

SOVYET SONRASI DEVLETLERİN YENİ KİMLİK İNŞASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Malak ATAKISHIYEVA

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ahmat Mahamat OUMAR**

**SOVYET SONRASI DEVLETLERİN YENİ KİMLİK İNŞASI:
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ**

Malak ATAKISHIYEVA

Tez Danışmanı

Dr. Öğr.Üyesi Ahmat Mahamat OUMAR

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZET	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE REGISTRATION INFORMATION.....	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	13
ARAŞTIRMA PROBLEM/HİPOTEZLERİ	13
ARAŞTIRMANIN SINIRLARI	14
GİRİŞ	15
1. BÖLÜM KİMLİK, ULUS VE ULUS İNŞASININ KURAMSAL TEMELLERİ	18
1.1. Kimlik Kavramı	18
1.2. Ulus Kavramı ve Ulusal Kimlik	24
1.3. Ulus İnşası	30
2. BÖLÜM AZERBAYCAN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA SOVYET KİMLİĞİ	38
2.1. Sovyet Rejiminin Oluşumu ve Özellikleri	38
2.2. Sovyet İnsanı İnşası (Homosovetikus)	43
2.3. Milli Kimlik Çatışması	46
2.3.1. Çatışmanın Kültürel Nedenleri	51

2.3.2. Çatışmanın Siyasi Nedenleri	55
2.3.3. Sosyo-Ekonomik Nedenleri.....	60
3. BÖLÜM SOVYET SONRASI DÖNEMİN YENİ KİMLİK İNŞASI	64
3.1. Milli Kimlik Arayışı	64
3.2. Ulusal Birlik.....	67
3.3. Ermeni Yayılmacılığının Ulusal Birliğe Etkisi	69
3.4. Milli Kimlik Sembolleri	71
3.5. Dil Olgusu ve Dil Politikası.....	72
3.6. Din Unsuru.....	77
3.7. Kültür Politikaları.....	80
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ	109

TEZ ONAY SAYFASI

Malak ATAKISHIYEVA tarafından hazırlanan “SOVYET SONRASI DEVLETLERİN YENİ KİMLİK İNŞASI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr.Üyesi Ahmat Mahamat OUMAR

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 21/08/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr.Üyesi Ahmat Mahamat OUMAR

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Malak ATAŞIŞIYEVA

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim, derslerim, tez yazım süreci boyunca çalışmalarına rehberlik eden ve desteklerini benden esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ali Asker'e sonsuz teşekkür ederim. Eğitimim boyunca gelişimime katkıda bulunan saygıdeğer hocalarıma, tez jürimde yer alarak önemli eleştiri ve tavsiyeleriyle çalışmama sağladıkları katkılardan dolayı saygıdeğer danışmanım: Dr. Öğr.Üyesi Ahmat Mahamat OUMAR ve Prof. Dr. Ali ASKER hocalarıma teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme sevgi, saygı ve şükranlarımı iletirim.

Malak ATAKISHIYEVA

ÖZET

Milliyetçilik ve ulusal kimlikler, SSCB sonrası dünyanın temel özellikleri olmaya devam etmiştir. Rus olmayan devletlerdeki kimlik politikalarının "zor, sürekli değişen bir doğaya" sahip olduğu ve "tutarlı bir örüntünün ortaya çıktığı anda sürekli değişen bir yapıda olduğu" görülmüştür. Azerbaycan SSCB'nin unvanlı ulusu Türkçe konuşmasına ve İran'la güçlü kültürel ve tarihi bağlara sahip olmasına rağmen, SSCB rejimi Türk ve İran geçmişinden boşanmış bir ulusal kimlik inşa etmiştir. Çok uluslu birliktelikler sonrasında oluşan siyasal yapılar kayıplarını bulmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda egemenlik anlatısı ulus inşasında önemli olurken, motivasyon unsuru oluşturmaktadır. SSCB'de misyon son bulunmasının ardından bağımsızlıklar ilan edilmiştir. Ulus devlet temelinde siyasal bağımsızlıklar amacıyla ulusların inşası için harekete geçilmiştir. Çarlık Rusyası'nın dağılmasının ardından meydana gelen yönetim boşluğunun hükümetlerle doldurulma çalışmaları oluşmuştur.

SSCB'nin kurulmasının ardından gücü elinde bulunduran ve SSCB olan Azerbaycan'da farklı kimlikler belirlenmiş ve kimliklerin Sovyet insanına dönüşmesi amaç edinilmiştir. SSCB yönetiminde uygulanan kimlik inşası ulus-devlet modeline dönüşmüştür. Tez araştırmasının amacı, modern Azerbaycan 'da ulusal bir siyasi kimliğin oluşumunda bölgesel kimliğin rolünü ve önemini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB, Kimlik İnşası

ABSTRACT

Nationalism and national identities continued to be key features of the post-Soviet world. Identity politics in non-Russian states have been found to be of a "difficult, ever-changing nature" and "constantly changing once a consistent pattern emerges. The titled nation of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic speaks Turkish and has strong cultural and historical ties to Iran." Although the Soviet regime has built a national identity divorced from the Turkish and Iranian past, the political structures formed after multinational associations are trying to find their losses. In this direction, while the narrative of sovereignty is important in nation building, it creates a motivation element. After the mission in the Soviet Union came to an end, independence was declared Actions were taken for the construction of nations for the purpose of political independence on the basis of the nation-state. After the collapse of the Tsarist Russia, efforts were made to fill the administrative vacuum with governments. After the establishment of the Soviet Union, different identities were determined in Azerbaijan, which was the Soviet Socialist Republic and held power. It is aimed to transform identities into Soviet people. The identity construction practiced in the Soviet administration has turned into a nation-state model. The aim of the thesis research is to reveal the role and importance of regional identity in the formation of a national political identity in modern Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan Republic, Soviet Union, Identity Construction

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Sovyet Sonrası Devletlerin Yeni Kimlik İnşası: Azerbaycan Örneği
Tezin Yazarı	Malak ATAKISHIYEVA
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr.Üyesi Ahmat Mahamat OUMAR
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	21.08.2023
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	109
Anahtar Kelimeler	Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB, Kimlik İnşası

ARCHIVE REGISTRATION INFORMATION

Name of the Thesis	New Identity Construction of Post-Soviet States: The case of Azerbaijan
Author of Thesis	Malak ATAKISHIYEVA
Advisor of Thesis	Assist. Prof. Ahmat Mahamat OUMAR
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of Thesis	21.08.2023
Field of Thesis	Department of International Relations
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	109
Keywords	Republic of Azerbaijan, Soviet Union, Identity Construction

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AZ	: Azerbaycan Cumhuriyeti
KPAz	: Azerbaycan Komünist Partisi
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi'
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ARAŞTIRMANIN KONUSU

20. ve 21. yüzyılların başında küreselleşme süreçlerinin etkisiyle meydana gelen devasa siyasi, toplumsal ve enformasyonel değişimler, teknolojik düzendeki değişim, kitlesel göçler, modern dünyanın kelimenin tam anlamıyla hayatın her alanında büyük çapta değişimlere neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra, eski Sovyet cumhuriyetleri tarafından yeni bir devletin inşası çeşitli yörüngelerde gerçekleştirilmiş, ancak yeni devletlerden bazıları Rusya ile yakın siyasi ve ekonomik bağları korumuştur. Sovyet devlet inşasında Sovyet halkları devlet inşası dört şekilde denenmiştir. Bunlar; Ulusal Bölge, Özerk Cumhuriyet, Birlik Cumhuriyeti, Ulusal Bölge olmaktadır. Ulus olarak tanımlanan devleti, adı, bayrağı, ülke adı gibi özellikler oluşturmaktadır. Bunlar gelişmişlik düzeyine göre örgütlenmişlerdir ve temelinde ulusun parçası olarak Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsız devlet kurmuş olan Azerbaycan, öncelikle kimliğe önem vermiştir. Bu bağlamda inşa edilmiş olan politikalarla Azerbaycan'da olan halkın kendini bulabilmesi amacıyla bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Toplumdaki bütün bireyler tarafından ortak kabul edilmiş olan her şey milli kimlik kavramının içerisinde yer almaktadır. Azerbaycan'daki bağımsızlık düşüncesini uzun zaman diliminde görebilmek mümkün olmaktadır. SSCB'nin dağılmasının ardından kimliğe öncelikle önem verildiği görülmektedir.

Bağımsızlığı yeni kazanan her devlette olduğu gibi aidiyet, milli kimlik unsurları da önemli olmaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan'da ulusal ve milli kimlik inşa etmek amacıyla bazı kimlik politikaları uygulanmıştır. Çok yönlü, iyi düşünülmüş Sovyet projesinin ardından ulusal kimlik inşa edilmesi, Azerbaycan'ın sorunlarından biri olmuştur. Bağımsızlık sonrası yürütülmüş olan birçok kimlik politikasının, uygulanmış politikaları yeniden uygulama amacıyla olduğu görülmektedir. Politikada olan bu değişme yeni bağımsız devlet kurulması ve politikaların gelişme göstermesi bakımından değerlendirilmektedir. Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'ın kimlik politikalarının uygulanma şekilleri, Sovyetlere göre bağımsız, kapsayıcı, birleştirici olması dikkat çekmektedir. Kimlik açısından bakıldığında Azerbaycan hükümeti, birçok alanda gelişmeler göstermiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsız devlet kurmuş olan Azerbaycan, kimliğe önem vermiştir. Bunun üzerine inşa edilmiş olan politikalarla Azerbaycan'daki halkın kimliğini bulabilmesi amacıyla buna yönelik

alışmalar yapılmıştır. Kimlik kavramının uygulanmasında Azerbaycan'ın başarılı kimlik politikaları uyguladığı görülmüştür. Azerbaycan bu noktada Sovyetler döneminde milletinden ve kendinden bahsettirebilmeyi başarmıştır. Azerbaycan, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsız devlet kurmuş ve kimliğe önem vermiştir.

ARAşTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Azerbaycan'daki modern koşullarda, çeşitli bölgesel benzersizlik biçimleri ve bunun kamusal yaşamın çeşitli alanlarındaki tezahür modelleri şekillenmektedir. Temel teorik anlayışlarının yanı sıra kapsamlı bir çalışma için kavramsal şemalardan oluşan bir seçki, Azerbaycan 'daki bölgeselleşme dinamiklerinin daha fazla analiz edilmesi ve tahmin edilmesi için önemlidir ve bölgenin karmaşık bir sosyo-politik sistem olarak işleyişinin mantığını ortaya ıkarımaktadır. Belirlenen sorunların incelenmesi, Azerbaycan'nın çeşitli konularında meydana gelen sosyo-politik ve sosyo-ekonomik süreçlerin kapsamlı bir siyaset bilimi, felsefi, sosyo-kültürel değerlendirmesini gerektirmektedir. Genel olarak, karşılık gelen ulusal topluluğu oluşturan bölgelerin kimliklerine dayalı olarak ülke çapında bir siyasi kimlik oluşturma sorunlarını incelemenin önemi, aşağıdaki gibi faktörler ve koşullar tarafından belirlenmektedir:

- Devletin, gelişimi önemli değerişimler ve dönüşümler çağına girmiş olan siyasi bir kurum olarak bazı toprakları üzerindeki egemenliğini kaybetme tehdidinin oluşması; Mevcut koşullarda, mevcut zorluklara yeterli bir cevap arayışı, ülke çapında bir siyasi kimlik oluşturma fikrinde ifadesini bulmaktadır;
- Etnik gruplar arası ilişkilerin önemli bir komplikasyonu, etnik gruplar ve inançlar arası gerilimde artış, çeşitli etnik grupların ve toplulukların çıkarları ve ihtiyaçları arasındaki çelişkilerde artış olması, böyle bir durumda, ülke çapında bir siyasi kimliğin oluşturulması, çeşitli etnik ve dini grupların bir devlet içinde bir arada yaşaması için rahat koşullar yaratmanın en önemli n koşulu olabilmektedir; pratik politika önlemlerinin planlanması ve uygulanması için bölgesel kimliklerin analizine yönelik talep oluşmasıdır. Bölgesel ve yerel özellikler göz önüne alındığında, belirli bölgelerdeki nüfusun özel ihtiyaçları, ulusal kavramlarda ve kalkınma programlarında gerekli ayarlamaların

yapılmasını, bunlara gerekli vurguların yapılmasını ve böylece mevcut sorunların ciddiyetinin hafifletilmesini mümkün kılacaktır.

Tez araştırmasında bölgesel kimlik evreni oluşturmakta, konu ise modern Azerbaycan koşullarında ulusal bir siyasi kimliğin oluşumunun temeli ve özellikleri şeklinde yer almaktadır. Tez araştırmasının amacı, modern Azerbaycan 'da ulusal bir siyasi kimliğin oluşumunda bölgesel kimliğin rolünü ve önemini ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın teorik ve metodolojik temelleri, sistemik, karşılaştırmalı, problematik ve bir dizi diğer genel bilimsel yaklaşımları içerir. Çalışma önemi olarak tarihsel ve mantıksal olanın birliği, soyuttan somuta yükseliş, kapsayıcılık, gerçekçilik, değerlendirmenin nesnelliği, bütünlük metodolojik ilkelerine dayanmaktadır. Ayrıca, uygulanmasında modern siyaset biliminin ve bir dizi diğer ilgili bilimin çok çeşitli yöntemleri kullanılmıştır. Bunlar çeşitli şekillerde ve çalışmanın farklı aşamalarında kullanılmıştır, çalışmada özellikle ulusal ve bölgesel siyasi kimliklerin temel özelliklerini ve bunların ortaya çıkma ön koşullarını ve modern koşullarda oluşum mekanizmaları analiz edilmiş ve bu problemler üzerinde durulmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezin hazırlanmasında tarama-araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda bu alan araştırması mevzuat kaynaklarının yanı sıra birincil, ikincil ve yardımcı kaynaklar şeklinde kapsamlı bir şekilde yapılmıştır. Siyasi tarihin gelişimi ve süreçleri bilimsel yazım ölçütlerine göre anlatıldıktan sonra bu süreçlere göre kavramsal değer ve demokrasi korunmuştur. Bitirme tezi sırasında elde edilen sonuçlar ve tespitler tezin son bölümünde sunulmuştur.

ARAŞTIRMA PROBLEM/HİPOTEZLERİ

Araştırmanın niteliği Sovyetler Birliği sonrası dönemde Azerbaycan Cumhuriyetinde kimlik arayışı ile ilgili bir konu olduğundan dolayı şu şekilde birkaç soru sorulması gerekmektedir.

- Azerbaycan'ın yeni kimlik stratejisinde hangi stratejiler hayata geçirilmiştir?
- Sovyetsizleşmenin bağımsızlık sürecine etkileri nelerdir?

- Azerbaycan bağımsızlık döneminin özellikleri nelerdir?
- Azerbaycan bağımsızlık döneminde yaşanan sorunlar nelerdir?
- Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında ortaya çıkan problemlerin Sovyetlerin dağılmasıyla ilişkisi nedir?

Bu sorular doğrultusunda yapılan çalışmanın hipotezi şu şekilde kurulmuştur:

- Azerbaycan bağımsızlığını kazansa da eski Sovyet cumhuriyetleri ile olumlu ilişkilerini korumuştur (Ermenistan Hariç).
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki ana yönlerden biri post Sovyet ülkeleri ile güzel ilişkiler kurmaktır.
- Sovyetler döneminde Azerbaycan etnik-kültürel kimliğinden uzaklaştırılmaktaydı.
- Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra kendi etnik-kültürel tarihini koruma altına almıştır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Azerbaycan, Sovyetler dönemi ve öncesinde uzun kimlik mücadelesi veren ve tarihte kendi adından ve milletinden bahsettiren en eski Türk boylarından olmuştur. Azerbaycan devlet bağımsızlığı fikrinin tarihi, iki yüzyıldan fazla bir zamanı kapsamaktadır. Bu zaman diliminde bağımsızlık fikri büyük bir gelişim göstermiştir. Bu çalışmada, Azerbaycan'ın gerçek bir ulus devlet durumuna geçerek yürüttüğü politikalar ile bağımsız Azerbaycan'ı nasıl inşa ettiği ortaya koymaya çalışılmıştır. Sovyet dönemi belgelerin elde edilmesinin zorlukları ve bu konuda literatürün yetersiz olması çalışmanın esas nedenlerindendir.

GİRİŞ

Azerbaycan bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmişse de devlet bağımsızlığı düşüncesi uzun bir döneme dayanmaktadır. Bağımsızlık düşüncesi zaman içerisinde belirli süreçlerden geçerek değişme ve gelişme göstermiştir. 20. Yüzyılda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti adıyla, bağımsızlığı kısa süre olsa bile Azerbaycan halkı idrak etmişken sonra uzun dönem SSCB yönetimi altında geçirmiştir.

Ulus; birbirine benzemekte olan, kültürleri ve değerleri barındıran insanların meydana getirdiği topluluktur. Kimlik; özellikle 20. Yüzyılda insan zihnini meşgul eden bir konu olmuştur. Kimlik toplum ve kişilerin özelliği olmaktadır. Kimlik toplumlarla ve bireylerle ilişkili bir kavram olmaktadır. Toplumda tüm bireylerin ortak kabul ettiği her şey kimlik kavramının içerisinde yer almaktadır. Milli kimliğin uygulama aşamasında Azerbaycan, başarılı kimlik politikalarıyla ön planda olmaktadır.

Azerbaycan kimliğine önem vererek buna yönelik politikalar geliştirmiştir. Üzerinde durulan politikalar aracılığıyla bağımsızlığın ardından Azerbaycanda oluşan milli kimliğin siyasi, sosyal, kültürel olarak devlet eliyle başarılı olarak inşa edildiği söylenebilmektedir. Bu çalışmada; SSCB sonrasında yeni kimliğin nasıl inşa edildiği sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılmıştır ve çalışmada Azerbaycan örneği üzerine çalışma yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada kimlik inşa edilme sürecinde kimlik kavramından, ulus kavramından, milli kimlik'ten, SSCB rejiminde olan süreçten, Milli kimliğin oluşma sürecinde meydana gelen çatışmalardan bahsedilmiştir. Bu çalışmada asıl hedeflenen kimlik ve ulus kavramının önemi açıklanırken Azerbaycan'ın bu süreçteki gelişmeleri ve olaya nasıl yaklaştığını açıklamaktır.

Kimlik; bireysel olmasının yanında toplumsal, psikolojik, çevreye yönelik sosyolojik boyutu olan bir kavramdır. Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'da dış dünyanın algılanışı ve kendi toplumlarının algılanışı da değişme göstermiştir. Son yıllarda milli kimlik üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Azerbaycan'da bağımsızlık fikri uzun bir zaman diliminde görülmektedir. Kimlik; toplum içinde kişinin kendisini nasıl gördüğü, toplumda nasıl görüldüğü, nasıl algılandığına bağlı olarak tanımlanmaktadır.

Kimlik; bu noktada toplumdan esinlenme olayıdır. Bireyin toplumdaki idealleri ve değerleriyle entegre olmasıyla toplumsal boyut kazanmaktadır. SSCB sonrasında Azerbaycan kimliği şekillenirken iki farklı birbirini dışlayan kimlik oluşmuştur. Bu kimlikler şekillenme sürecine girmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından siyasi söylemler, kültürel normlar, değerler ön planda olurken yerelliğe vurgu yapılmaktadır. Bu gelişme ulus devletlerin oluşmasında etnik, siyasi, kültürel yapıların yeniden tanımlanmasında etkili bir rol oynamaktadır.

Azerbaycan bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmişse de, devlet bağımsızlığı düşüncesi uzun bir döneme dayanmaktadır. Bağımsızlık düşüncesi zaman içerisinde belirli süreçlerden geçerek değişme ve gelişme göstermiştir. 20. Yüzyılda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti adıyla, bağımsızlığı kısa süre olsa bile Azerbaycan halkı idrak etmişken sonra uzun dönem SSCB yönetimi altında geçirmiştir.

Ulus; birbirine benzemekte olan, kültürleri ve değerleri barındıran insanların meydana getirdiği topluluktur. Kimlik; özellikle 20. Yüzyılda insan zihnini meşgul eden bir konu olmuştur. Kimlik toplum ve kişilerin özelliği olmaktadır. Kimlik toplumlarla ve bireylerle ilişkili bir kavram olmaktadır. Toplumda tüm bireylerin ortak kabul ettiği her şey kimlik kavramının içerisinde yer almaktadır. Milli kimliğin uygulama aşamasında Azerbaycan, başarılı kimlik politikalarıyla ön planda olmaktadır.

Azerbaycan kimliğine önem vererek buna yönelik politikalar geliştirmiştir. Üzerinde durulan politikalar aracılığıyla bağımsızlığın ardından Azerbaycanda oluşan milli kimliğin siyasi, sosyal, kültürel olarak devlet eliyle başarılı olarak inşa edildiği söylenebilmektedir. Bu çalışmada; SSCB sonrasında yeni kimliğin nasıl inşa edildiği sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılmıştır ve çalışmada Azerbaycan örneği üzerine çalışma yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada kimlik inşa edilme sürecinde kimlik kavramından, ulus kavramından, milli kimlik'ten, SSCB rejiminde olan süreçten, Milli kimliğin oluşma sürecinde meydana gelen çatışmalardan bahsedilmiştir. Bu çalışmada asıl hedeflenen kimlik ve ulus kavramının önemi açıklanırken Azerbaycan'ın bu süreçteki gelişmeleri ve olaya nasıl yaklaştığını açıklamaktır.

Kimlik; bireysel olmasının yanında toplumsal, psikolojik, çevreye yönelik sosyolojik boyutu olan bir kavramdır. Bağımsızlığın ardından Azerbaycan'da dış dünyanın algılanışı ve kendi toplumlarının algılanışı da değişme göstermiştir. Son

yıllarda milli kimlik üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. Azerbaycan'da bağımsızlık fikri uzun bir zaman diliminde görölmektedir. Kimlik; toplum içinde kişinin kendisini nasıl gördüğü, toplumda nasıl göröldüğü, nasıl algılandığına bağılı olarak tanımlanmaktadır.

Kimlik; bu noktada toplumdan esinlenme olayıdır. Bireyin toplumdaki idealleri ve değerleriyle entegre olmasıyla toplumsal boyut kazanmaktadır. SSCB sonrasında Azerbaycan kimliği şekillenirken iki farklı birbirini dışlayan kimlik oluşmuştur. Bu kimlikler şekillenme sürecine girmiştir. SSCB'nin dağılmasının ardından siyasi söylemler, kültürel normlar, değerler ön planda olurken yerelliğe vurgu yapılmaktadır. Bu değişme ulus devletlerin oluşmasında etnik, siyasi, kültürel yapıların yeniden tanımlanmasında etkili bir rol oynamaktadır.

1. BÖLÜM KİMLİK, ULUS VE ULUS İNŞASININ KURAMSAL TEMELLERİ

1.1. Kimlik Kavramı

Kimlik, toplumsal çevreyle ilişkisinde sosyolojik, bireysel ilişkisinde psikolojik boyutları olan bir kavram olmaktadır. Kimlik; toplum aracılığıyla oluşmaktadır ve kişinin kendisini benimsediği değerleri ve idealleri aracılığıyla entegre olmasının ardından toplumsal boyut kazanmaktadır (Sözen, 1991:90). Kimlik toplumsal boyut kazandığında temelini iyi olması için kişinin içinde bulunduğu toplumdaki diğer kişilerle iletişimine dayalı alışverişinin bulunması gerekmektedir. Buna bağlı olarak kişi topluluğun parçası olarak kendini saymakta, kim olduğunu bilmekte ve kimliksel sürecini de tamamlamış olmaktadır. Bunun ışığında toplum da bu idealler, değerler, normlarla devam etmesini desteklemektedir (Selçuk, 2012:131).

Toplum içerisinde bulunan insanın kimliklerinde biri veya diğerleri aidiyet olarak sürmekteyse, insandaki kişilik boyutlarından bazıları ya da biri olmuş anlamına gelmektedir. İnsandaki kişilik pek çok kimlikten oluşmaktadır. Kişilik ve kimlik birbirlerinden farklı kavramlardır. Kimlik bütünlük, tutarlılık, süreklilik göstermektedir. Kimlik; kişilik ve benlik kavramlarıyla bütünlük içerisinde değerlendirilmesi ve tanımlanması gereken bir kavramdır (Erdenir, 2005:15). Kimlik; ilgi çekici ve büyüleyici kavramlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kimlik; nitelik, özellik belirtisi olmaktadır. Kimlikler, farklılıkları ortaya koymaktadır. Kimliğe verilebilecek işlem sınıflama işlemi olurken bu işlem farklılıkları belirtmektedir. Kimlik; bireyin bütün özelliklerini kapsarken aynı doğrultuda kişinin kendini nasıl gördüğü, toplumun onu nasıl gördüğü, kimliğe yönelik konuları belirlemektedir (Göka, 2006:21). Kişilik bir örgütlenmedir. Kişilik; kişinin kimlikler içerisinde ve kimliklerle örgütlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Kimliği; kişi ve diğer kişilerden ayırt etmekte olan yapılanmış göstergeler şeklinde değerlendirmek mümkündür. Kimlik; toplumsal sınıf belirlemelerinde kullanılmakta olan bir kavram olmaktadır. Kimlik; 20. Yüzyılda modernitenin ardından tartışılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır ve bunun ışığında tartışmalarda kimliğin nasıl oluştuğu problemi ön planda olmuştur.

Kimliğin oluşmasında organizmadaki dinamikler yanında, sosyal olarak da belirleyici fonksiyonlar da yer alır. Birey, içerisinde yer aldığı sosyal gruplar, kişinin düşünce ya da davranışlarını belirleme aşamasında önemli etkisi olduğunu belirtmektedir (Boham, 1995:253). Kişinin kendisini üyesi olarak gördüğü grupların özelliklerinde olumlu olarak artış olunca sosyal kimlik oluşma olanağı da artış göstermektedir (George, 1996:31). Buna bağlı olarak kişiler, gruplarına göre bir kimliğe bürünmektedir. Birey ve toplum arasında ilişki kurularak, kimlik kavramı bireyin temelinde yerleşen süreç olarak değerlendirilmektedir (Göka, 2006:51).

Son yıllarda, bir dizi sosyal bilim ve beşeri bilim disiplininde çalışan akademisyenler, kimlikle ilgili sorulara yoğun bir ilgi göstermişlerdir. Örneğin, siyaset bilimi içinde, her ana alt alandaki canlı tartışmaların merkezinde "kimlik" kavramı yer almıştır. Amerikan siyaseti öğrencileri ırk, toplumsal cinsiyet ve cinselliğin "kimlik siyaseti"ne pek çok yeni araştırma ayırmışlardır. Karşılaştırmalı siyasette, "kimlik" milliyetçilik ve etnik çatışma üzerine çalışmalarda merkezi bir rol oynamıştır (Horowitz 1985:21; Smith 1991:25; Deng 1995:31; Laitin 1999:41). Uluslararası ilişkilerde, "devlet kimliği" fikri, realizmin yapılandırmacı eleştirilerinin ve devlet egemenliği analizlerinin merkezinde yer almıştır (Wendt 1992:21; Wendt 1999:45; Katzenstein 1996:51; Lapid ve Mazkenzie, 1978:41; Biersteker ve Weber 1996:71). Siyaset teorisinde "kimlik" soruları, liberalizm ve alternatifleriyle ilgili olarak toplumsal cinsiyet, cinsellik, milliyet, etnisite ve kültür üzerine çok sayıda tartışmaya işaret eder (Young 1990; Connolly 1991; Kymlicka 1995; Taylor 1989). Bununla birlikte, Michel Foucault'dan çok kültürlülük tartışmasına uzanan etkiler nedeniyle, her türden kimliğin tarihsel ve kültürel inşası son zamanlarda hem sosyal tarihçiler hem de edebiyat ve kültür öğrencileri için bir meşguliyet haline gelmiştir. Ana sonuçlara ulaşmak için alternatif olasılıklar üzerinde oldukça fazla çalışma gerekmesine rağmen kolayca ifade edilebilir. İlk anlamda, bir "kimlik", yalnızca bir sosyal kategoriye, bir etiketle işaretlenmiş ve üyeliğe ve iddia edilmiş olan karakteristik özelliklere veya niteliklere karar veren kurallarla ayırt edilen bir grup insanı ifade etmektedir. Kişisel kimliğin ikinci anlamında, kimlik, bir kişinin özel bir gurur duyduğu ya da sosyal açıdan önemli ama az ya da çok değişmez olarak gördüğü bazı ayırt edici özellikler yer almaktadır. Bu bağlamda "kimlik" kavramının çifte bir anlamı bulunmaktadır. Aynı zamanda kimlik; sosyal kategorilere ve bir bireyin özsaygısı ya da onurunun

kaynaklarına atıfta bulunurken, bu şeyler arasında gerekli bir bağlantı bulunmamaktadır.

Günlük dilde, "kimlik", doğal olarak bir sosyal kategori açısından ifade edilemeyen kişisel özelliklere veya niteliklere atıfta bulunmak için kullanılabilir ve bazı bağlamlarda, hiç kimse görmese bile belirli kategoriler "kimlikler" olarak tanımlanabilmektedir (Mollaer, 2019:41). Bu bağlamda onlar kişisel kimliklerinin merkezi olarak görülmektedir. Bununla birlikte, "kimlik", sosyal kategorilerin bireyin öz saygısının temelleriyle bağlantılı olduğu fikrini yansıtmakta ve çağrıştırmaktadır. Muhtemelen, terimin gücünün ve ilgisinin büyük bir kısmı, bu iki şey arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Burada dil anlamlarının dikkatli bir analizi, belirli araştırma amaçları için bir tanım yasalaştırma çabalarından önce gelmesi gerekmektedir. Yakın zamanlı uluslararası ilişkiler teorisindeki merkezi bir argüman, devlet çıkarlarının “devlet kimlikleri” tarafından belirlendiğini savunmaktadır (Güneroğlu, Bekar, 2017:580).

Genel anlamda kimlik, bir kişinin benzersiz özellikleri, bağlılıkları ve sosyal rolleri tarafından oluşturulan benlik duygusu olarak tanımlanabilmektedir. Dahası, kişi içinde bulunduğu koşullarda birçok değişmeye rağmen zaman içinde aynı kişi olduğunu hissettiği için kimliğin sürekliliği bulunmaktadır (Möngü, 2013:14).

Kimliğin tohumları, kişinin çocukluk döneminde, bakıcılarının onları en çok etkilediği dönemde ekilmektedir. Ancak bireyler çocukluktan ergenliğe geçerken kim olduklarını ve topluma nasıl uyum sağladıklarını sorgulamaya başlamaktadırlar (Erikson, 1956:21). Yetişkinler kimliklerini yeniden değerlendirmeye devam etseler de, kimliklerindeki değişimler nispeten küçük olmaktadır. Bu nedenle, ünlü psikolog Erik Erikson'a göre, ergenlik dönemindeki bu önemli kimlik gelişimi, sağlam bir benlik kavramı oluşturmak ve yaşamda bir yön geliştirmek için gerekli olmaktadır (Erikson, 1956:31). Ergenlik dönemindeki keşifler, kimliklerimizin gelişimi için hayati önem taşır. Örneğin, bazı ergenlerin bakıcıları ve sosyal koşulları, farklı rolleri ve kimlikleri deneyimleme yeteneklerini kısıtlayabilmektedir. Bu düşünceye göre bireyler, çeşitli rolleri, davranışları ve sosyal stratejileri test ettikten sonra kimliklerini oluştururlar. Bu aşamayı etkili bir şekilde tamamlamadıklarında rol karmaşasına yol açmaktadır.

Kimlik kavramına kavramsal tanımlama yapmış olan kişi John Locke olmuştur (Yetişgin, 2007:21). Ona göre kimlik; şuurculuk olarak değerlendirilmektedir. Kendisi kimliğe yönelik kavram açıklamalarını farklı şekilde değerlendirirken, 20. Yüzyılın ardından identity kavramı olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda kimlik, anlamını aynı şekilde korumaktadır (Aydın, 1999:51). Kimlik; insana özgü kavram olarak değerlendirilmektedir ve kimliği oluşturan etmenler aidiyet ve tanımlama ve tanıma olmaktadır. Kimlikte bireyi toplum belirli kimlikle tanımlamakta, bireyin kendisini bu kimliği oluşturan topluluğa katması gerekmektedir. Kimlik; kişinin taşıdığı özelliklerinin ardından meydana gelen kişiliğe denilmektedir (Öztürk, 2007:41). Kimlik; ırk, dil, din, aile gibi özelliklerin kişide meydana getirdiği yapı olarak değerlendirilmektedir. Bunun için kimlik; kişiyi birliğe kavuşturmaktadır. Toplumda pek çok kimlik bulunmaktadır. Ayrıca kimliğe yönelik pek çok araştırmalar bulunmaktadır. Buna göre farklı kişiler farklı yorumlar yapmaktadır. Kimlik çeşitli pek çok tanımlamalara uğramıştır. Kimlik güven ve aidiyete yönelik oluşan bir kavramdır ve kimlik; motivasyon, normlar, değerler, gelenekler gibi birçok kavramı meydana getirmektedir. Bu noktada kimlik; (Aslan, 2007:21)

- Irksal (Kültürel)
- Bireysel
- Ulusal
- Uluslararası kimlik olarak değerlendirilmektedir.

Kimlik; bir şeyin tüm şartlarda aynı şekilde olması, kişilik, bireysellik şeklinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kimlik; kişinin kendine yönelik özelliklerinin sürekliliği ve bütünlüğü tanımlarda vurgulanmaktadır. Kendini süreklilik içerisinde tüm varlık olarak algılamak ve kendini bilmek iyi oluş amacıyla da kabul edilmektedir. Kimlik kendine özgü kavramına vurgu yapsa da kimlik yalıtılmış şekilde tanımlanamamaktadır (Bennett, 2003: 21). Kimlik; varoluşun tanımı olmaktadır. Kimlikte tanımlanan ve tanımlayıcı olarak boyutlar bulunmaktadır (Ratner, 1996:407). Kişi kendisini tanımlarken, toplum da onu diğeri şeklinde tanımlamaktadır (İnaç ve Ünal, 2013:51). Kişi diğeri kişiler tarafından bakılmakta, ilgilenilmekte ve eğitilmektedir. Kimlik aileden başlamaktadır ve arkadaşlar, gelenekler, dini inançlar aracılığıyla biçimlenmektedir. Buna bağlı olarak kimliğe yönelik düşünceler de önemli oranda diğerlerinin bize yönelik düşüncelerinin yansıması olmaktadır (Browne, 2012:21). Kimlik; bireyin kendisini tanımlama şeklidir. Kimlik; sosyal boyutu da

içerisine almakta ve diğer gruplarla özdeşleşme aracılığıyla elde edilen kişi olma şeklinde tanımlanmaktadır (İnaç, 2012:21). Kimlik; kişisel ve sosyal olarak değerlendirilmektedir. Bugünün dünyası hızlı şekilde küreselleşmeye gitmektedir. Buna bağlı olarak bazı normlar, değerler farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Heine, 2008:15, Usborne, 2014:51).

Kimlik; ulus devlet ve modernleşmenin ilgilendiği kavram olurken hem sosyoloji hem de sosyal bilimlerde önemli bir yeri olmaktadır. Kimlik; kişinin kim, topluluğun kimler olduğunu diğer bağlamda açıklama girişimi şeklinde tanımlanabilmektedir. Kimliğin tanımlanmasında kişiyi diğerlerinden ayırma noktasında farklılık merkezinin olmasında benzerlik noktasında unsurlar ön planda olmaktadır (Connolly, 1995:92). Burada kişi sosyalleşme noktasındaki gibi kimliği kazanmada da bazı süreçler ve ortamlarla yüzleşmek zorundadır. Kimliğin kolektif tarafına vurgu yapılması hem bireysel hem de toplumsal olarak inşa edilebilmektedir. Bu noktada inşa toplumsal yapılardaki kırılabilirlik ve dinamiklikle bağlantılı şekilde şekillenmektedir (Gündoğan, 2009:400). Kimliklerin verili olması, postmodern dönemde kimliklerdeki verili oluştan edinime doğru olarak şekillenmede, toplumsal yapıdaki karakterle bağlantılı olmaktadır. Bu nedenle, postmodernizm dönemi, kimliksizleştirme politikalarında yoğun dönem olarak değerlendirilmektedir.

Kimlik kavramı; kimler ve kim sorularına verilmiş olan cevapların yanında ayrıca yer aldığı evreni cemiyet, ulus, topluluk ve açıklamayı da eklemesinden dolayı toplumla bütünleşme ve ayrışmada belirleyici olabilme özelliği bulunmaktadır (İbrahimli, 2019:99). Bu doğrultuda kimlik; farklı olaylarda esas özelliklerin aynı olması, nesnel gerçekliği oluşturmakta olan bütündeki benzerlik ile kişinin ayırt etme karakteri veya kişiliği olarak değerlendirilmektedir (Webster, 1981:563). Kimlik; sürekliliği ve ayrılığı içeren ve aynı zamanda “idem” kökünden gelen kavram olmakta, buna bağlı olarak özellikle 20. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır (Giddens, 2010:31). Kimlik; sosyal bilimlerde köprü olarak kullanılan kavramlardan biri olmakta ve birçok alanda kullanım alanı bulunmaktadır. Kimliğin meydana gelmesinde özellikle bireyin gelişmesi ve psikolojide irtibatlı teorilerin ağırlığı bulunmaktadır (Kula, 2000:41). Kimlik; sosyal süreçlerde inşa edilirken, sosyal ilişkilerle olan devamlılığı sağlanmakta, biçimlendirilmekte ve yeniden inşa edilebilme özelliği bulunmaktadır. Kimliğin, devamlılığı ve oluşumunu içermekte olan sosyal süreçler de sosyal yapı aracılığıyla belirlenmektedir (Berger ve Luckmann, 2008:250). Modern dönemde

sosyal ve coğrafi hareketliliklerinin artış göstermesi ve bunun sonucunda oluşan sosyal dönüşümler kimlik sorununa da zemin hazırlamaktadır. Kim ve ne olduğuna yönelik tereddüt etmeye başladığımızda da kimlik problemi oluşmuş anlamına gelmektedir (Gellner, 2006:51). Kimlik problemine çare aramayı ifade etmekte olan kimlik arayışı genel olarak kişinin kendi kimliği üzerinden yerine karşıt kimliğe nispetle inşa edilmektedir (Göka ve Beyazyüz; 2005:17). Buna bağlı olarak kimlik; kişinin nasıl tanındığı ve nasıl olduğu ve kişinin olduğu şey veya yola çıktığı temel olmaktadır (Connolly, 1995:92). Kimlik; siyasal, sosyal olayların belirlemekte olduğu noktaya da işaret etmekte ve farklılığı ötekiliğe dönüştürmekte ve kendi özdeşlik alanını belirlemektedir. Kimlik; kimliğin inşasında önemli bir unsur olarak da oldukça işlevsel bir yerde bulunmaktadır. Kimlik; kimliklerin ortak buluşmasının sonucunda oluşmaktadır (Gündoğan, 2009:400). Kimlik; yabancı ülkelerde yer alma, göç gibi etkileşimlerle açık olmaktadır. Bu olay kazanılmış ve verili kimlikler arasında oluşan gerilimlerin artmasında etkili olmaktadır. Buna bağlı olarak kimlik kavramının hep dinamik kalması, kalıplar olmadan gündemde kalması ve gelişmesinde etkilidir (Giddens, 2010:16). Kimlik; bir bütüne işaret etmektedir. Kimliklerdeki farklı ayrılıklar, çeşitli toplumlarda farklı kimliklerin ön planda olmasına neden olmuştur. Bu noktada modern toplumlara bakıldığında bireysel kimlikler öncelikli olurken, diğer kimliklerin geleneksel toplumda ön planda olduğu söylenebilmektedir. Kişiler artık kimliklerini yöntemlerden kurtulmuş şekilde inşa etmektedir. Kişilerin modern toplumlarda kimliğini seçme zorunluluğu ön planda olmaktadır (Özyurt, 2005:187).

Kimlik; oldukça yoğun tartışılan, yazılan kavramlardan biri olmaktadır. Kimlik; kavram olarak çok boyutludur ve bu boyutluluk kimlik alanında yapılmış olan çalışmaları güçleştirmektedir. Buna bağlı olarak kimlik kavramını belirli bir noktada değerlendirmek pek mümkün olmamaktadır. Kimlik kavramının temelinde merkezde olma özelliği, kavramın sorgulanmasını, tanımını kolaylaştırmaktadır (Bilgin, 1999:41). Kimlik; bir yere aidiyet olma, orayı benimsemeyi ifade etmektedir (Rattansi, 1994:21). Kimlik; seçilenlerden çok nasıl tanındığımız ve ne olduğunuza bağlı olmaktadır. Aynı şekilde kimlik farklılığa gereksinim duymaktadır ve farklılığı kendi kesinliğini güvene almak amacıyla dönüştürmektedir (Keyman, 2007:217). Kimlik; diğerleriyle bağlantılı şekilde nasıl sınıflandırıldığına işaret etmektedir (Özyurt, 2007:21). Kimlik; birinin belirli kişi olmasına olanak veren koşulların bütünü olmaktadır ve kimlik kavramına bakıldığında; ulusal kimlikle siyasal iktidarların

ilişkileri noktasında kimliğin inşa edilebilme özelliğinin ön planda olduğu görülmektedir (Brubaker, 2007:51). Ulusal kimlik farklılık göstermektedir. Kimlikler, söylemler aracılığıyla oluşmaktadır. Kimlik; belirsizlikten kaçmaktır. Bu nedenle kimlik; farklılık eksenli olarak değerlendirilmekte, aynı meşruiyet doğrultusunda buluşan insanların özdeşleştiği şeklinde de tanımlanabilmekte ve bu özdeşlik, ortak bilinç kullanılarak şekillenmektedir.

Kimlik, bir kişinin benzersiz özelliklerini tanımlayan ve onları diğer insanlardan ayıran bilgilerin birleşimini ifade etmektedir. Bu bilgiler kişinin adı, doğum tarihi, cinsiyeti, fiziksel özellikleri, fotoğrafı gibi unsurları içerebilir. Kimlik, genellikle hükümetler veya diğer devlet kurumları tarafından verilen belgeler aracılığıyla resmi olarak tanınır. Ulusal kimlik, bir kişinin bir ülkeye ait olduğunu kanıtlayan bir belge veya bilgiyi ifade etmektedir. Bu genellikle kişinin vatandaşı olduğu ülkeye ait resmi bir belge veya kimlik kartı olabilmektedir. Ulusal kimlik kartları, kişinin o ülkenin yasal vatandaşı olduğunu ve o ülkenin kanunlarına tabi olduğunu göstermektedir (Brubaker, 2007:51).

Ulusal kimlik kartlarının görünümü ve içeriği ülkeden ülkeye değişebilir. Bazı ülkelerde bu belgeler yalnızca kişisel bilgiler içerirken, bazılarında vergi numarası ve sağlık sigortası bilgileri gibi ek bilgiler bulunmaktadır. Ulusal kimlik sosyal, ekonomik ve yasal haklara erişimi garanti eder ve çoğu zaman kamu hizmetlerinden yararlanmayı gerektirmektedir. Nüfus cüzdanı ve nüfus cüzdanı kişinin güvenliği, hak ve yükümlülüklerinin sağlanması açısından önemlidir (Özyurt, 2005:187).

1.2. Ulus Kavramı ve Ulusal Kimlik

Toplumsal kimlik ve bireysel kimlik arasından oluşan bağlantıdan meydana ulusal kimlik gelmektedir. Kimlik; içinde bulunduğu toplumda o toplumun değerleri ve idealleri sonucunda toplumsal boyut kazanmaktadır. Ulusal kimlik; toplumdaki kişilerin ayırt edici olması noktasında etkili bir kavramdır (Hacısalıhoğlu, 2012:173). Marksist Eric Hobsbawm, XX. Yüzyılı aşırılıklar çağı şeklinde nitelendirmektedir. Bu dönemde katliamlar, dünya savaşları, ekonomide sıkıntılar, birçok yıkım oluşmuştur. Buna bağlı olarak ekonomik ve siyasi farklılıkların olduğu bu döneme XVIII. ve XIX. Yüzyılın getirmiş olduğu olgulardan da bakılabilmektedir (Bölükbaşı, 2004:41). Bu dönemlerde Avrupa'da siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda farklı bir dünya

oluşmuştur. Bunun ışığında bu farklılıkların oluşmasındaki önemli etken Fransız İhtilali olmuştur. Ulusçuluk; Fransız devriminin ardından başlamıştır ve kısa süre içerisinde dünyaya yayılarak ulus devletlerin kurulduğu görülmüştür. (Asker, 2013:83). Bu noktada kimliğimizdeki zorunlu bir özellik olmaktadır. Ulusal kimliğin oluşumu aşamasında eğitim önemli bir nokta olmaktadır.

Ulusçuluk yapmış olduğu farklı çalışmalarla kendini göstermiştir (Aslan vd., 2007: 126). Ulusal kimlik; Kişilerin siyasi düşünceleri, kurumun meşruiyetini sürdürmesi bakımından gerekli olabilmektedir. Bu noktada kişilerin kimliğinin ardından ortak faaliyetleri harekete geçmektedir. Ulusal kimlik aynı zamanda kim olduğumuzu saptamak anlamına da gelmektedir (Öztürk, 2007: 18). Ulusal kimlikteki bu yön ötekileştirme şeklinde değerlendirilmektedir. Bu ötekileştirme genelde ötekilere karşı düşmanlık oluşmasına neden olmaktadır. Ulusal kimlik; farklılıkların çatışma oluşturacak şekilde yorumlanmasında etkili olmuştur. Kimlik; inşa edilmiş olan hafızayı da meydana getirmektedir (Asker, 2015:517).

Ulus düşüncesi, kategorik şekilde toplumun bütün bireylerini aynı düzlem noktasında biçimlendirmeye çalışmanın yanında aslında ulus kavramı, birbirlerinden farklı olarak bütün değerlerin bir arada olduğu mozaik olmaktadır. (Habermas, 2008:67). Ulus bilinci; dışlayıcı olmamakta, aslında kuşatıcı, birleştirici, kucaklayıcı olma anlamına gelmektedir. Bu noktada ulus bilinci; toplumdaki mensuplar arasında paylaşılan ve oluşturulan bir birliğin algısına yönelik olmaktadır (Erkal, 1982:34). Ulus; birbirlerinden farklı olan bütün değerlerin bir arada olduğu mozaik olarak yer almaktadır. Ulus; sonucuna bakıldığında bir insanlar topluluğudur.

Ulus; toplumların süreçte elde ettikleri yasa, töre, bilgi, görenek ve farklı bütün yeteneklerin meydana getirdiği niteliktir (Tylor, 2016:91). Ulus; toplumları ve kişileri kalıba ya da şekle sokmak, yabancılaştırmak ve ötekileştirmek anlamına gelmektedir. (Asker, 2015:517). Ulus bilincinin oluşmasında; bilişim ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerin etkisinin ardından uluslar üzerinde de önemli bir etkisi olmaktadır. Buna bağlı olarak ulusal kimlikler, bütün dünyanın küreselleşmesi oranında geniş çapta sosyalleşme sürecinde olmaktadır (Aslanoğlu, 1998: 35). Her kişi farklı koşulların ürünü olmaktadır. Her kişinin farklı özellikleri ve farklı değerleri bulunmaktadır. Kişilerin tarzları ve çevreleri bireylerin ruhlarının biçimlendirilmesi noktasında önemli olmaktadır.

Bu doğrultuda ulus bilinci gelişme göstermekte, sosyolojik ve diğer noktadaki zenginliklerin farkında olmakta, modernite toplumlarla benliklerini koruyabilmektedirler. Bu noktada gelişme göstermiş uluslarda farklı bir modernite bulunmaktadır (Gökalp, 2003:60). Ulus bilinci; toplumları diğer toplumlardan belirgin şekilde ayırmakta olan özelliklerden biri olarak yer almaktadır. Bu bağlamda ulus bilinci olan toplumlarda kişilerde düşüncelerini paylaşabilme anlayışı bulunmaktadır. Bu tür toplumlarda ekip çalışması bulunmaktadır (Turner, 2004:21).

Ulus bilincinin olduğu toplumlarda; kanunlara bağlı olmak önemlidir (Turşak, 2022:325). Bu toplumlarda vergi kaçırmak önemli bir sorundur. Ulus bilincinin olduğu toplumlarda sorunları tartışmak, ortak akla müracaat edilmesi benimsenmektedir. Buna bağlı olarak medeni toplumlarda sorun tartışılmaktadır. (Arslanel ve Eryücel, 2011: 20). Ulus bilinci olan toplumlarda idareyi temsil etmekte olan kişilerin sorunlarının kapatılması mümkün olmamaktadır. Toplumlarda kolektif ulusal bilinci olduğu zaman, hukuka itaat yüksek ideal olarak görülmektedir. Ulus bilincinin olmadığı ve yerleşik olmadığı toplumlara bakıldığında, farklı tepkilere neden olmaktadır. Bu toplumlarda olgular ve düşünceler yerine kişiler üst noktada görülmektedir (Şimşek, Ilgaz, 2007:189). Bu noktada kişilerin gerçek ancak düşüncelerin muğlak olduğu düşünülmektedir.

Ulusal kimlik de farklı kurallar uygulanarak tartışılmaktadır. Ulusal kimlik konusuna yönelik yapılan tartışmayla ulus ve millet farklılığını açıklamak mümkün olmaktadır. Millet, bir dinde, mezhepte bulunanların tamamı olarak değerlendirilmektedir (Canatan, 2009:51). Toplumda ulus, halk, millet gibi oluşumların birbirine girdiği ve etki alanlarını daralttığı söylenir. Ulusal kimlik konusunda farklı disiplinler ve farklı kuramcıların bakış açılarının değerlendirilmesi gerekmektedir (Hopkins, 2001 :51). Ulusal konuların ifadesi “millet” kavramıyla belirtilmiş, devlet farklı kurumların da isimlerinin başına “millet” kavramını getirmiştir. Ancak problemin böylelikle aşılmış gibi görünüyorsa çeşitli disiplinlerin bu konuya farklı bakması anlamına gelmektedir. Ulusal kimlik; hem aynı etnik kökende olma bilincini belirleyen unsur yapan insan topluluğu olurken, hem de devlete bağlı olan insanlar topluluğu şeklinde de değerlendirmektedir (Tokluoğlu, 2002:39).

Ulus kavramı; devlet yurttaşlarının bütününe tek milletin adı altında, tek siyasal kimlikte birleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Ülkedeki tüm dilsel gruplar, etnik gruplar, dinsel grupların sosyolojik kimliklerine bakılmaksızın siyasetle kimlik bağlamında tek ulusal kimlikleri bulunmaktadır (Gökalp, 2003:51). Bu bakımdan ulus kavramı farklı anlamlarda her zaman kullanılmıştır. Bu kavramı ilgilendiren diğer kavramlar halk, ırk, etnik topluluk kavramları olmaktadır. Ulus; maddi olgunun ötesinde, ileriye yönelik boyutlarla manevi değerleri kapsamaktadır (Kelman, 1997:171). Milletlere özgü olan unsurlar daha öncesinde etnik azınlıklar ve üzerinde etkili olmuştur. Milletin inşa edilmesi etnik kökene dayandırılmakta, etnik köken olmadan geliştirilen millet olma süreci yarım kalmıştır (Smith, 2010:71). Belirli bağlarla bağlanmış olan insan topluluğu millet olarak değerlendirilmektedir. Bu topluluğun devletin kurulmasında millet niteliğinde olması gerekmektedir.

Ulus; devletin unsuru olmakta, milli kimlik herkesin ortak üst kimliğinin olmasını, yerleşmiş milli bilincin oluşmasını öngörmektedir. Ulus inşasında belirlenen politikalar bölgesel, etnik, dini kimlikleri milli kültür unsurunda eritmekte ve ulusu bağlılık yapmaktadır (Smith, 1993:41). Uluslaşmada değerlere saygı göstermek gibi etkenler gelişme ve içerik yönünü belirlemiştir. Devletler milletleri oluşturma amacıyla genelde belirli temel üzerinde buluşmaktadırlar. Bunun şekillenmesi egemen etnik etrafından diğer parçaları birleştirmesi amacıyla yapılmıştır.

Ulus, belirli bir coğrafi bölge içinde yaşayan insanların oluşturduğu büyük bir topluluğu ifade eder. Ortak kültür, dil, tarih ve genellikle bir siyasi yapıya sahip olma gibi unsurlar, bir ulusu tanımlayan özelliklerdir. Ulus, genellikle egemen bir devlet yapısına sahip olma potansiyeli taşıyan, belli bir kimlik altında toplanan insanların oluşturduğu bir topluluktur. Millet terimi daha çok etnik, dini veya kültürel grupları ifade etmek için kullanılır. Bir millet, ortak bir geçmişe, kültüre, dil veya dini inançlara sahip insanların oluşturduğu bir topluluktur. Örneğin, Türkiye'de Kürt milleti, Arap milleti gibi ifadeler millet kavramını kullanarak farklı toplulukları tanımlar.

Ulus, farklı etnik, dini veya kültürel grupları içerebilirken, "millet" terimi daha spesifik ve belirli bir topluluğu ifade etmeye yöneliktir. Millet terimi, genellikle etnik veya dini bağlamda daha ayrımcı bir anlam taşıyabilirken, ulus terimi daha çok birlik ve beraberliği ifade edebilir. Ancak unutulmaması gereken önemli bir nokta, bu terimlerin kullanımı ve anlamları, farklı dil ve kültürlerde farklılık gösterebilir.

Ulusal kimlik, bir kişinin kimliği veya bir veya daha fazla devlete veya bir veya daha fazla millete ait olma duygusu olmaktadır (Tajfel, vd., 2004:279). Bu, "farklı gelenekler, kültür ve dil tarafından temsil edildiği şekliyle, uyumlu bir bütün olarak bir ulus" duygusudur. Ulusal kimlik, kişinin yasal vatandaşlık durumuna bakılmaksızın, bir ulus hakkında bir grup insanla paylaştığı öznel duyguya atıfta bulunabilmektedir (Guibernau, 2004:127). Ulusal kimlik, psikolojik terimlerle "farklılığın farkındalığı", "'biz' ve 'onlar' duygusu ve tanınması" olarak görülür (Kelman, 1997:171). Ulusal kimlik aynı zamanda, bir ulusunkine benzer ortak bir kimlik duygusuna sahip olan ve birkaç bileşenli etnik gruptan oluşan çok etnisiteli devletlerin ve toplumların genel nüfusunu kapsamaktadır. Kolektif bir fenomen olarak ulusal kimlik, insanların günlük yaşamlarındaki "ortak noktalardan" gelen unsurların varlığının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir: ulusal semboller, dil, ulusun tarihi, ulusal bilinç ve kültürel eserler olarak sıralanmaktadır. Ulus; dünya çapındaki insanları kapsamakta millet; bir ülkede yaşamakta olan insanları kapsamaktadır (Hacisalihoğlu, 2012:173).

Uluslararası Hukuk uyarınca, devletler açısından bir ulusal kimlik terimi, devletin kimliği veya devletin egemen kimliği terimiyle değiştirilebilmektedir. Devletin anayasal adı ile ilgili tanım gereği devletin kimliği, uluslararası ilişkilerde yasal bir kimlik olarak kullanılır ve devletin uluslararası tüzel kişiliğinin temel bir unsurudur (Asker, 2015:536). Ulusun egemen kimliği aynı zamanda ulusal kültür veya kültürel kimliğin tanımlanması için ortak bir paydayı temsil etmektedir ve Uluslararası Hukuk uyarınca kültürel kimliğe veya kültürel inançlara ve geleneklere herhangi bir dış müdahale kabul edilemez görünmektedir (Anderson, 1991:133). Bu noktada kültürel ulusal kimliğin herhangi bir şekilde yoksun bırakılması veya dışsal olarak değiştirilmesi, temel kolektif insan haklarını ihlal ediyor gibi görünmektedir (Smith, 1983:281). Kişinin ulusal kimliğinin olumlu bir şekilde ifadesi, ulusal gurur ve ülkesi için olumlu sevgi duygusu ile karakterize edilen vatanseverlik olmaktadır.

Ulusal kimlik doğuştan gelen bir özellik değildir ve temelde sosyal olarak inşa edilmiştir (Hoffman, 1994:73). Bir kişinin ulusal kimliği, doğrudan insanların günlük yaşamlarındaki "ortak noktalardan" gelen unsurların varlığından kaynaklanır: ulusal semboller, diller, renkler, ulusun tarihi, kan bağları, kültür, müzik, mutfak, radyo, televizyon vb (Brubaker, 1992:31). Bu bağlamda çeşitli sosyal etkiler altında insanlar, kişinin ulusal kimliğiyle örtüşen inançları, değerleri, varsayımları ve beklentileri benimseyerek ulusal kimliği kişisel kimliklerine dahil etmektedir (Spillman, 1997:41).

Kendi uluslarını tanımlayan insanlar, ulusal inanç ve değerleri kişisel olarak anlamlı görürler ve bu inanç ve değerleri günlük uygulamalara dönüştürmektedirler.

Tüm vatandaşların bir topluluğu kucakladığı ayırt edici bir ortak kültür oluşturmaktadır. Hangi etnik kimliğin egemen olması gerektiği sorusu önemli bir sorun olmuştur. Buna karşılık, etnik milliyetçilik, yetersizlik duygularının neden olduğu ve savaşçı politikalara ilham vermesi nedeniyle daha az gelişmiş ulusların göstergesi olmuştur (Smith, 1983:283). Ancak Doğu sivil toplumları yerel, popüler ve geleneksel bir kültüre dayalı olarak birleştirilmiştir (Hoffmann, 1994:191). Yapılandırmacılar, siyasetin önemine ve egemen grupların toplumda ayrıcalıklı bir statü kazanmak ve bunu sürdürmek için güç kullanmasını belirtmişlerdir (Brubaker, 2009:21; Spillman, 1997:23; Emerson, 1960:51). Ulusal bilinç, paylaşılan bir ulusal kimlik duygusu ve bir halk grubunun ortak bir etnik/dilsel/kültürel geçmişi paylaştığına dair paylaşılan bir anlayıştır (Anderson, 1983:21). Ulus; birbirine benzemekte olan, değerleri ve kültürleri barındıran insanların oluşturduğu topluluktur. Millet; aynı ülkede yaşamakta olan aynı kültürü ve dili olan insanların meydana getirdiği topluluktur. Ulusal bilinç, bir bakışta, kişinin kolektifin farkındalığı ve "onlar" olmadan "biz" olmayacağı anlayışı olmaktadır. (Banac, 1988: 27). Avrupa ve Amerika'daki ulusal kimlikler, devlet halkına yatırılan siyasi egemenlik fikriyle birlikte gelişmiştir. Doğu Avrupa'da da genellikle etnik köken ve kültürle bağlantılı olmuştur (Anderson, 1983:21). Ulusal bilincin uyanışı sıklıkla ulusal kahramanlara atfedilmekte ve ulusal sembollerle ilişkilendirilmektedir.

Ulusal kimlik kolektif bir ürün olarak düşünülebilir (Gellner, 1983:7). Bunun ışığında, bireyin bu sistemin toplumsallaşmasına ne kadar maruz kaldığına bağlı olarak, insanlar ulusal kimliği kişisel kimliklerine farklı derecelerde ve farklı şekillerde dahil etmekte ve ulusal kimliğin kolektif unsurları, bireyin benlik ve benlik tanımının önemli bir parçası haline gelebilmektedir (Liedy, 2011:21).

Dolayısıyla, ulusal kimlik karmaşık, çok düzeyli bir oluşumdur. Birincil, temel seviye etnik özelliklerden oluşur: dil, din, davranış kalıpları vb. Bu, kültürel çeşitlilik düzeyidir. Tek bir devletin topraklarında yaşayan halkların farklı kültürlerinin etkileşiminin ve karşılıklı etkisinin sonucu olan en zengin kültürel mirasın bir ifadesidir. (Anderson, 1983:21). Bir sonraki, daha yüksek seviye, farklılıkların üstesinden gelmek ve birlik, dayanışma oluşturmaktır. Bu, aralarında en önemli yeri

vatanseverlik, vatanseverlik bilinci (cumhurbaşkanı defalarca vatanseverliği ulusal bir fikir olarak adlandırdı) ve Anavatan'ın kaderine katılımın işgal ettiği ortak değerlerin farkındalık düzeyidir. Bu düzeyde, etnik dünya görüşünün sınırlamaları aşılar (Muhittin, 2019:61).

Ulusal kimlik ve ulus inşası, bir ülke veya topluluk içinde ortak bir kimlik ve taahhüdün geliştirildiği süreçleri ifade etmektedir. Ulusal kimlik, bir ülkenin vatandaşlarına kendilerini aynı ulusa ait hissettiren unsurlardan biridir. Bu kimlik ortak bir tarih, kültür, dil, değerler ve benzeri unsurlar etrafında şekillenir. Ulus inşası ise farklı etnik, dinsel, dilsel ve kültürel gruplara sahip toplumların ortak bir ulusal kimlik oluşturmaya çalıştıkları süreçleri ifade etmektedir. Bu sürecin amacı, toplumun farklı kesimlerini birleştirerek birlik ve beraberlik duygusu oluşturmaktır. Ulus inşası genellikle eğitim, dil politikaları, kültürel olaylar, tarihi anlatılar ve resmi semboller gibi araçları içerebilir (Anderson, 1983:21).

Ulus inşası süreci, tarih boyunca çeşitli ülkelerde çeşitli şekillerde gerçekleşti. Bazı ülkeler, farklı grupları birleştirmek ve ulusal kimliği güçlendirmek için aktif politikalar uygulamıştır. Bu politikalar, farklı sosyal gruplar arasında eşitliği teşvik etmeyi, ortak tarihi ve kültürü vurgulamayı ve ulusal sembollerini vurgulamayı içerebilir. Ancak ulus inşa etme süreci bazen tartışmalı olabilmektedir. Bu, farklı gruplar arasında kimlik çatışmalarına veya asimilasyona ve ayrıca bireysel kimliğin zayıflamasına yol açabilir. Ayrıca, bazı durumlarda ulusal bir kimlik oluşturmaya yönelik çabalar, azınlık gruplarının kültür ve haklarını göz ardı edebilmektedir (Hoffmann, 1994:191). Bu nedenle ulusal kimlik ve ulus inşasının amacı toplumları birleştirerek ortak bir kimlik oluşturmak olan karmaşık ve çok yönlü süreçlerdir. Bu süreçlerin başarısı, farklılıkları kabul eden ve çeşitliliği zenginlik olarak gören bir yaklaşımı gerektirebilir.

1.3. Ulus İnşası

Liberal düşünürler, "ulusal fikrin" bir grubun ("Ulus") bireyden daha önemli olduğu konusundaki ısrarından memnun olmamaktadır. Ama aynı zamanda, egemen bir ulus fikriyle cumhuriyetçi demokrasinin kurumları arasındaki bağlantıları kabul etmeye zorlanmışlardır (Muhittin, 2019:61). "Milliyet ilkesi" aynı anda hem "Ulus" adı verilen muğlak bir şekilde tanımlanmış bir grup adına hareket eden güçlü, bireycilik

karşıtı bir devlete hem de özgür bir toplumun kurumlarının üzerine inşa edilebileceği bir grup duygusuna yol açmıştır (Hobsbawm, 1991:21). Diğer bir deyişle, tüm “ulus devletler” aslında “çok uluslu devletlerdir”. Ancak çok uluslu devletler, hatta çok uluslu imparatorluklar bile liberal kurumlara son derece elverişli olmaktadır (Gellner, 1983:21). Ancak, kendini milliyetçi ilan eden herkes ve aynı zamanda birçok liberal için, sözde bir "ulus devlet" içindeki çok uluslu gerçeklik her türlü sorunu üretmiştir ve 19. yüzyılda ulus devletin büyümesi, çok sayıda “ulusal sorun” olmuştur. Diğer bir deyişle, “ulus devlet” tabiriyle, millet ile devletin örtüşmesine, her millet için bir devletin varlığına işaret edilmek istenmektedir. Bu, “ulusun kendi kaderini tayin eden bir grup insan olduğu şeklindeki liberal düşüncenin gerçekleşmesini” temsil etmektedir (MacIver, 1999: 2-3). Ancak yeryüzünde gerçek devlet sayısından daha fazla ulus olduğu düşünüldüğünde, bu terimin gerçeklikten çok siyasi bir ideale tekabül ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, çok uluslu nüfusu olan devlete zaten ulus devlet denilmektedir (Keating, 2001:21). Devletlerin çok uluslu karakterinin gerçekliği göz önüne alındığında, o zaman sorular, milliyetçilerin tarihsel olarak ulusal azınlıkları nasıl ele aldıkları ve normatif terimlerle, onlarla nasıl başa çıkmaları gerektiği haline gelmektedir. (Kohn, 1955:10) Benzer şekilde, Hugh Seton-Watson, "Söyleyebileceğim tek şey, bir topluluktaki önemli sayıda insan kendilerini bir ulus oluşturduğunu düşündüğünde veya ulusu oluşturmuş gibi davrandığında bir ulusun var olduğudur” demiştir (Seton-Watson, 1977: 5).

Edirne Antlaşması (1829) ile Rusya, Güney Kafkasya üzerindeki stratejik kontrolünü uygulamaya koymuştur. Azerbaycan toprakları kesin olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Kuzeydeki Rus Azerbaycanı, halkın Türkçe konuştuğu ve kendilerini Şirvanşahların torunları saydıkları bir bölge olmuştur. İran Azerbaycanı daha küçük ve çoğunluğu İran kültürel etkisi altındayken, Rusya bölgedeki hakimiyetini güçlendirmeyi tercih etmiştir (Muhittin, 2019:61). Tadeusz Swietochowski, 1840'lar ile 1860'lar arasında hanlıkların kaldırılması ve iki vilayetin kurulması sürecinde "Azerbaycan profesyonel bürokrat sınıfının yükselişine" dikkat çekmiştir (Anthony, 1986:138). “Belirli bir bölgeyle ilişkilendirme” bu sürecin temel dayanağı olduğundan, eğitim ve idari reformları yargı sisteminin yeniden yapılandırılması ve merkezileştirilmesi izlenmiştir (Gellner, 1974:21). 1870'lerin başına kadar ekonomik ve sosyal hayattaki değişimler oldukça yavaş bir seyir izlemiştir. Ancak 1870'lerin başında petrol çıkarmanın ani artışı yeni bir çağ açmıştır. (Alpargu, Şahin, 2007:330).

Bu süreçte, daha önce toplumun en fakir unsurları olarak görülen ve aynı zamanda sosyal hayattan dışlanan Azerbaycan Müslümanları toplumda bir miktar ekonomik ve sosyal gücü olmuşlardır (Gellner, 1983:21). Audrey Altstadt, iş adamları, yatırımcılar ve siyasi figürler arasında iki düzine tespit etmiştir. Buradaki aileleri Bakü'deki Azerbaycan toplumunun en üst seçkinleri olarak görmektedir (Audrey, 1996:121). Bu Avrupa uygarlığıyla temas halinde olan yeni aydınlar, Batılı entelektüel değerlerin aktarımında bir kanal haline gelmiş ve aynı zamanda değişimin ana aracı olmuştur. (Hobsbawm, 1990:21).

Azerbaycan laik ilkeler üzerine kurulmuş dünyanın ilk Müslüman devleti olmuştur. Osmanlı Devleti yeni devleti özel şartlarla desteklemiştir. Resulzade, bu süreçte Osmanlı destekli İslamcılar ile Osmanlı karşıtı sosyalistler arasında arabulucu bir rol oynamıştır. Swietochowski, Osmanlı'nın yeni doğan Azerbaycan devletine müdahalesinin, önceden -en azından kısmen Osmanlılarla pantürkist bir birlikten yana olan- Azerbaycan entelijensiyasının bağımsızlık eğilimini teşvik ettiğini öne sürmüştür (Asker, 2015:62). Bağımsız Fethali Han Hoyski hükümetini kurmuştur ve Resulzade Osmanlı Generali Nuri Paşa tarafından İstanbul'da yeni devleti temsil etmeye zorlanmıştır. Bakü, sekiz bin Osmanlı ve yedi bin Azerbaycan askerinden oluşan Kafkas İslam Ordusu tarafından alınmıştır. İki ay sonra Mondros Mütarekesi Osmanlıların savaşa katılımını sona erdirince, Azerbaycan'daki Osmanlı ordusunun yerini hemen İngilizler almıştır (Martin, 2006:21). Bu bağlamda Ulusal Konsey, ulusal azınlıkların ve diğer siyasi partilerin yeni temsilcilerinin katılımıyla kendisini geçici bir parlamentoya dönüştürmeye başlamıştır. Ayrıca, daha sonra Sovyet döneminde gizlilik ve sürgün altında bir slogan haline gelen ünlü cümleyi de telaffuz etmiştir: "Bir kez dikilen bayrak asla düşmez (Layton, 1997:81). Moskova, Ankara'ya bölge üzerinde siyasi kontrol ve Moskova'ya Bakü'ye serbest geçiş ve petrol üretimi tekeli verildiği bir güç paylaşımı anlaşması üzerinde anlaşmıştır ve Sovyet/Türk İtilafının dayattığı bu yeni koşullar altında Müsavat liderliğindeki hükümet istifa etmiş ve On Birinci Kızıl Ordu'nun tam desteğini alan Azerbaycan komünistleri iktidara gelmiştir (Asker, 2015:62).

Tarihin kötü bir evresinde Sovyet Rusya ve Pehlevi İran, Azeri Türklerinin ulusal kimliklerini gerçekleştirmelerini her zaman engellemiştir. Bu durumun temel sorunu Azerbaycan halkının (ister kuzeyde ister güneyde, İran'ın siyasi sınırları içinde

olsun) tarih bilincinin yetersiz olması ve bugün bunu düzeltmeye hazır olmamasıdır. Elbette Azerbaycan aydınları bu işin dışındadır. (Nesibli, 2021:11).

Kimlik, politik anlamda kendini nasıl gördüğündür: politik çıkarlar, bağlantılar ve öncelikler olarak değerlendirilmektedir. Ulusal kimlik, insanlardan oluşan bir ulusun üyeleri olarak kendini nasıl gördüğüdür. Bu, nispeten dar bir etnik kimlikten birçok etnik ve dini grubu kapsayan daha geniş bir sivil kimliğe kadar değişebilmektedir (Asker, 2015:62). Örneğin Kanada'da, Kanada ulusunu oluşturan göçmenler de dahil olmak üzere birçok farklı insan türünden oluşan bir “kültür mozaïği” kavramı vardır. Bu geniş ve kapsayıcı bir tanımdır. Yel pazenin diğer ucunda, bazı Güney Asya uluslarının dışlayıcı bir ulusal kimlik biçimi uyguladığı görülmektedir. (Connoly, 1995:51). Bu bağlamda Ulusal kimlik tek kimlik değildir ve herkesin birden fazla kimliğe sahip olması ortaktır.

Araştırmacılar genellikle bu kimliklerin siyaset üzerindeki etkisini ayrı ayrı inceler ve siyaset biliminin çeşitli alt alanları bu gelişmeyi yansıtmaktadır. Örnekler arasında Cinsiyet ve Politika veya Irk, Etnisite ve Politika veya Din ve Politika sayılabilmektedir. Siyaset bilimciler, geleneksel olarak ana akım siyaset bilimi söyleminin dışında bırakılan bu grupların deneyimlerini anlamaya meraklıdır. Zamanla disiplin, kimliklerin siyaseti farklı şekilde etkileyen şekillerde birbirleriyle etkileşime girebileceğini anlamıştır (Keyder, 2000:21). Bu, çeşitli kimliklerin ve kategorilerin birbirine bağlılığının belirli insanların ve/veya grupların marjinalleşmesine veya ayrıcalığına yol açabileceği kesişimsellik olarak adlandırılır.

Yine de yukarıda listelenen kimliklerin tümü siyaset için önemli olsalar ve siyasi davranışı tahmin etmeye yardımcı olsalar da karşılaştırmalı siyaset bilimciler ulusal kimliğin siyaseti nasıl etkilediğiyle oldukça ilgilenmektedir. Bunun ışığında Ulusal kimlik, kimliğin diğer yönleri gibi bir aidiyet duygusu yaratmaktadır. Semboller, bir ulusun kimliğinin değerlerini ve önceliklerini yansıtmak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Touraine, 2000:51). Bir ulusal bayrağın renklerinin ve tasarımının anlamını veya bir ulusal kuşun seçimini ve bir ulusal marşın sözlerini düşündüğümüzde; İnsanlar kendilerini bu semboller, renkler ve kelimelerle özdeşleştirmektedir. İnsanlara ilham verebilir ve onları birbirine bağlayabilirler.

Buna bağlı olarak yeni ulus-devletler kurulduğunda ve bir savaşı kaybettikten sonra, ülkelerin yeni semboller seçmesi olağan bir durum olmaktadır (Smith, 2002:21).

Ulusal kimlik, çağdaş siyaseti açıkça etkilemektedir. Kişinin temel kimliğinin önemli bir yönü haline geldi ve kişinin ulusuna veya ülkesine duyduğu bağlılık duygusu, belirli davranışları daha iyi anlamamıza yardımcı olabilmektedir. Ulusal kimlik, ortak semboller ve iletişim biçimleri aracılığıyla hakemlik edilen "kişisel olmayan bağlara, uzak bağlara, dolaylı bağlara dayalı bir kimlik ilkesi" anlamına gelmektedir (Hall, 1998:63).

Bir millet, bir grup olarak, bir topluluk olarak tasavvur edilir, çünkü bir millet, her millette pratik olarak gözlemlenen eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanmaktadır (Anderson 1995: 22). Kimlik, bilişsel ve duygusal yönleri olan, bireyin davranışları, ihtiyaçları, motivasyonları, ilgileri ve kendisine sadakati konusunda kendisini diğerlerinden farklı algılamasını içeren ve bir dereceye kadar tutarlılık gösteren bileşik bir zihinsel yapıdır. Bu noktada bir millete ait olması gereken tercihler, değerler ve anlamlar aynı zamanda bireylerin tercihleri, değerleri ve anlamlarıdır (Türkoğlu, 2004:21).

Hall'a göre bir süreç, anlatım ve söylem olarak kimlik her zaman öteki'nin konumundan ilişkilidir. Kimlik, geçmişin güçlü ve yönlendirici örgütlenmesini kurmuş olduğundan, kişinin tercihi doğrultusunda yüzebileceği açık bir alan olmamaktadır (Asker, 2015:62). Bugünlerde dünyayı yeniden yapılandırmak ve yeniden ele geçirmek isteyen güçlere karşı direnmek için dikkatle ve etkin bir şekilde izlenen politika, kayda değer bir performans gösterememiştir. Öte yandan, karşı hareketler, direnişler ve karşı politikalar geliştirme potansiyeline sahip görünen alanlar yerleşmiş alanlardır. Bu doğrultuda küresel ile yerel arasında her zaman bir diyalektik, sürekli bir diyalektik vardır (Hall 1998: 72-88). Ulusal kimlik, bu kimliği paylaşanlara yardım etme konusunda özel bir sorumluluk üstlenen bireyleri tanımlar.

Ayrıca ulusal kimlik, öteki olarak adlandırılanları da tanımlamaktadır. Aynı zamanda, bir ulusu oluşturan insanların, ulusal kimliği tam olarak tanımlayabilmeleri ve geliştirebilmeleri için kendi kaderleri hakkında karar verme hakkına sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Ulusal kimlik, bir ulusla bütünleşen bireylere güç verir (Bilgin, 1996:21). Bir ideoloji olarak milliyetçilik, modern sosyal hayatın tüm ekonomik, siyasi ve hukuki yönlerini kapsar, aynı zamanda inançları, hedefleri, kurumsal ve sosyal gerçekleri içermektedir ve toplumu belirli özlemlere doğru motive etmektedir. Milletten kastedilen, küresel olanın yerel sanılan ortama içselleştirilmesidir

(Keyder 2000: 17). Kendini bağımsız bir birey olarak tanımlayabilmesi, devletin kamusal olarak belirlenen amaçları motive etme gücüne ilişkin yaygın bir inanca bağlı olmaktadır. Bireylerin seçim ve yargılarının kamusal alanda önem arz etmesi ve demokratik bir rejimde bireylerin kendilerini vatandaş olarak tanımlamaları, onların eş, öğrenci, işçi, vergi mükellefi ve tüketici gibi farklı toplumsal rollere yönelik tutumlarını da şekillendirmektedir (Connolly, 1995: 251-252).

Kimlik, kültürle olan ilişkisine göre tanımlanabilmekte ve bu sayede bireyler hem varlıklarını kanıtlayabilmekte hem de kendilerini gerçekleştirebilmektedirler. Habermas'a göre, bir kişinin kimliği, kültürel kimliğiyle iç içe geçmiştir. Kültürel ve tarihsel bir kavram olarak kimlik, zaten tarihsel ve kültürel kökleri olan imaj ve sosyo-kültürel varoluşun iki yönünü oluşturmaktadır. Zihinlerde oluşan görüşler toplumsal değer yargılarıdır; başka bir deyişle, bir ülkenin değerlerinin diğerleri tarafından nasıl değerlendirildiğidir (Asker, 2001:5). Millileştirme, kimlik arayışı kavramıyla yakından ilişkili olmaktadır. Bu bağlamda bir topluluğun millileşmesi için kendi varlığını gerçekleştirmesi gerekir ki bu ancak toplumsallaşma süreci çerçevesinde gerçekleşebilir. Ulusal kültürün zihinlerde oluşmasında, toplumların etnik kökenlerinin gelişimi, üretim ve tüketim alışkanlıkları, dilleri, dinleri, sanatsal değerleri vb. unsurlar tarihsel süreçte önemli rol oynamaktadır. Küreselleşme kavramı içinde, toplumların yeni bir kültür arayışı, yukarıda bahsedilen yönlerin üzerinden ortak değerlerin kabulü ile gerçekleşmektedir (Gökçe 1988: 286). Bu noktada ulusal kimlikler, geçmişten gelen mitlerin yanı sıra değer ve sembollerin de etkisiyle şekillenmiştir. Kısaca ulusal etnik yapı üzerine kurulu olmaktadır. Üçüncü Dünya'daki ulusal bağımsızlık hareketleri teorik olarak Batı milliyetçiliğini model almıştır. Ancak böyle bir niyet sonucu kurulan uluslar, ulus-devlet modeli olarak görülmeye başlanan etnik ve dilsel açıdan homojen birimlerin tam tersi olmuştur. Hem Üçüncü Dünya hem de Batı milliyetçiliği, yalnızca özgürleştirici değil, aynı zamanda birleştirici yönler de taşımıştır. Batı'daki milliyetçiliğe göre, Üçüncü Dünya milliyetçiliğindeki gelişmeler daha kolay kontrolden çıkmaktadır (Hobsbawn 1995: 200).

SSCB'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya'da bağımsız ulus-devletlerin ortaya çıkışı da bazı ayrılıkçı sorunları gündeme getirdi. Böylece Kafkasya ve Orta Asya'nın geniş coğrafyasında milliyetçi hareketler ve etnik çatışmalar baş göstermiştir (Asker, 2001:9). Sovyet sonrası çatışmaların çoğuna ayrılıkçı hareketler damgasını vurmuştur. Böylece Azerbaycan ile Ermenistan arasında Azerbaycan'ın ayrılmaz bir

parçası olan Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti konusunda çekişme çıkmıştır. Gürcistan ise kendi sınırları içinde iki azınlık arasında- önce Osetler ve ardından Abhazlar arasında bir çatışma yaşamıştır. Bu noktada Sovyet sonrası alandaki bu donmuş çatışmalar, tanınmayan devletlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur (İrdam, 2012:1). Ayrılıkçılığın temel özelliği, belli bir eyaletin, ulusal azınlığın mevcut devletten ayrılarak belli bir toprak parçası üzerinde bağımsız bir devlet kurma girişimidir (Hughes ve Sasse, 2001:17). Dolayısıyla Sovyet sonrası alanda bu tür ayrılıkçı rejimler, Gürcistan sınırları içinde Transdinyester Moldova Cumhuriyeti, sözde Abhazya ve sözde Güney Osetya Cumhuriyeti ve sınırlar içinde sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni içermektedir.

Azerbaycan devletinin inşa süreci, ülkenin tarihi, kültürel ve siyasi dinamiklerini yansıtan önemli bir konudur. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan, ulusal kimlik ve ulus inşası süreçlerini yaşadı. Azerbaycan'ın ulus inşası sürecinin bazı temel unsurları aşağıdaki gibidir: (Asker, 2001:9)

Tarih ve Kimlik: Azerbaycan zengin bir tarihi geçmişe sahiptir ve bu tarih, ulusal kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan tarihindeki bağımsızlık mücadelesi, kültürel miras ve milli kahramanlar gibi unsurlar milli kimliğin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Dil ve Kültür: Azerbaycan'ın ulusal kimliği, Azeri olarak da bilinen Azeri Türk diline dayanmaktadır. Dil, kültür ve edebiyat Azerbaycan'ın milli kimliğini güçlendiren önemli unsurlardır.

Bağımsızlık ve siyasi iradenin oluşumu: Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan bağımsız bir ülke olarak yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç, bağımsızlığın ilan edilmesi, anayasal düzenin kurulması ve siyasi kurumların inşa edilmesi gibi adımları içermektedir.

Kültürel ve tarihi mirasın yeniden keşfedilmesi: Azerbaycan, tarihi ve kültürel mirasına odaklanarak ulusal kimliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu sürecin bir kısmı, önemli tarihi eserlerin korunması, kültürel etkinliklerin düzenlenmesi ve Azerbaycan tarihini tanııtma çalışmalarıdır.

Eğitim ve dil politikası: Azerbaycan, dil politikasını ve eğitim sistemini şekillendirerek ulusal kimliği desteklemiştir. Azerice resmi dil olarak kabul edildi ve eğitimde önemli bir rol oynadı.

Ulusal birlik ve çeşitlilik: Azerbaycan, farklı etnik grupların ve kültürel unsurların bir arada yaşadığı bir ülke olarak çeşitliliği yönetmeye çalışmıştır. Bu çeşitlilik dengelenerek ulusal bir kimlik içinde ulusal birlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Azerbaycan'da ulus inşası süreci karmaşık ve çok yönlüdür. Ulusal kimliğin oluşumu, ülkenin tarihi, kültürü, siyasi ortamı ve uluslararası ilişkileri gibi faktörlerden etkili bir şekilde etkilenmiştir. Bu sürecin başarısı, farklılıkları anlayışla çözme, demokratik değerleri vurgulama ve ulusal birliği güçlendirme çabalarının sürdürülmesine bağlıdır.

2. BÖLÜM AZERBAYCAN KİMLİĞİ BAĞLAMINDA SOVYET KİMLİĞİ

2.1. Sovyet Rejiminin Oluşumu ve Özellikleri

1922 yılında Rusya, Transkafkasya, Ukrayna ve Beyaz Rusya cumhuriyetlerinin birleşmesiyle kurulan SSCB hükümeti, özellikle 20. Joseph Stalin'in saltanatı olmuştur. SSCB'nin kökleri, Bolşeviklerin Çar II. Nicholas'ın yerini alan Rus Geçici Hükümeti'ni devirdiği 1917 Ekim Devrimi'ne dayanmaktadır. Bununla birlikte, 1922'de Rus İç Savaşı sırasında Beyaz Ordu'nun yenilgisinden sonra ancak Rusya'nın yeni hükümeti olarak resmi olarak konsolide olmuştur. O zaman, yeni ulus dört kurucu cumhuriyeti içermiştir (Asker, 2001:9). Rusya SFSC, Ukrayna SSC, Belarus SSC ve Transkafkasya SFSC. 1917'de Bolşevik Devrimi'nin pekişmesinden 1921'e kadar olan dönem, toprağın, tüm sanayinin ve küçük işletmelerin kamulaştırıldığı ve ekonominin kısıtlandığı savaş komünizmi dönemi olarak bilinmektedir. 1924'te kabul edilen anayasa, daha geniş bölgelerdeki köylerde, fabrikalarda ve şehirlerde kurulan ve Tüm Birlik Sovyetleri Kongresi ile sonuçlanan bir dizi sovyetlere dayanan federal bir hükümet sistemi kurmuştur. Ancak Kongre'nin egemenlik yetkisini elinde bulundurduğu görülürken, bu organ aslında Komünist Parti tarafından yönetilmiştir ve bu parti de SSCB'nin başkenti Moskova'dan Politbüro tarafından kontrol edilmiştir (Fleron, 2017:51). SSCB, resmi olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Avrasya'da 1922'den 1991'e kadar var olan sosyalist bir devlettir. Sözde ulusal cumhuriyetlerin uluslar üstü bir birliği idi, ancak hükümeti ve ekonomisi üniter bir devlette büyük ölçüde merkezileşmiştir. Birliğin başkenti Moskova olmuştur.

SSCB'nin kökleri, Vladimir Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin Çar II. Nicholas'ın yerini alan Rus Geçici Hükümeti'ni devirdiği 1917 Ekim Devrimi'ne dayanmaktadır. Bu, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ni (Rusya SFSR) kurmuş ve devrimci "Kızıl" ile karşı-devrimci "Beyazlar" arasında Rus İç Savaşı'nı başlatmıştır (Korodetsky, 2014:41). Partinin kontrolünde, Rusya Komünist Partisi'nin proletaryayı temsil ettiği ve partinin inançlarına aykırı her türlü faaliyetin "karşı-devrimci" olduğu varsayımıyla, tamamen Rusya Komünist Partisi'ne ait olmayan tüm politika ve tutumlar bastırılmıştır. Sonunda tüm rakiplerini ezen Rusya Komünist Partisi, Sovyet tarzı yönetimi hızla yaydı ve kendisini tüm Rusya'da kurmuştur

(Dunlop, 1983:21). Lenin'in 1924'te ölümünün ardından, kolektif bir liderlik (troyka) ve kısa bir iktidar mücadelesi sonrasında, 1920'lerin ortalarında Joseph Stalin iktidara gelmiştir. Stalin, yönetimine yönelik tüm siyasi muhalefeti bastırmış, devlet ideolojisini (kendi yarattığı) Marksizm-Leninizm'e adadı ve merkezi olarak planlanmış bir komuta ekonomisi başlatmıştır (Service, 2015:21).

Sovyet devleti ve Sovyet (ya da Sovyet rejimi) aynı anda sona erdiği için, genellikle ikincisinin birincisi olmadan hayatta kalamayacağı varsayılmıştır. Sovyet sistemi ortadan kalkmış olsa bile, Sovyet devletinin gerçekte var olmaya devam edebileceğine inanmak için pek çok neden bulunmaktadır (Gorodetsky, 2014:21). Bu bağlamda Cohen'in listesinin, Sovyet sistemine fiilen başkanlık eden Losif Stalin ve Leonid Brejnev gibi liderlerin onayını alacağı şüpheli olsa da bu tek başına onun kriterlerini gölgede bırakmamıştır. Asıl soru, kriterlerin analitik olarak tatmin edici olup olmadığıdır. Bu bağlamda, liste bir dizi sorun ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, Cohen'in üçüncü kriterinde belirgin bir şekilde "Sovyet" diye bir şey olmamıştır (Tomlinson, 1999:21). Batılı sosyal demokrat sistemler aynı zamanda karma ekonomiler ve cömert sosyal refah programları ile karakterize edilmiştir. Cohen'in ikinci kriterinde belirgin bir şekilde "Sovyet" de yoktur. Bu noktada 1990'da yerel sovyetler için rekabetçi seçimler başlatılmış ve SSCB'nde benzeri görülmemiş bir derecede demokratik kontrol ve meşruiyet sağlamıştır. Ayrıca, Mart 1990'da Sovyet Anayasası'nın 6. Maddesinin yürürlükten kaldırılması, sovyetlerin yalnızca Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) hakimiyetinde olmak yerine daha anlamlı bir rol oynamasını sağlamaya yardımcı olmuştur. (Touraine, 2000:51).

Cohen'in kendisinin de en makul kabul ettiği bu senaryo altında, sovyetlerin batı demokratik sistemlerindeki yerel yönetim organlarından hiçbir farkı olmamıştır. Cohen'in sıraladığı dört özellikten yalnızca ilki, Sovyet sisteminin gerçekten ayırt edici özelliği olmuştur. Bunun ışığında onu ortadan kaldırmak, Sovyet sisteminin sonu anlamına gelmiştir (Asker, 2001:9). Ancak, Sovyet sisteminin özelliklerinin, Sovyet devletinin doğal özellikleri olması gerekmediğini ve bunun tersinin de vurgulanması önemlidir. Sistemin bu özel özelliği, devletin bekası için bir ön koşul olmamıştır. Bu özellik, Sovyet devletinin tanımlayıcı bir unsuruydu, ancak Sovyet sisteminin bir özelliği olmamıştır. Cohen'in dördüncü kriteri, "Sovyet" (veya Sovyet tarzı) sistemler ve Doğu Avrupa ülkeleri SSCB'ye dahil edilmemiş olsa da bu şekilde kabul edildi, o zaman onun listesinde yer almamaktadır (Veliyev, 2021:1). Bu kriter, yalnızca Sovyet

devleti için geçerli olmuştur, Sovyet sistemi için geçerli olmamıştır. (Giddens, 2000:21). Darbeciler geri püskürtüldükten sonra, Ukrayna'daki durumun dinamiği geri dönülmez bir şekilde değişmiştir. Ukrayna'da 1 Aralık 1991'de yapılan referandumda bir bağımsızlık oylaması meseleleri doruk noktasına getirmiştir (Anderson, 1995:21).

Kuşkusuz, bu tür bir stratejinin Çin'de uygulanması, SSCB'dekinden daha kolay olmuştur. Çin'de siyasi liberalleşme 1989'da daha yeni başlamıştı, oysa SSCB'de siyasi liberalleşme 1991'de çok ilerlemişti ve ordu ve devlet güvenlik güçleri de dahil olmak üzere merkezi Sovyet kurumlarında bölünmeler ortaya çıkmaya başlamıştı (Connoly, 1995:21). Sovyet rejimini ciddi şekilde zayıflatan ve güvenlik aygıtı içinde daha da büyük çatlaklara neden olan 1991 darbesinin reddedilmesinin ardından, kitlesel baskıya başarılı bir şekilde güvenme olasılığı esasen ortadan kalkmıştır. Geriye dönüp bakıldığında, pek çok gözlemci Sovyet sisteminin kapsamlı bir yeniden yapılanma gerektirdiğini varsaymıştır. (Hall, 1998:51). Pek çok Batılı gözlemci bu görüşü paylaşmaya gelmiş ve geleneksel bilgelik statüsünü almıştır. Ancak doğru olup olmadığı çok daha tartışmalıdır. 1985'te Sovyet liderliğiyle karşı karşıya gelmenin, acil ve sert bir eylem gerektirecek kadar şiddetli olduğuna inanmak için hiçbir neden olmamıştır. Stephen Kotkin, Sovyetler'in çöküşüne ilişkin yakın tarihli bir analizde, Gorbaçov'un görevinden ayrıldığı sırada SSCB'nin kargaşa içine olmadığını savunmuştur (Turan, 2018:429).

1980'lerde Gorbaçov'un öncülleri olan Leonid Brejnev, Iurii Andropov ve Konstantin Çernenko döneminde SSCB'nin gelişen veya çok müreffeh bir ülke olmadığı kesinlikle doğrudur. Brejnev'in son birkaç yılı, neredeyse bir durağanlık dönemi idi; Andropov, kısa görev süresinin çoğunda hastaydı ve çok az şey başardı ve Çernenko'nun on üç aylık görev süresi daha da az eylem içermektedir (Hobsbawm, 1995:31).

1920-1980 yılları arasında Azerbaycan totaliter rejiminin de etkisiyle, Azerbaycan Türklüğü tam bir kontrol altına alınmıştır. Komünist iktidar, bu kontrolün yok olmasına kesinlikle izin vermemektedir. Milliyetçilik hareketleri üzerine yapılan bu kontroller, Çarlık döneminde yapıldığı orana göre daha fazlaydı. 1964-1982 yılları arası Sovyet Rusya için durgunluk dönemi olarak adlandırılmıştır. Fakat bu dönemde de muhalif ve milliyetçi hareketlere karşı sert mücadeleler yaşanmıştır (Nesibli, 2021:51).

Rusya, 1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmesi sırasında büyük bir siyasi çalkantı yaşadı. Bolşevikler ve liderleri Vladimir Lenin zafere ulaşana kadar önümüzdeki üç yıl boyunca kanlı bir iç savaş yaşamıştır (Kıvrak, 2021:232). Rusya daha sonra 1920'lerin başında SSCB olarak yeniden düzenlenmiş, Lenin'in erken ölümü, SSCB'nin "işçi cenneti"ni tamamen kendi otoriter kontrolü altına almak için yeniden şekillendiren bir otokrat olan Joseph Stalin tarafından istismar edilen bir açılım yaratmıştır (Gasımova, 2006:41). Bolşeviklerin hükümeti ele geçirmesinden ve Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan aceleyle ayrılmasından sonra, Lenin Rusya'da iktidarı sağlamlaştırmak için harekete geçmiştir (Cornell, 1999:21). İç savaş 1918'den 1921'e kadar Bolşeviklerin Kızıl Ordusu ile Rus üst sınıfları, monarşiye sadık güçler ve Lenin'in Rus Sosyal Demokratları içindeki düşmanları da dahil olmak üzere onlara karşı çıkan tüm grupları temsil eden Beyaz Ordu arasında sürmüştür. İç savaş 1921'de Bolşeviklerin kontrolünde sona ermiştir (Hughes, 2001:7).

İç savaş sırasında, Lenin ve Bolşevikler, görevden alınan çar tarafından kontrol edilen Rusya dışındaki toprakları da ele geçirmeye çalışmıştır (Gasımova, 2006:41). Bu doğrultuda Lenin bölgelere, seçilmiş bir işçi temsilcileri komitesi olan, sovyetler tarafından yönetilen federal cumhuriyetler yaratma hedefiyle yaklaşmıştır. (Kolsto, 2006:21).

Örneğin 1919'da Kızıl Ordu Ukrayna'yı işgal etmiş ve güçlü bir direnişle karşılaşsa da, 1920'de Bolşevikler kontrolü ele geçirmiştir. Beyaz Rusya da SSCB olarak kurulmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan 1920'de Bolşevikler tarafından birleştirilmiştir (Gasımova, 2006:41). 1922'de SSCB kurulmuştur (Pegg, 1998:51). Bolşevikler iç savaşı ekonomi üzerindeki kontrollerini güçlendirmek için kullanmıştır. Bu, sanayileşmenin denetimini ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına yönelik adımların atılmasını içermiştir. Bu tür bir kontrol, hükümetin ve askeri ihtiyaçların karşılanması için gerekli olduğu ölçüde sürdürülmüş, işçilerin komünizm altında daha fazla güce sahip olduğuna dair sloganlarıyla rekabet etmiştir (Gasımova, 2006:41). Yetişkinliğinde "çelik adam" anlamına geldiği için Stalin soyadını almış ve 1900'lerin başında Bolşevik olmuştur. 1922'de Stalin, Komünist Parti'nin genel sekreteri olmuştur. (Niall, 1990:21). Parti içindeki tüm atamaları kontrol etmiş ve sadece kendisiyle aynı fikirde olanların bu pozisyonlara gelmesini sağlayabilmiştir.

Stalin, kollektifleştirme sürecini hızlandırdı ve yerel yetkililer, tahıl toplamaya yönelik yeni hedeflere uymak için etkili şekilde çalışmışlardır (Cornell, 1999:21). 1939'a gelindiğinde, köylülerin yüzde 90'ından fazlası kollektif çiftliklerde yaşamak ve çalışmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, okuryazarlık artmış, kırsal alanlara elektrik getirilmiştir. Bunun yanında, işyerindeki yenilikleri üretimi artıran kişiler daha yüksek ücret, takdir ve terfilerle ödüllendirilmiştir. 1930'larda kent yaşamı daha da zorlaşmaya başlamıştır. Köylüler, sanayileşmeyi hızlandırmak için inşa edilen yeni fabrikalardaki iş yerlerini doldurmak için şehirlere göç etmiştir (Niall, 1990:21).

Lenin dini her zaman tehlikeli ve sosyalizme rakip olarak görmüştü, bu nedenle SSCB'nin ilk günlerinden itibaren din, Komünist liderler tarafından hedef alındı. Yine de Rus halkı arasında Ortodoks Hristiyanlığın yeri vardı ve birçoğu, hükümetin cesaretlerini kırmaya yönelik politikalarına rağmen inançlarını ve geleneklerini terk etmemiştir (Kılıç, 2006: 329)

Sovyet ideolojisi, kadınların toplumda ve ekonomide yeni roller oynamasını talep etmekteydi, bu nedenle milyonlarca kişi 1920'ler ve 1930'lar boyunca hane dışında endüstriyel veya tarımsal işler yapmıştır (Kolsto, 2006:51). Bununla birlikte, durumları ayrımcılık ve duygusal kargaşa ile dolu olmuştur. Kadınlara işyerlerinde ya da Sovyet siyasi hiyerarşisinde zaman zaman güçlü konumlar verildi, yine de onlardan erkekler kadar üretmeleri beklenmiştir. Ev hanımı ve anne rolü de ortadan kalkmamıştır. Kadınlar, kadın ve erkek işi arasındaki eşitsizliği vurgulayarak, her iki rolü de yerine getirmek zorunda kalmışlardır (Gasımova, 2006:41).

Sovyet hükümeti, sosyalist bir toplum inşa etmek için bir toplumsal değişim süreci başlattı. Merkezi planlı ekonomik modelde özel mülkiyetin kaldırılması ve kollektif tarımın kurulması gibi girişimler getirilmiştir. Üretim ve dağıtım merkezi devlet kontrolündeydi. Amaç, ekonomiyi savaş ekonomisine ve sanayileşmeye yönlendirmektir. Sovyet hükümeti, propaganda ve eğitim sistemi yardımıyla komünist ideolojiyi benimsemeye çalıştı. Okullarda Marksizm-Leninizm öğretilirdi, sanat ve edebiyat komünist değerleri yansıtmaya eğilimindeydi. Sovyetler Birliği'nin çeşitli etnik grupları, Sovyet halkının bir parçası olarak görülüyordu (Gasımova, 2006:41).

Ancak bu süreçlerde aşırı baskı, zorlama ve insan hakları ihlalleri yaşandı. Sovyet rejimi, belirli ideolojik hedeflere ulaşmak için farklı yöntemler kullandı.

2.2. Sovyet İnsanı İnşası (Homosovetikus)

SSCB'nin her bölgesinin kendine ait birkaç özelliği olması nedeniyle milletlerin gelişimini tek bir kalıpla açıklamak genel olarak oldukça zordur (Yakupov, Yakupova, 2016:223). Öte yandan, Bolşevikler ulusal bir yapı oluşturdular. Bolşevikler, daha uluslararası proleter birliğin yaratılmasını savunmuşlar ve böyle bir birliktelikte tüm kültürel ve etnik sınırların anlamsız olacağı, dilsel ve ırksal farklılıkların ortadan kalkacağı düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Böyle bir birlikteliğin kısa sürede sağlanamayacağı anlaşılnca, Bolşevikler bir dizi anlık ve pratik kararlar almak zorunda kaldılar (Kohn, 1983:51).

Bu bağlamda başta rakip ideolojilerin tüm üyeleri ya idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir. İkinci olarak, "özerk" cumhuriyet, "bölge" şeklinde tüm milletlere kendi topraklarını veren politika yürürlüğe girmiştir. Sovyet devleti, elindeki imkanlara dayanarak, ulusların inşasında izlenen ve "etnik mühendislik" olarak adlandırılabilir bir süreci başlatmıştı (Mihaylov, 1997:31). Bu süreç etnografların diller, dinler, gelenekler, ekonomiler ve diğer faktörler hakkında bilgi toplamak için ilgili bölgelere gönderildiği konuları içermekte ve böylece milletlerin bu tür tartışmalar temelinde nasıl inşa edilebileceği konusunda tavsiyelerde bulunulması istenmektedir. Yerlileştirme (korenizatsiya) adı verilen politika hızla yürürlüğe girmiş ve Moskova'da eğitim görmüş ancak yine de kendi halkı adına konuşabilen yerel kadroları cumhuriyet yönetiminin her kademesine yönlendirmiştir. Böylece rejim bilinçli olarak Rus olmayan milletleri milliyetçiliğin duygularıyla donatmış ve eski emperyal bölge içinde bir gün ulus devletin kurulabileceği bir çerçeve oluşturmuştur (Zenkovsky, 2000:51). Bunun ışığında SSCB'yi oluşturan azınlıklar ve diğer uluslar uzun sürmemiştir. Yerlileştirme politikası uygulanmış ve milliyetlere yönelik ilk pozitif ayrımcılık politikaları, en azından ulusal şuuru ve etnik kadroları güçlendirmiş ve bunlar, proleter enternasyonalizm yolunda geçici bir adım olarak görülmüştür.

Bu doğrultuda Baltık ülkeleri ve Moldova'da olduğu gibi Ukrayna'da da sovyetleşme Ruslaştırma yayılmıştır. Bu Ruslaştırma politikası ulusal kimliğin ayırt edici özelliklerine yönelik bir saldırı olarak değerlendirilmiştir (Seksenaeva, 2018:132). Her ulusal dil ve SSCB'nin her vatandaşı kendi eğitimini çocukları istediği dilde, gerçekleştirmesini belirtilmiştir. Sovyet insanını yaratmanın ikinci önemli unsuru olarak ulusların(kültürlerin) birbiriyle iyice kaynaşması gerektiği öne

sürülmüştür (Hosking, 2011:51). Yeni Sovyet kültürünün kültürlerin kaynaşmasıyla doğacağı belirtilmiştir. Teoride kültürlerin uzlaştırılması ve birleştirilmesi, ilk aşamada, dil ve kültürel birlik ve SSCB sınırları içinde yer alan cumhuriyetler arasındaki fiili sınırların kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak dikkatle incelenen ve uygulanan politikaların sonuçları beklenenden uzaklaşmıştır. 1920'lerde başlayan ve sonraki dönemlerde kısmen devam eden planlı ulus inşası politikaları, kentleşme politikalarıyla birleşince uluslar üzerinde uzun soluklu bir etki yaratmıştır. Ancak gerçekte hemen hemen her milletin kendi ulusal dillerini kucaklamaktan öteye gittiği görülmüştür (Beissinger, 2002:21).

Bilimsel çalışmalardan film gösterimlerine ve çocuk kitaplarına kadar pek çok alanda anlaşmalar, dış ziyaretler ve kültürel değişim programları güçlendirilmiştir. Sovyet vatandaşları Batı'yı ve genel olarak dünyayı yavaş yavaş daha yakından tanımaktaydı (Seksenbaeva, 2018:132). Buna bağlı olarak halk merkeze karşı daha cesur isyanlar çıkardı ve Ruslaştırmaya tepkiler artarak devam etti. Aynı dönemde Homo Sovyeticus'un yerini sıradan insan almaktaydı (Kohn, 1983:21). Sovyet insanı önce okulların ve gençlik örgütlerinin homojenleştirici kalıplarını geçmişti. Sovyetlerin ilk dönemlerinde serpilen tohumlar gelişerek milliyetçilik ve etnik çatışma gibi sonuçlar doğurmuştur (Seksenbaeva, 2018:132).

Sovyet inşasında Sovyet halklarında ulusal devlet inşasına yönelik biçimler denenmiştir. Özerk Bölge, Ulusal Bölge, Birlik Cumhuriyeti, Özerk Cumhuriyeti olarak biçimlenmiştir. Ulus şeklinde kabul edilmiş olanların devleti, ulus ve ülke adı, bayrak, marş gibi unsurları olmuştur. Özerk Cumhuriyetinde olanların ayrı dilleri olurken, temelde ulusun parçası olmuştur (Hayit, 2006:21). Bu birliğin kısa süre içerisinde oluşamayacağı anlaşıldığında, Bolşevikler pratik ve ani kararlar almışlardır. Bunun ardından her millet “özerk” cumhuriyet politikası uygulamaya koymuştur. (Hosking, 2011: 591). Sovyetleştirmede dil önemli olmaktadır. Bunun ardından seçmiş olduğu dilin eğitim ve medya sisteminde kullanılması için çaba göstermiştir.

Rejim bu şekilde geri kalanlar da olmak üzere Rus olmayan kişileri bilinçli olarak eski imparatorluk içinde ulus devletlerin oluşturulabileceği bir unsur çizilmiştir. Bu devletler: Moldova SSC, Kırgızistan SSC, Gürcistan SSC, Litvanya SSC, Belarus SSC, Rusya SFSC, Ukrayna SSC, Tacikistan SSC, Azerbaycan SSC, Türkmenistan SSC, Ermenistan SSC gibi özenli şekilde teşvik edilmekte olan dillerin gelişmesine

yönelik çabalar 1930'lardan sonra diğer milletlere de Rus dilinin öğretilmesine bırakmıştır (Fragner, 2004:21). Brejnev döneminde Sovyet toplumunun oluşmasından ve komünist varlığından söz edilmiştir. Parti, Çarlık Rusya'da uluslara uygulanması düşünülen unsurların desteklenmesini, azınlıkların haklarının korunmasını kapsamıştır (Davis, 1994:191).

Lenin, işçi sınıfında ulusa ayrıcalık yapılmayacağı, ulusala karşı haksızlığa yer olmadığını vurgulamıştır (Lenin, 1979:84). Stalin, özellikle Transkafkasya ülkelerine bölgesel özerkliğin uygulanması gerektiğini belirtmiştir (Stalin, 1989:59). Bu bağlamda Sovyetler politikasında 1920 yılı dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde iç savaş biterken, yeniden kurma ve birleştirme döneminin de başlangıcı olmuştur. Bu dönem ayrıca birleşmeye yönelik bir dönem olmuştur (Hosking, 2011:21). Bu noktada Bolşevikler merkezi kuruluşa yönlendirilirken, ayrılma eğilimi göstermekte olanları da ezmeye çalışmışlardır (Seksenaeva, 2018:132).

Ayrıca Belarus ve Ukrayna gibi ülkeler, merkeziyetçilik temeline oturtulurken, Sovyet Federasyonu'na girmişlerdir. Hruşev dönemi; Stalinizm'den dönüş olurken, hükümetin etnik politikası yeni Sovyet Halkının oluşmasına yönelik olmuştur. (Davis, 1994: 41). Komünist toplumda farklı politikalar izlenmiştir. Burada ilk aşama Hruşev'in bahsettiği üzere milletlerin kaynaşması ve yakınlaşması olurken, diğer aşama ekonomik birleşme olmuştur. Bu yakınlaşmanın ardından milli farkların yok edilmesi daha hızlı şekilde olmuştur. Aileler çocuklarını düşünerek farklı bir dilin kapılarını açmak zorunda kalmışlardır (Burmistrova, 1976 :51). Bu dilin büyük ihtimal Rusça olması beklenmiştir. Rusçayı entelektüel kesim ve hükümet savunmuştur. Başlangıç olarak Rus diliyle ortaklık kurulmuş, sonrasında yayılan şekilde ortak dil konuşmuşlardır. Bu doğrultuda ulusal diller bir şekilde gelişmekte olan ve değişmekte olan Sovyetlerin bir unsuru olurken, farklılıklar da ortadan kaybolacaktır (Lenin, 1979:21). Milli ayrılıkların bitmesine yönelik oluşturulan Sovyet toplumu büyük Rus milleti noktasında birleşmesi doğrultusunda meydana getirilmiştir.

SSCB, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı geniş bir coğrafi ülkeydi. Bu durum farklı ulusal kimlikler arasında olası çatışmalara neden olmuştur.

Sovyet rejimi, ulusal kimliği Sovyet kimliği altında eritmeye veya bastırmaya çalıştı ancak bu yaklaşım daha sonra farklı etnik gruplar arasında gerilimlere neden oldu. Ulusal kimlik çatışmaları şu şekilde yaşanmıştır (Seksenaeva, 2018:132)

Ukrayna: Ukrayna, SSCB'de kalabalık bir ülkeydi. Ancak SSCB, Ukrayna ulusal kimliğini zayıflatmaya çalıştı. 1930'larda Holodomor olarak bilinen suni kıtlık ve Stalin döneminin politikaları Ukraynalıları olumsuz etkilemiş ve Ukrayna ulusal kimliğinin güçlenmesine yol açmıştır. Orta Asya: Orta Asya cumhuriyetleri de farklı etnik gruplar arasında ulusal kimlik çatışmaları yaşamıştır. Bu cumhuriyetlerdeki yerel ulusal kimlikler, Sovyet kimliğiyle rekabet halindeydi. Sovyet hükümeti, yerel dilleri Kiril Latin harfleriyle yazıya dökerek ve yerel kültürel ifadeleri sınırlayarak bu çatışmayı yönetmeye çalıştı. Kafkasya: Kafkasya'da farklı etnik gruplar arasında ulusal kimlik çatışmaları vardı. Özellikle Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki etnik ve toprak anlaşmazlıkları nedeniyle bir gerilim kaynağı haline geldi.

Sovyet insanı ve milliyetçilik kavramı aşağıdaki gibi açıklanabilir (Seksenbaeva, 2018:132)

Sovyet yönetimi, Sovyet kimliğini  ne çıkaran bir yaklaşım benimsemiştir. Sovyetler Birliği halkı, ulusal kimliğin ötesinde bağlılıklarını ifade etti. Özellikle, SSCB dağılmaya doğru ilerledikçe ve etnik gruplar ulusal kimliklerine daha fazla önem vermeye başladıkça milliyetçilik daha da öne  ıktı. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ulusal kimlikler yeniden oluşmaya başlamış ve Sovyet kimliği zayıflamıştır. 1991'de SSCB'nin dağılması, çeşitli etnik grupların kendi bağımsız devletlerini kurmasıyla sonuçlandı. Sonuç olarak, ulusal kimlik  atışması ile SSCB'nin Sovyet kimliği arasında bir denge bulmaya çalıştılar. Çeşitli etnik grupların ulusal kimliklerini koruma arzusu ile Sovyet rejiminin baskıcı politikaları arasındaki gerilim, SSCB'nin dağılmasında etkili olan faktörlerden biriydi.

2.3. Milli Kimlik  atışması

1991'de, en büyük jeopolitik varlık olan SSCB'nin çöküşünün bir sonucu olarak, ortak bir devlette ortak bir geçmişle birbirine bağlanan ve bazı ortak kimlikleri koruyan yeni bağımsız devletlerin bölgesel yerelleşmesi ortaya  ıktmıştır. "Post-Sovyet alanı" terimi (Prazauskas, 1992: 113) tarafından "Sömürge sonrası bir alan olarak CIS" adlı makalesinde kullanılmıştır. Estonya, Letonya ve Litvanya'nın 2004 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması  rg t 'ne ve Avrupa Birliği'ne katılması, Baltık devletlerinin siyasi ve kültürel gelişim vektörünü belirlemiştir (Seksenbaeva,

2018:132). Siyasi ve kültürel söylemlerde, "post-Sovyet mekan"ın özneliliği hakkında iki görüş vardır (Andronova, 2012:73). Daha önce ülkelerin genel tarihinden silinen bazı olayların anısını yeniden yaratmanın çok yönlü eylemleri, aktif "nostalji" ve eşzamanlı unutkanlık her yerde gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte, modern Sovyet sonrası gerçeklikte, reçete edilen duygular, "dost veya düşman" ikilemini oluşturan tek "destek" haline gelmiştir. SSCB'nin 70 yılı aşkın süredir var olduğu yeni bir insan tipi ortaya çıkmıştır (Serov, 2005:31; Zinoviev, 1986:41).

Siyaset bilimi çalışmalarında, Sovyet sonrası cumhuriyetlerdeki süreçlerin gelişiminin genel eğilimleri tartışılmıştır (Egorov, 2011:49). Sosyokültürel alan ve çatışması, bileşenleri arasındaki çekim derecesini azaltarak onları ayrı ve izole hale getirmektedir. Sovyet sonrası sosyokültürel alan, modern küresel bütünleşmenin birleştirici dokusu olarak hareket edebilen tarihsel karşılıklı bağıllık açısından karakterize edilebilmektedir (Seksenbaeva, 2018:132). Bu noktada entegrasyona katkıda bulunan faktörler, halkların tarihsel iş birliği gelenekleri, Sovyet çok uluslu kültürü ve Rus dili olmaktadır. Sovyet sonrası mekânda "Dost-Düşman" imgelerinin ana parametreleri ve hacimleri değişme göstermektedir (Romanova, 2016:161).

Sovyet sonrası döneme, Sovyet kimliğinin yok edilmesi eşlik etmiş, bu doğrultuda eski Sovyet cumhuriyetlerinin çoğunda Sovyet halkının bilincindeki değişimi etkileyen geniş çaplı anti-Sovyet propagandasına paralel olarak gerçekleşmiştir (Savin, 2010:107).

"Sovyet sonrası" tanımı, sosyal oluşumun eksikliğini tam olarak gösteren modern Rus toplumunun temel adaylığı olarak düşünülmesi gerekmektedir. SSCB'nin dağılması, yeni devletler ve Rusya ile ilişkilerde jeopolitik bir boşluk ve yoğun bir gerilim yaratmıştır. Sovyet sonrası kimlik tartışmalı, kararsız bir olgudur. "Uzaylı" imajı, kimlik çatışmasına yol açan bir geçiş türüdür (Levada, 2004:21). Modern bilimsel söylemde net bir yorumu yoktur. Kimlik inşasının sosyokültürel bağlamları değişmektedir. "Sovyet sonrası" kavramının teorik çerçevesinin farkındalığı birkaç temele dayanmaktadır: Genç kuşağın geçici mesafesi, "Sovyet"i toplumdaki bireyin belirli varoluş ve etkileşim biçimlerinin bir kümesi olarak tanımlayarak, "Sovyet"in anlamını SSCB'nin siyasi ideolojisi dışında keşfetmemize olanak tanımaktadır (Dugin, 2011:63).

“Kolektif kimlik”, “kolektif hafıza” ve “Dost-Düşman” kategorilerini kullanarak “Post-Sovyet” çalışması, Sovyet değerlerinden vazgeçilmesinin eksikliğini yansıtmaktadır (Seksenbaeva, 2018:132). "Sovyet sonrası" nın mevcut durumunu güncellemek, geçmişin, bugünün ve geleceğin görüntülerinin şeklini belirlememize olanak tanımaktadır. “Sovyet”in nostaljik görüntüsünü temsil eden alan internettir. Sanal "Sovyet" formatı, yeni kültürel bağlar ve kopuşlar oluşturan genç nesiller tarafından tüketilmektedir (Savin, 2010:107).

Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan, demokratikleşme yolunda birçok Sovyet sonrası devlete özgü çok sayıda soruna katlandı. Erken bağımsızlık döneminde Dağlık Karabağ bölgesindeki etnik çatışmalar, devlet davaları ve ulus inşası, demokratikleşme girişimleri ve iç istikrarı sağlama ihtiyacı sürmekteydi (Savin, 2010:107). SSCB'nin dağılmasından önce, Azerbaycan Komünist Partisi (CPAz) seçkinleri, liderlerinin Karabağ sorununu çözme ve o sırada ortaya çıkan karşı seçkinlerle bir koalisyon kurma konusundaki isteksizliği nedeniyle itibarını yitirmiş ve meşruiyetini kaybetmiştir (Gill, 2000:21). Bu bağlamda Azerbaycan Halk Cephesi, bağımsızlık ilan etmeyi ve demokratik bir ulus-devlet oluşumu kurmayı amaçlayan tipik bir kitle hareketi olmuştur. Önce özerklik ve ardından Dağlık Karabağ Ermenilerinin bağımsızlık talepleriyle harekete geçen PFA, hem merkezin, Moskova'nın hem de yerel yönetimin verimsiz yönetimine öfkeli bir halk için mevcut yönetici seçkinlere karşı tek liderlik alternatifi olarak ortaya çıkmıştır (Hunter, 1997:21).

Bağımsızlığın sonraki yıllarında birlikte yaşaması mümkün olmayacak çok sayıda önde gelen kişiden oluşmuştur. Cephe'nin Bakü'nün ana meydanında (daha sonra Hürriyet Meydanı olarak anılacaktır) kitle mitingleri düzenlemedeki başarısı ve halk desteğini sağlamlaştırmadaki başarısı, Azerbaycan Halk Cephesi diğer adı PFA lideri Ebulfez Elçibey başkanlığında iktidara gelmelerine yol açmıştır (Panossian, 2001:143). Sovyet seçkinlerinden oluşan bir kadrodan ve mevcut bürokrasiden oluşan Komünist Parti geçmişinin uykuda olan yapıları, bağımsızlık fikriyle bağlantılı değişikliklerden rahatsızdı (Rasizade, 2004:137). Bu değişikliklere, yeni bir elit, yani PFA'nın önde gelen kadroları tarafından temsil edilen yeni bir rejim tipi ve demokratik yönetim damgasını vurdu (Umlan, 2006:51).

Sonuç olarak, eski muhafızlar yeni hükümete sadakatsizliğini göstermekten çekinmemiştir. Ülke içindeki istikrarsızlık ve kaos, Ermenistan ile devam eden savaş ve toprak kaybı, savaş ağalarının artan gücü ve meşruiyeti, Azerbaycan'da Sivil Toplumun Rolü, Ayşe Ayata, Ayça Ergun ve Tüm bu sorunlar, 1969-1982 yılları arasında Azerbaycan Komünist Partisi'nin birinci sekreteri olarak görev yapan Haydar Aliyev'in önderliğinde eski yönetici elitin yeniden sağlamlaşmasına da yol açtı. 1993-2003 yılları arasında görevde kaldığı ikinci dönemi birçok açıdan dikkat çekiciydi (Matveeva, 2008:9). Yönetimi ülkeye istikrar ve güvenlik ve Ermenilerle ateşkes getirmesine rağmen, demokratikleşmedeki sicili uluslararası standartlar karşısında ikna edici olmaktan uzak kalmıştır (Rasizade, 2004:137).

İlham Aliyev'in iktidara gelmesi ülkenin yeni bir başlangıç yapmasına olanak sağlamaktaydı. 2010 itibariyle, Azerbaycan petrol zengini ülke olması nedeniyle patlayan bir ekonomik büyüme içine girmiştir, ancak aynı zamanda demokratikleşme ve refahın eşit dağılımında ciddi gerilemeler de yaşaya bilmektedir (Carother, 2000:51).

Bağımsızlık sonrası döneme Sovyet zihniyetiyle hareket eden eski muhafızların temsilcilerinin hakim olması, Azerbaycan'da gelecekteki demokratikleşmenin tesis edilmesinde başarısızlıklara yol açmıştır. Ayrıca, muhalefet partileri ve sivil toplum örgütlerinden oluşan alternatif oluşumlara ya zayıf kaldıkları ya da önemli ölçüde verimsiz oldukları için, liberalleşme ya da demokratikleşmeyi teşvik etme gibi değişim kalıplarını pekiştirme fırsatı sunulmamıştır (Valiyev, 2006:31).

Bu bağlamda faaliyetlerinin kapsamı, yönetici seçkinler tarafından konulan sınırlar tarafından belirlenmektedir. Demokratikleşmede süregelen başarısızlıkların, seçim siyasetindeki eksikliklerin ve hükümet ile muhalefet arasında uzlaşma sağlanamamasının bir sonucu olarak, Azerbaycan süreklilik ve değişim kalıplarının bir arada var olduğu melez demokrasiler örneğini temsil etmektedir (Rasizade, 2004:137). Güney Kafkasya'da Sovyet Sonrası Siyasi Dönüşümün Özellikleri Güney Kafkasya'daki bağımsızlık hareketleri, bölgedeki Sovyet sonrası siyaseti şekillendiren ana faktörlerden biridir. Önlemleri iki şekilde görülebilmektedir. İlk olarak, ortaya çıkışları etnik gruplar arası çatışmalar tarafından tetiklendi (Altstadt, 2003:7). Ulusal kimliğin yeniden tanımlanması, ulus olma söylemlerinin oluşumu, ulus ve devlet inşası süreçleri, çatışma durumlarında, toprak bütünlüğünün ihlal edildiği (Azerbaycan

örneğinde olduğu gibi) veya tehdit altında olduğu (Gürcistan örneğinde olduğu gibi) durumlarda hem ulus hem de devlet inşası projeleri eksik kalmaktadır.

İkincisi, bağımsızlık hareketleri, SSCB'de Komünist Parti yönetimine karşı elit karşıt bir alternatifin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Yönetici seçkinlerle muhalefet arasındaki ilişki kolay olmamış ve tüm Sovyet sonrası dönüşüm sürecine hakim olmuştur (Carother, 2000:21). Bağımsızlığın kazanılmasından sonra milliyetçi seçkinler, daha sonra kendi siyasi partilerini kuran ve dolayısıyla çok partili sistemin kurulmasına katkıda bulunan alternatif seçkin grupların temelini oluşturdu. Ayrıca sürekli eleştirilerle mevcut hükümetleri gayrimeşrulaştıran bir güç oluşturdular (Karen, 1997:51). Bu nedenle, bağımsızlık sonrası siyasete, eşit güç, kaynak ve fırsatlara sahip olmayan en az iki grubun, hükümet ve muhalefetin etkileşimi damgasını vurmuştur.

Güney Kafkasya'daki tüm siyasi dönüşüm süreci, siyasi ve sosyo-kültürel terimlerle analiz edilmesi gereken geçmişin mirası tarafından dikkate değer bir şekilde şekillendirilmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan örneklerinde görülen, eski komünist parti önderliğindeki yönetimin sürekliliği, değiştirilmiş bir biçimde de olsa, Sovyet tipi yönetimin yeniden pekiştirilmesiyle sonuçlandı (Rasizade, 2004:137). Bu noktada eski liderler, geçiş döneminin krizlerini liderlik becerileri ve kendi ülkelerinde istikrarı sağlama becerileriyle aşacaklarına inanılan “güçlü adamlar” olmuşlardır. (Broers, 2005:335). Ayrıca, idari yapılarda demokratik ilkelerle çalışma tecrübesi ve bilgisine sahip olmayan mevcut kadrolar, yeni bir rejim tipinin gerekliliğini sorgulamadan yönetici elitlere bağlılıklarını kanıtlamışlardır. Nomenklatura kavramı, idari kadroların demokratikleşme sürecini ilerletme konusundaki hem direnişini hem de hazırlıksızlığını anlamak açısından özel bir önem taşır. Nomenklatura hem Sovyet döneminde hem de bağımsızlık sonrasında monolitik ve homojen bir varlık olmamasına rağmen, Sovyet yönetiminin temsilcilerinin yeniden sağlamlaştırılmasında önemli bir aktör oluşturmuştur (Terzi, 2019:14).

Bağımsız, demokratik bir ulus-devletin kurulmasının vatandaşlar için daha iyi yaşam, özgürlük, refah ve kalkınmayı gerektirdiği söylenmiştir. (Alstadt, 1997:51).

Hükümetteki bağımsızlık hareketi seçkinlerinin verimsizliği ve deneyimsizliği, düşen yaşam standartları ve geleceğe dair artan güvensizlik duygusu, aslında Sovyet döneminin temsilcilerini ülkeyi kurtarmakla görevli tek meşru liderler haline getirdi (Gahramanova, 2009:779). Düşüncelere ve ideallere bağlılık, önceden var olan

bağılıklar, yani güçlü bir adama duyulan ihtiyaç, kayırmacı ağların yeniden sağlamlaştırılması ve henüz vatandaşlık ve vatandaşlık kavramlarıyla değiştirilmemiş güçlü bölgesel kimlikler ve bağılıklar tarafından sorgulanmıştır (Matveeva, 2008:5). Batı kültürüne aşina, gelecek vaat eden genç bir lider imajını eski nomenklatura kuralıyla birleştirmeyi başardı (Panossian, 2001:143).

Muhalefet siyasi partileri arasında çatı örgütler altında Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Siyasi Dönüşüm seçim bloğu oluşturma yönünde sürekli bir eğilim bulunmaktadır (Rasizade, 2004:137). İktidarın babadan oğula devri incelendiğinde, yumuşak geçişin, temsil edilebilirlik ve sürekliliği sağlamak için tutulan yeni profesyoneller ve eski yöneticilerden oluşan bir koalisyon tarafından kolaylaştırıldığı söylenebilir. Bu koalisyonda eski muhafızların meşruiyetinin ve gerekliliğinin sorgulanmadığına dikkat edilmelidir (Panossian, 2001:143). Ayrıca oğula bağlı genç ve sadık taraftarlar tarafından da süreklilik sağlanmıştır.

2.3.1. Çatışmanın Kültürel Nedenleri

Uluslararası ilişkiler teorisindeki güvenlik ikilemi kavramından yararlanan, şiddetli kültürel çatışma için alternatif bir açıklama, sosyal düzen yaratmada kurumların önemini kabul etmesi bakımından bu ikinci eksikliği gidermiştir. Bu yaklaşım üstü kapalı olarak, merkezi otorite kurumlarının nerede yoktur ve anarşinin hüküm sürdüğü yerlerde, gruplar diğer tüm hedeflerin üzerinde güvenlik arama eğilimindedir (Blommaert, 2006:51). Güvenlik arayışları, diğer grupları güvensiz kılacak önlemler almalarına, bu grupların da diğerlerini tehdit eden önlemler almalarına neden olur. Kurumsal çöküş veya gerileme, grupları bir saldırı avantajı aramaya, yani güvenliklerini sağlayan kaynakları, bu kaynaklar bir muhalif grup tarafından ele geçirilmeden önce kavramaya yönlendirir. İlk olarak, toplumsal çatışmayı devletler arası çatışmayla eşitlerken, siyasi olarak ilgili kültürel grupların oluşumunu verili olarak alır; tercihler varsayılır ve açıklanmamaktadır (Gellner, 2003:41).

İlkel açıklamalar gibi, bu yaklaşımdan kaynaklanan etnik çatışma açıklamaları, devletler gibi kültürel grupların çatışan ve uyumsuz siyasi çıkarları olduğunu ve bu nedenle otomatik olarak çatışacaklarını varsaymaktadır. Bu rolü, yalnızca kısıtlamaları değil, aynı zamanda sosyal ve politik seçkinlerin karşı karşıya olduğu teşvikleri de

tanımlayarak oynarlar. Kurumlar, seçkinlere hem kısıtlamalar hem de teşvikler sağlayarak, onların çıkarlarını ve hedeflerini şekillendirir ve birçok toplumsal bölünmeden hangisinin politik olarak alakalı olacağını belirlemektedir (Alpatov, 2000:51). Levy ve ark, iddiasına göre, kurumlar “siyasi oyunun mantığını şekillendirir.”

Merkezi otoritenin kurumları, çıkar temelli siyaset mantığının mı, ideoloji güdümlü siyasetin mi, sınıf çatışmasının mı yoksa kimlik siyasetinin mi siyasi rekabete hükmedeceğini belirlemektedir (Zakir, 2020:41). Bu bağlamda kurumlar, tüm çatışma biçimlerini tarafsız bir şekilde ele almazlar çünkü işlevleri, çatışmayı basitçe hafifletmek ve önlemek değil, yönlendirmektir. Bu yönlendirme işlevi nedeniyle, kurumlar sadece davranışı kısıtlamakla kalmaz, aynı zamanda siyasi tercihleri ve kimlikleri de şekillendirirler. Kısacası kurumlar, etnik köken ve dini politize eden ayrımcılık ve ayrıcalık politikaları inşa edebilmektedir. Kültürel ayrımcılığı yasaklayan ancak ideolojik, sınıfsal ya da çıkar temelli rekabet sağlayan kurallar oluşturabilmektedirler (Gorenburg, 2005:257). SSCB ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler, yıllar boyunca temkinli işbirliği ile genellikle şiddetli süper güç rekabeti arasında geçişlere yol açan karmaşık bir ideolojik, politik ve ekonomik faktörler etkileşimi tarafından yürütülmüştür.

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti başlangıçta Rusya'yı I. Dünya Savaşı'ndan çıkardığı için Sovyet liderlerine düşmandı ve ideolojik olarak komünizme dayalı bir devlete karşı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1920'lerin başlarında SSCB'de bir kıtlık giderme programı başlatmasına ve Yeni Ekonomi Politikası döneminde (1921–29) Amerikalı iş adamlarının burada ticari bağlar kurmasına rağmen, iki ülke 1933'e kadar diplomatik ilişkiler kuramamıştır (Joldoshev, 2013:101). II. Dünya Savaşı, iki ülkeyi Nazi Almanyası'nı yenme ortak amacı temelinde ittifak haline getirse de, SSCB'nin Doğu Avrupa'ya yönelik saldırgan, antidemokratik politikası, daha savaş bitmeden gerilim yaratmıştır (Djackov, 1993:215).

SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri, sonraki otuz yıllık süper güç çatışması ve nükleer ve füze silahlanma yarışı boyunca birbirlerinden çok uzak kaldılar. 1970'lerin başından itibaren, Sovyet rejimi bir yumuşama politikası ilan etti ve Batı ile artan ekonomik iş birliği ve silahsızlanma müzakereleri aradı (Zakir, 2020:41).

Ancak Sovyetlerin insan hakları konusundaki duruşu ve 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi iki ülke arasında yeni gerilimler yarattı. Bu gerilimler, 1989-91'deki dramatik demokratik değişimler Komünist sistemin bu son yılında çöküşüne yol açana ve Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya'nın yanı sıra diğer yeni uluslar arasında benzeri görülmemiş yeni bir dostluğun yolunu açana kadar varlığını sürdürmüştür (Zakir, 2020:41). SSCB'nin çöküşü, onu “barışçıl bir süreç” olarak nitelendirme eğilimine rağmen, aslında bağımsızlığını yeni kazanmış bazı devletlerde önemli şiddet olaylarıyla birlikte gerçekleşti. Azerbaycan'da savaş, 1988'de ağırlıklı olarak etnik Ermenilerin yaşadığı Dağlık Karabağ yerleşim bölgesinde başlamış ve 1994'te bölgenin Azerbaycan'ın geri kalanından fiilen ayrılmasıyla sona ermiştir. (Alpatov, 2000:51). Ayrıca 1992'de Tacikistan'da bir tarafta eski komünistlerden oluşan gruplar ile diğer tarafta liberal demokratlar ve İslamcılardan oluşan bir koalisyon arasında savaş başlamıştır. Bu savaş, beş yıl sonra bir güç paylaşımı anlaşması ve barışı korumak için önemli bir Rus askeri gücünün varlığıyla sona ermiştir.

2014'ün başlarında, önce Rusya'nın Kırım'ı ilhak etme operasyonu ve daha sonra ülkenin doğusunda Rusya destekli ayrılıkçı bir hareketle Ukrayna'da savaş başlamıştır ve uzun zaman devam etmiştir. Bu bağlamda SSCB'nin etrafı düşmanlarla çevrilmiştir. 1950'lerden 1980'lere kadar SSCB'de kültür kavramı ilgiyle izlenmiştir. Batı ile başarısına bağlı olarak kültür kavramına birçok anlam yüklenmiştir (Zakir, 2020:41). Burjuvaziden tüccar-ticarileşme sınıfın oluşumuna doğru, farklı değişim kavramında kapsamında yapılan değişimler, 1985 yılından sonra Batı formlara yeni anlamlar yükleyen bir kültür kavramına işaret etmiştir. 1985 öncesinde, kültür kavramı SSCB'de nitelikli olma baskısı altında olmuştur. Buna bağlı olarak kitlelerin yüksek nitelikte olan kültür düzeyine ulaşmaları gerekli olmuştur.

1920'lerde kültür kavramı; okuryazar eğitimi gibi eğitimlere yönelik olmuştur. Stalin döneminde kültür noktasında siyasal yönlendirmenin önde olduğu ve baskıda olduğu bir dönem olmuştur. Sovyet kültürü, halkları kapsayıcı temelinde olmasına rağmen, Rus etkisinin SSCB'de akımların etkisinden sıyrılma yönünde ulusal kültür anlayışı oluşturduğu söylenebilmektedir (Kaliyeva, 2021:41). Toplumda kültürün gelişme biçimleri, toplumsal oluşumların yapısıyla ve biçimleriyle belirlenmektedir. SSCB'de kültür kavramı, sanatsal niteliğe ve kitapların basılması ve satılması anlamına gelmiştir. Yeniden yapılanma politikaları, Sovyetler'de sorunların algılanma şeklinde değişmeyi meydana getirmiştir. Bu noktada oluşan tartışmalar ve yayınlar,

bazı niyeti iyi olmayan yöneticilerin yanında, üretimin de gerekli şekilde yapılmamasından dolayı kaynaklandığını belirtmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak kültür tartışmalarının SSCB’de başlamasının yanında bu konudaki düşünce ve hedeflerin gerçekte ilişkisinin olmadığı ortaya atılmıştır. Sovyet araştırmacılar kültür kavramı üzerinde oldukça durmuşlardır (Sepetçioğlu, 2014:49). Kültür kavramı bu kadar önemliyken Sovyetler’de kültür kavramına pek önem verilmemiştir ve kültür noktasında ilerlemek pek mümkün olmamıştır. Kültür kavramı, arayış ve sermayenin yoğunlaşmasına bağlı olarak gelişme göstermiştir. Bazı eğlence programları, tartışma programları, müzik programları bazı grupların tekelinde kalmıştır. 1985 yılından itibaren SSCB’de yasaklanan, sanatsal düşünceler ve romanların yer almadığı edebiyat ve sanat eserleriyle tanışılmıştır (Joldoshov, 2013:102).

SSCB'deki ulusal kimlik çatışmalarının kültürel nedenleri, çeşitli ulusal grupların kendi kültürlerini koruma arzusu ile Sovyet hükümetinin homojen bir Sovyet kimliği yaratma girişimi arasındaki çelişkilerden kaynaklanmaktadır. İşte bu çatışmaların kültürel nedenlerinden bazıları (Kaliyeva, 2021:41)

Dilbilimsel ve kültürel baskı: Sovyet rejiminin amacı, Rus dilini ortak bir dil olarak tanıtmaktı. Yerel dillerin kullanımını sınırladı ve yerel kültürel ifadeleri bastırdı. Yerel dil eğitime ve kitle iletişim araçlarına sınırlı erişime sahip olan bu etnik gruplar, kültürlerini ve kimliklerini koruma çabalarında çatışma yaşadılar.

Kültürel ifade özgürlüğü: SSCB'de sanat, edebiyat ve medya sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Sovyet hükümeti, yerel kültürel tezahürler veya ulusal semboller hakkında olumsuz bir görüş benimsemiş olabilmektedir. Bu, etnik gruplar arasında kendi kültürel ifadelerini sınırlamak ve bastırmak için çatışmalara yol açtı.

Tarih ve Kimlik: SSCB'nin tarihsel anlatısı ve ulusal kahramanlara verdiği değer, farklı etnik grupların kimlikleriyle çatışabilir. Sovyet yönetimi ortak bir Sovyet tarihi yaratmaya çalıştı, ancak bu tarihsel anlatı yerel tarihle çatışabilir ve ulusal kimliği güçlendirebilirdi.

Göçmenlik ve Bölgesel İddialar: SSCB'de farklı etnik gruplar arasında sınırlar, toprak ve kaynaklar üzerinde hak iddiaları ortaya çıktı. Bu tür farklılıklar, etnik gruplar arasındaki kültürel ve arazi mülkiyeti çatışmalarını tetikleyebilir.

Kültürel mirasın korunması: Etnik grupların kültürel miraslarını koruma arzusu vardı. Ancak Sovyet yönetimi bu kültürel mirası Sovyet kimliği altında eritmeye çalışmıştır.

Bu durum etnik gruplar arasında kültürel miraslarını korumak için çatışmalara neden olmuştur. Bu kültürel nedenler, SSCB'de farklı etnik gruplar arasındaki ulusal kimlik çatışmasını tetikleyen önemli faktörlerdi. Sovyet rejiminin homojen bir Sovyet kimliği oluşturma girişimi, çeşitli kültürel ifadeler ve ulusal kimliklerle çatışma yaratmış ve nihayetinde SSCB'nin dağılmasında etkili olmuştur.

2.3.2. Çatışmanın Siyasi Nedenleri

Vladimir Lenin'in politikaları, Rus olmayan etnik gruplar için özerk cumhuriyetler, iller, bölgeler ve mahalleler belirledi. Sovyet kontrolüne karşı en belirgin direniş girişimlerinden biri, Orta Asya'nın Türkistan bölgesinde Basmacılar adlı Müslüman bir gerilla grubu tarafından gerçekleştirildi (Minahan, 2004:51). Bu bağlamda Sovyet orduları, askeri güç, tavizci politikalar ve bölgenin kabile ve milliyetçi liderlerinin çoğunluğunu ortadan kaldırarak isyanı nihayet bastırmıştır (Dropizheva, 1998:21). Joseph Stalin'in liderliği, yalnızca SSCB'ye bağlılığı teşvik ederek, imparatorluk döneminin asimilasyon politikalarının çoğunu yeniden uygulamaya koymuştur. Her cumhuriyetin liderlerini Komünist partinin etnik Rus üyeleriyle değiştirdiği ve etnik ulusların liderlerini düzenli olarak iktidardan uzaklaştırdığı ölçüde ulusal özerkliğe karşı çıktı. Bu politika, Kazakistan Komünist Partisi'nin birinci sekreterini etnik bir Rus ile değiştiren Mihail Gorbaçov'un liderliğine kadar devam etmiştir (Lapidus, 2005:21). 1980'lerin sonunda, Dağlık Karabağ bölgesi üzerindeki Ermeni-Azerbaycan çatışması, Özbekistan'ın Fergana Vadisi üzerindeki Özbek-Ahıska Türk çatışması ve çok sayıda etnik grubun Sovyet cumhuriyeti statüsü için teklifleri dahil olmak üzere başka çatışmalar takip etmiştir.

SSCB çökmeye başladığında, toplumsal çözülme ve siyasi istikrarsızlık etnik çatışmada bir artışı körüklemiştir (Minahan, 2004:31). Bu bağlamda Azınlık grupları sürekli olarak seçim sonuçlarına karşı çıktıkça ve özerklik ve kendi kaderini tayin etme peşinde koştuğundan, bölgesel anlaşmazlıklar önemli tartışma konuları olmaya devam etmiştir.

Bölgesel anlaşmazlıklar ve diğer yapısal çatışma nedenlerine ek olarak, Sovyet ve Sovyet öncesi dönemlerden miras ve ani fiili sosyopolitik değişim, bölge çapında çatışmalara yol açtı (Lapidus, 2005:51). Genel olarak, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan on beş bağımsız devlet, belirsiz kimliklerden, tartışmalı sınırlardan, endişeli azınlıklardan ve baskıcı Rus hegemonyasından kaynaklanan sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle, SSCB sonrası bölgeler "üçlü" düşmanlıklara karşı özellikle savunmasız olmaya devam etmiştir (Aklaev, 2008:51). 1989'da Ermenistan dışında yeni başlayan on beş devletin her biri, Rusya ile eski özerk cumhuriyetleri arasında bir çatışma nedeni olan önemli bir Rus azınlık nüfusu bulunmaktadır.

SSCB'nin çok ırklı özelliği, milliyet sorununu Sovyet rejiminin başından beri ele almayı zorlaştırdı. SSCB'nin 1936 ve 1977 Anayasalarında, SSCB'nin eşit SSCB'nin birleşmesi temelinde kurulduğu belirtilmektedir (Shtromas, 1978: 266). Bununla birlikte, ulusal ya da milliyet sorunu periferik ve etnik bölünmeler sorunu olarak ele alınmıştır ve her ikisi de sosyalist bir toplumda milliyetin işçi sınıfı için önemini yitireceğine inanmışlardır (Smith, 1996: 5).

Her ikisi de milliyetin konu dışı olduğuna, önemli olanın işçi sınıfı birliği olduğuna inanmışlardır. Bu noktada, Connor'ın işaret ettiği gibi: "Milliyetçilik, insanlığın en temel ayrımlarının, insanları etnik-ulusal gruplara bölen birçok dikey ayrım olduğu varsayımı üzerine tahmin edilmektedir". Buna karşın Marksizm, en temel insani ayrımların ulusal gruplaşmaları aşan yatay sınıf ayrımları olduğu inancına dayanır (Connor, 1984: 5). Zaslavsky'nin belirttiği gibi, Sovyet milliyetinin temel amaçları "çeşitli milliyetçi ve özellikle ayrılıkçı hareketleri bastırarak toprak bütünlüğünü ve iç istikrarını güvence altına almak" ve "hareketli, okuma yazma bilen, kültürel olarak standartlaşmış, değişebilir bir nüfus" gerektirmektir. (Zaslavsky, 1993: 32). Tüm Sovyet liderleri, milliyetçilik konusunda çok farklı politikalar ortaya koyarken, tüm ulusları SSCB altında bir arada tutmaya çalışmışlardır. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1903 Kongresi'nde Lenin'in hazırladığı parti programında ulusal soruna ilişkin politika şöyle tanımlanmaktadır:

- Sosyal tabakalar sisteminin (sosloviya) kaldırılması ve cinsiyet, din, ırk ve milliyet gözetmeksizin tüm vatandaşlar için eşit hakların tamamlanması.
- Nüfusun kendi dilinde eğitim alma hakkı, masrafları devlet ve yerel yönetim organları tarafından karşılanmak üzere gerekli okulların açılmasıyla güvence

altına alınacak bir hak; her yurttaşın toplantılarda kendini kendi dilinde ifade etme hakkı; ana dilin tüm yerel, kamu ve devlet kurumlarında devlet diliyle eşit koşullarda tanıtılması.

- Devleti oluşturan bütün milletlerin kendi kaderini tayin hakkı'dır (Conquest, 1967: 16).

Lenin'in görüşü tamamen siyasi kendi kaderini tayin hakkındaydı. Lenin'in siyasi öz-ayrılık ve bağımsız ulus-devlet konusunu eklemiştir (Edgar, 2006: 21). Bu yaklaşım, ulusal azınlıklardan destek almak için bir araç olarak görülebilmektedir. Duncan'ın öne sürdüğü gibi; "Marx ve Engels gibi Lenin de, milliyeti ne olursa olsun, belirli bir devletin işçileri için tek bir üniter partinin varlığını destekledi" (1990: 153).

Ayrıca Lenin'in çevre ve uluslara ilişkin görüşleri, çevredeki insanları sanki hapisteymiş gibi tanıyarak onları kurtarmak ve kendi inançlarını yazma hakkı vermek istiyor şeklinde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla milliyetçilik, çevrede yaşayan insanların emperyal güçlere karşı mücadelelerinde kendi kaderini tayin hakkını desteklemek için kullanılabilir. Zaslavski'ye göre Bolşeviklerin kendi kaderini tayin sloganı Çarlık otoritesini zayıflatmış ve birçok ulusal hareketin desteğini almıştır. Ancak devrimden sonra Stalin, kendi kaderini tayin hakkını ulusal olarak değil, proleter bir kendi kaderini tayin hakkı olarak yeniden tanımladı (Zaslavsky, 1993: 30-31). Bremmer ve Taras şöyle belirtmektedir: Bolşevik Devrimi'nden önce, Lenin genellikle milliyetçiliğin önemini önemsemedi ve devlet siyasi idari bölümlerinin etnik hatlara dayanmayacağı bir bölgesel özerklik politikasını destekledi. Sonuç olarak, tüm ulusal grupların tamamen asimile edilmesi arzu edilen hedef olsa da, bir eşitlik ve egemenlik cephesi kurulması gerekli görüldü (Bremmer ve Taras, 1993: 9).

Böylece Sovyet rejimi bütün milletlere eşit haklar tanıyarak her milletin birbirinden farklı olduğunu vurgulamış ve birbirleriyle olan bağlarını koparmaya çalışmış ve uzun vadede bu politikanın Sovyet kimliği etrafında birleşen ulusal, dini, aşiret kimliği ne olursa olsun bir Sovyet insanı yaratmaya hizmet edeceğini beklemişlerdir. Ancak bu politika, insanların kendi etnik kökenlerinin farkına varmasını sağlamış ve bu durum, sınıf farklılıklarını etnik farklılıklardan daha az önemli görmelerine yol açmıştır (Kaliyeva, 2021:41). Khazanov şöyle diyor: Etnik bir bağlılığı atfedici hale getirerek, etnisiteyi doğrudan dil ve toprakla ilişkilendirerek ve etnik statüyü etno-bölgesel özerklik derecesiyle ilişkilendirerek, etnik köken ile ulus

arasındaki engellerin yıkılmasına yardımcı olmadı (Khazanov, 1995: 244). Stalin bu politikasıyla bölgede yaşayan insanların etnik kökenine vurgu yapmış, bu onların etnik ve ulusal farklılıklarının ve kimliklerinin farkına varmalarına yol açmıştır. Edgar, Orta Asya'da "ulusal soruna ilişkin popüler duyarlılığı belirlemenin zor olabileceği yerlerde, etnografik veriler ve yerel komünistlerin arzularının belirleyici faktörler olduğuna" işaret etmiştir (Edgar, 2006: 53).

Bu bağlamda 1928 ve 1929'da, anti-Sovyet milliyetçiliği körüklemek suçlamasıyla birçok dava ve tasfiye gerçekleşti ve bunlar, çoğunlukla Korenizatsiya'dan yararlanan birçok entelektüeli etkilemiştir. Çoğunlukla rejim düşmanı olmakla suçlandılar. Orta Asya'nın özel durumu için, ilk nesil Cedidler bu tasfiyelerle ortadan kaldırıldı (Kaliyeva, 2021:41). Büyük Tasfiyelerden sonra Sovyet yetiştiren yeni nesil ortaya çıktı ve bu şekilde Orta Asya'daki klan liderleri Komünist Parti'nin bölgedeki temsilcisi oldular. 1930'larda Ruslaştırma, Rus kimliğinin başkaları, Rus olmayan cumhuriyetler üzerinden yüceltilmesi başladı. Smith'in işaret ettiği gibi, "1930'ların sonlarına gelindiğinde okullarda Rus dili şiddetle teşvik ediliyordu ve taşradaki Rus okullarının sayısı artırılıyordu" (Smith, 1996: 8).

İkinci Dünya Savaşı sırasında, bir 'ağabey' olarak Sovyet Rusya yeni bir ivme kazanmıştır (Smith, 1996: 8). Ayrıca o yıllarda kolektivizasyon gerçekleşti. Bu, toprak ağalarının özel mülkiyetteki topraklarına el koymak ve onları devlet arazisi yapmakla ilgiliydi; göçebelerin kentsel alanlara taşınmasıyla sonuçlandı ve bazı bölgeler genel olarak baskın nüfuslarını kaybetti. Böylece Sovyet Rus nüfuzu sanıldığından çok daha kolay elde edilmiştir. Bremmer ve Taras'ın (1993) belirttiği gibi: Stalin'in iktidara gelmesi, SSCB'de ulusal hakların bozulmasına yol açtı. Lenin döneminde hüküm süren ulusal eşitlikçilik, ulusal düzenleme ve hiyerarşi haline gelmiştir. Ruslaştırma, Stalin altında çok daha büyük ölçüde gerçekleşti ve "biçim olarak biraz ulusal, içerik olarak Rus" kural haline geldi (Bremmer ve Taras, 1993: 11). O andaki sorun şuydu ki, Sovyet rejimi altındaki insanlar artık milliyetlerine önem veriyor ve kendilerini bu kimliklerle tanımlıyorlardı.

Brejnev Dönemi (1964-1982) Bacon ve Sandle'ın (2002: 75) belirttiği gibi, Brejnev dönemi Milliyetler Politikası bazı bölgelerde Ruslaştırma, bazı yerlerde yerlileştirme ve mümkün olan her yerde eşitleme olarak görülmüştür. Aynı zamanda şunu belirtiyorlar: Ünvanlı vatandaşlık mensupları ya uygun oranda gazete ve kitaplara

sahipti ya da Letonya, Litvanya, Estonya, Gürcistan ve Kazakistan hariç tüm Orta Asya Cumhuriyetleri söz konusu olduğunda, katı orantılılıktan daha fazlasına sahiplerdi. Transkafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde (Kazakistan hariç) ulusal dile daha fazla önem verilmiştir. Orta Asya'da Parti'nin Birinci Sekreteri olarak yerli seçkinleri atama, önemli pozisyonlara Rus veya Ukraynalıları koyma eğilimi vardı (Bacon ve Sandle, 2002: 79). Bu dönemde eğitimde ve medya dili olarak Rus dili teşvik edilmiştir. Gorbaçov Dönemi (1990-1991). Gorbaçov, Sovyet lideri olarak göreve geldiğinde, önce Brejnev dönemi kadrolarını tasfiye etmiştir. İktidara gelişi SSCB için dönüm noktası oldu. Üç ana sloganı vardı; uskorenje (hızlanma), glasnost (açıklık) ve perestroika (yeniden yapılanma). Bu bağlamda Uskorenje ile SSCB'nin politikalarını hızlandırmak, değiştirmek ve işlemek istedi. Sosyalizmi değiştirmeden sistemi reforme etmek istemiştir. (Akçalı, 2010:21).

Yenilenme fikrinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunan her şey, Rusların ve diğer tüm milletlerin çıkarlarına uygundur. Bunu başlangıç noktası olarak almak gerekmektedir (Gorbaçov, 2000: 102). Bu siyasi, hukuki ve maddi bir sorumluluktur. Anayasanın ve ülkenin yasalarının tüm gücünü kullanarak buna karşı amansız bir şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir (Gorbachev, 2000: 107) ve SSCB de bir istisna olmamıştır (Zaslavsky, 1993: 40-41). Gorbaçov, geçmişten dersini almış bir adam olarak hareket etti, ancak Kruşçev örneğinde olduğu gibi, bu yenilenme için de geç kalmıştır.

SSCB'deki ulusal kimlik çatışmalarının siyasi nedenleri, merkezi yönetim ile Sovyet hükümetinin otoriter yapısı arasındaki çatışmalardan ve ulusal grupların özerklik ve hak taleplerinden kaynaklanmıştır. İşte bu çatışmaların siyasi nedenlerinden bazıları (Kaliyeva, 2021:41).

Merkezi Yönetim: Sovyet yönetimi, merkezi bir yönetim modelini benimsedi ve tüm kararlar merkezi hükümet tarafından alındı. Bu da yerel yönetimlerin taleplerinin ve çeşitli etnik grupların özerklik taleplerinin önüne geçmiştir. Yerel halkın siyasi karar alma süreçlerine katılma isteği, merkezi hükümetle çatışmalara neden oldu.

Özerklik talepleri: Farklı etnik gruplar, özerk bölgelerinde daha fazla siyasi ve kültürel özgürlük talep ediyor. Ancak SSCB bu talepleri sıkı bir şekilde kontrol etmeye

ve sınırlamaya çalıştı. Özerklik talepleri ile merkezi hükümetin özerk bölgeleri kontrol etme arzusu çatışıyordu.

Toprak ve Doğal Kaynaklar Üzerindeki Hak Talepleri: Bazı etnik gruplar, toprak ve doğal kaynaklar üzerinde hak iddia etme istekleri nedeniyle Sovyet hükümetiyle çatıştı. Bu tür talepler, ekonomik özgürlüğün yanı sıra yerel özerklik konularını da içeriyordu.

Siyasi tasfiyeler ve baskı: Stalin yönetimindeki siyasi tasfiyeler, çeşitli etnik gruplardan muhalifleri susturmayı amaçlıyordu. Siyasi baskı ve baskı, yerel liderlerin, entelektüellerin ve siyasi aktivistlerin tutuklanması ve ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Bu, ulusal kimliği koruma ve savunma çabalarını baltaladı.

Milliyetçilik ve Merkezi Güç: SSCB'nin merkezi gücü, milliyetçiliği Sovyet kimliği ve Sovyet halkına ait olma fikrine tabi kılmaya çalıştı. Ancak milliyetçilik, etnik grupların kendi kimliklerine, kültürel ifadelerine ve özerklik taleplerine bağlı kalmasını sağladı.

Bu siyasi nedenler, farklı etnik gruplar ile Sovyet rejimi arasındaki ulusal kimlik çatışmalarını tetikleyen ve şiddetlendiren faktörlerdi. SSCB'nin dağılmasından sonra etkili olan bu çatışmalar, merkezi hükümetin etnik çeşitlilik ve özerklik taleplerini nasıl ele aldığıyla yakından ilgiliydi.

2.3.3. Sosyo-Ekonomik Nedenleri

Lenin'in ve daha sonra Stalin'in önderlik ettiği Sovyet Hükümeti, komünist bir sistemi savundu. Kapitalist bir sistemde, piyasa güçleri arz ve talebe göre fiyatları dikte eder. Marksist felsefede burjuvazi olarak bilinen üretim araçlarını kontrol edenler, proletarya olarak bilinen işçilerden çok daha zengindir (Kaliyeva, 2021:41). Bununla birlikte, komünist bir sistemde, üretim araçlarının mülkiyeti ortaktır ve amaçlanan sonuç, zengin ve fakir sınıfları ve toprak sahibi ve topraksız işçi grupları olmamasıdır (Lenin, 2001:41). Gerçekte, hiçbir hükümet saf kapitalizm veya saf komünizm uygulamaz, bunun yerine hükümetler bir süreklilik boyunca konumlanmıştır. Anarşi, yani hükümet kontrolünün yokluğu, yalnızca önceki bir hükümetin devrilmesi ve siyasi grupların iktidar için rekabet etmesi gibi geçici durumlarda var olur. Çoğu Batı ülkesinde, ekonomik ve sosyal sistemlerin ortaklaşa

sahiplenildiği bir kapitalizm ve sosyalizm karışımı, değişen derecelerde uygulanmaktadır (Edgar, 2001:21). Örneğin, sürekli olarak dünyanın en mutlu ülkelerinden biri olarak gösterilen Danimarka, birkaç ticari düzenlemeye sahip, ancak devlet tarafından finanse edilen evrensel sağlık hizmetleri, işsizlik tazminatı ve doğum izni olan ve yüksek öğrenimin çoğu ücretsiz olan bir piyasa ekonomisine sahiptir.

Amerika Birleşik Devletleri büyük ölçüde kapitalisttir, ancak hükümet sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla emeklilik yardımları sağlar, orduya fon sağlar ve eyaletler arası otoyol sisteminin inşasını ve bakımını desteklemiştir. Çin hükümeti komünist olmasına rağmen, piyasa ekonomisinin unsurlarını da benimsemiş ve dış ticaret ve yatırımın yanı sıra bazı özel girişimlere de izin vermiştir (Kaliyeva, 2021:41). Bu noktada tüm hükümetler ekonominin üç temel sorusunu ele almalıdır: ne üretilecek, nasıl üretilecek ve kimin için üretilecek sorularıdır. Bu soruların cevapları duruma göre değişmektedir. Sovyet sisteminde hükümet, serbest piyasa mekanizmalarına ve arz-talep yasasına güvenmek yerine ekonomi politikasını dikte etmiştir. Bu noktada hükümetin ekonominin her düzeyine müdahale etmesini gerektiriyordu. Malların fiyatlarının merkezi hükümet tarafından belirlenmesi, malların üretim düzeylerinin belirlenmesi, imalatçıların ve dağıtıcıların koordinasyonuna ihtiyaç olmuş ve geleneksel olarak kapitalist bir modelde özel şahıslar ve şirketler aracılığıyla gerçekleştirilen her şey, kapitalist modelin sorumluluğunda olmuştur (Dickens, 1988:51).

Bu kadar geniş bir mal ve hizmet yelpazesini koordine etmek için uzun vadeli planlamaya ihtiyaç olmuştur. Sovyet hükümeti, uzun vadeli hedefler belirleyen ve mal üretimi için kotaları vurgulayan bir dizi beş yıllık plan başlattı. (Kaliyeva, 2021:41). Sovyet hükümetinin iki temel hedefi vardı: birincisi, sanayileşmeyi hızlandırmak ve ikincisi, tarımı kolektifleştirmek olmuştur. 1930'ların başlarında, SSCB'deki tarım arazilerinin yüzde 90'ı kolektifleştirilmiş, yani bireylerden ziyade bir grup insan tarafından sahiplenilmiştir. Bu bağlamda traktörden hayvancılığa kadar tarım üretiminin her unsuru, bireysel mülkiyet yerine kolektifleştirilmiştir (Bremmer, 1993:31).

1930'ların başındaki yetersiz hasatla birleştiğinde, ülke yaygın bir kıtlık ve güvensizliği yaşamıştır. Tarımın kolektifleştirilmesi sonucunda 12 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Sovyet endüstriyel gelişimi de verimsizliklerle

boğuşmuştur. Tipik bir piyasa ekonomisinde, belirli yerler belirli malların üretiminde uzmanlaşır ve sistem en verimli üretim ve dağıtım yöntemini işlemektedir. Bir mobilya üreticisi, örneğin nakliye maliyetlerini en aza indirmek için bir sert ağaç kaynağının yakınına yerleşebilmektedir (Yakupov, Yakupova, 2016:224). Ucuz bir güç kaynağı sağlamak için büyük bir fabrika bir hidroelektrik santralinin yanına yerleştirilebilmektedir. Bazı yerler şans eseri veya fiziki coğrafya nedeniyle diğerlerine göre daha fazla kaynağa sahiptir ve bu durum bölgesel dengesizliklere yol açabilmektedir. Ancak Sovyet hükümeti her şeyin ve herkesin eşit olmasını istemiştir. Bu bağlamda bir bölge tüm endüstriyel gelişmeye sahip olsaydı, o bölgedeki insanlar orantısız bir şekilde zengin olur ve bölge bir dış gücün saldırısına karşı daha savunmasız olurdu (Seksenaeva, 2018:133).

Hükümet ayrıca sanayinin dağılmasının ülkeyi birbirine bağlanmaya zorlayacağını umuyordu. Bir bölgede bir çelik fabrikası ve diğerinde makine üretmek için çelik kullanan bir fabrika olsaydı, ikisi de birbirine güvenmek zorunda kalacak ve hiçbirinin avantajı olmayacaktır. (Anderson, 2009:51). Endüstriler, emeğin veya hammaddelerin konumuna çok az dikkat edilerek yerleştirilmiş ve bu, verimsizliklerin sisteme dahil edildiği ve gereksiz nakliye maliyetlerinin olduğu anlamına gelmiştir.

Coğrafyayı büyük ölçüde göz ardı eden bir kalkınma sisteminden finansal olarak zaten zayıflamış olan Sovyet hükümeti iflas etmiştir. Bunun ışığında ekonominin her yönünün birbirine bağlı olduğu bir sistemde, zinciri kırmak için sadece bir halka yeterli ve Gorbaçov'un zinciri güçlendiren politikalarının çok uzağında, Perestroyka zinciri daha da zayıflatmıştır (Zakir, 2020:25). SSCB 1991'de resmen dağılmıştır. Bazıları SSCB'nin ekonomik olarak çöktüğünü iddia etti. Diğerleri, bunun öncelikle etkisiz bir hükümet ve artan bölgesel direnişin önderlik ettiği siyasi bir çöküş olduğunu iddia etmiştir.

Coğrafya, hükümetin mekansal konum ve etkileşimin temel ilkelerini göz ardı etmesiyle büyük ölçüde bir rol oynamıştır (Bacon, 2002:31). Soğuk Savaş Amerika Birleşik Devletleri ile SSCB arasında doğrudan askeri çatışmayı içermediği için geleneksel “sıcak” savaştan farklı olduğu için böyle adlandırıldı. Bununla birlikte, dünyanın diğer bölgelerinde silahlı çatışmalara ve büyük bir askeri silah stoğuna neden olmuştur.

SSCB'nin ulusal kimliğinin çatışmalarının sosyo-ekonomik nedenleri, farklı ulusal grupların eşit ekonomik fırsatları, kaynakları ve refah talepleri ile Sovyet ekonomisinin merkezi yönetimi arasındaki çelişkilerden kaynaklanmaktadır. İşte bu çatışmaların sosyo-ekonomik nedenlerinden bazıları (Zakir, 2020:25)

Ekonomik Eşitsizlik: SSCB'nin merkezi olarak planlanan ekonomisi, ekonomik eşitsizliği azaltmaya çalıştı. Bununla birlikte, bazı etnik gruplar diğerlerinden daha fazla ekonomik kalkınma ve fırsatlara erişim gerektirmektedir. Bu durum farklı etnik gruplar arasında ekonomik eşitsizlik ve adaletsizlik algısı yaratmıştır.

Kaynakların dağılımı: SSCB'nin farklı bölgeleri farklı doğal kaynaklara, tarım arazilerine ve endüstriyel potansiyele sahipti. Böylece kaynakların paylaşımı, etnik gruplar arasında toprak iddialarına ve ekonomik rekabete yol açtı.

Sanayileşme ve kalkınma: SSCB, sanayileşme ve kalkınmayı ana hedefi olarak belirledi. Ancak bazı yerlerde bu süreç daha hızlı gerçekleşirken bazı yerlerde gecikti. Bu durum diğer alanların gelişme taleplerini artırmıştır.

Tarım politikası: Sovyet tarım politikası kolektif çiftliklere ve merkezi hükümete dayanıyordu. Bununla birlikte, tarımda verimlilikte eşitsizlikler ve farklılıklar da vardı. Bu durum tarım bölgeleri arasındaki rekabeti ve talepleri artırmıştır.

Yerleşim ve Göç: SSCB'nin farklı bölgeleri arasındaki göç ve nüfus hareketi, ekonomik fırsatlar arayan insanlar arasında çatışmalara yol açtı. Göçmenler, yerel ekonominin dengesini etkileyen yerel halkla ekonomik olarak rekabet etmektedir.

Bu sosyo-ekonomik nedenler, SSCB'deki farklı etnik gruplar arasındaki ulusal kimlik çatışmalarını tetikleyen ve şiddetlendiren faktörlerdi. Ekonomik eşitsizlik, kaynak dağılımı ve kalkınma fırsatları gibi konular ulusal kimlik çatışmalarının ana dinamikleri arasındaydı.

3. BÖLÜM SOVYET SONRASI DÖNEMİN YENİ KİMLİK İNŞASI

3.1. Milli Kimlik Arayışı

1917 Bolşevik Devrimi'nden önce çarlık hükümeti, zorla "Ruslaştırma" politikası izledi. Yani, yönetimi altındaki birçok milleti ve ırkı birbirine kaynaştırmaya ve bir Rus kalıbına sokmaya çalışmıştır. Ancak çarlık Rus hükümeti, devrimin eğitimin ardından geleceğinden korktuğu için halk eğitime pek yanaşmamıştır. Biraz farklı bir yol izleyerek, Sovyet liderleri çarpıcı bir ulusal birlik ölçüsü elde ettiler (Özyurt, 2005:21). Ancak Moskova'dan yönetilen bu merkezi çerçeve içinde, her ulusal gruba hatırı sayılır ölçüde bir kültürel bağımsızlık ve son zamanlarda ekonomik özyönetim sağladılar. Her ulusal grup kendi müziğini, edebiyatını, dilini vb. geliştirmeye teşvik edilir, ancak hepsi Sovyet sisteminin siyasi ve ekonomik doktrinlerini kabul etmesi gerekmektedir (Legvold, 2007:41).

Kısmen coğrafi izolasyonu nedeniyle Rusya, Batı Avrupa'yı ve Yeni Dünya Düzeni'ni şekillendiren medeniyetin ana akımlarının çoğunun dışında kalmış ve bu nedenle Rusya, bugün bile bazı yönlerden ilk bakışta geri kalmış görünebilmektedir (Fralova, 1998:331).

Sovyet ardından mekan parçası olan Azerbaycan'da kimlik arayışlarında hem toplumsal hem de bireysel ifade birkaç şekilde belirtilmiştir (Caferov, 2002:5). Devletin yürütmüş olduğu politikada yeni eğilimlerden başlanarak birçok şeye kadar toplumsal ve bireysel her aşamada kimlik tespiti ve kimlik arayışının ifadesi göze çarpmıştır. Bunlardan önemli olanı Azerbaycan'ın bağımsızlığı olmuştur. Sovyet sonrasında Azerbaycan'da şekillenmekte olan yeni kimlik modelinin ülkenin ideolojik temeli bağımsızlığından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda bağımsızlığın yeni kazanıldığı ülkede sosyal bütünleşmeye ve milli birlik kavramına ulaşma ve geliştirme devletçilik açısından önemli olmuştur. Bu ideolojiyi pekiştirme açısından sosyal ve siyasi söylemin de katkısı olmuştur (Garibova, 2009:24). Sovyet işgalinin ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne müdahale edilmiş olması, sosyopolitik söylemin oluşturmuş olduğu temel değerleri (milli kimlik, milli kültür, egemenlik vb.) güçlü Azerbaycancılık ideolojisini

şekillendirmiştir. Dünyanın farklı ülkeleri ile işbirliğinin gelişme göstermesi Azerbaycanlılığın farklı kültürlülüğe açık olduğunu göstermiştir ve şekillenen milli kimliği de bu yöne yönlendirmiştir (Gözütok, 2010:410).

Eski Sovyet ülkelerinin ulusal kimlik arayışları, SSCB'nin dağılmasından sonra bu ülkelerde bağımsız hale gelen etnik grupların kültürel ve ulusal kimliklerini yeniden tanımlama süreçleriyle ilgilidir. Sovyet döneminin baskısı ve homojen bir Sovyet kimliği arayışının bu ülkelerin ulusal kimliklerini aşındırdığı ve bastırdığı düşünülebilir. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla bu ülkeler ulusal kimliklerini yeniden tesis etmek, kültürel miraslarını korumak ve ulusal değerlerini vurgulamak istediler. Eski Sovyet ülkelerinin ulusal kimlik arayışları şu şekillerde kendini gösterebilir (Caferov, 2002:5)

Dil ve eğitim politikası: eski Sovyet ülkeleri dilsel ve kültürel ifadelerine daha fazla önem vermeye başladılar. Ulusal dillerin resmi dil olarak tanınması ve yerel dillerin eğitimde kullanılması gibi adımlar ulusal kimlik arayışını yansıtmaktadır. Tarihi ve kültürel mirasın yeniden keşfi: SSCB döneminde bastırılan ya da değiştirilen tarihi ve kültürel değerler, eski Sovyet ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra yeniden değerlendirilmeye başlandı. Bu ülkeler kendi tarihlerini ve kültürel miraslarını yeniden keşfetmek istediler.

Siyasi yapıların yeniden düzenlenmesi: eski Sovyet ülkeleri, bağımsızlıktan sonra demokratik siyasi sistemler kurarak yerel yönetişimi güçlendirmeye çalıştı. Bu, etnik grupların siyasi iradelerini daha fazla ifade etmelerini sağladı.

Ulusal sembollerin görünürlüğü: eski Sovyet ülkeleri ulusal sembollerini ve bayraklarını yeniden kullanmaya başladılar. Bu semboller ulusal kimliğin görsel ifadesi olarak kullanılmıştır.

Dış politikada sesinizi duyurmak: Eski SSCB ülkeleri kimliklerini ve çıkarlarını uluslararası arenada daha fazla ifade etmeye başladılar. Bu ülkeler bağımsızlıktan sonra dış politika yönergelerini belirlemeye çalıştılar.

Kültürel etkinlikler ve festivaller: Eski Sovyet ülkeleri, yerel kültürel etkinlikler, festivaller ve sanat etkinlikleri düzenleyerek kimliklerini kutlamaya ve yaymaya çalışmaktadır.

Eski Sovyet ülkelerinin ulusal kimlik arayışları karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. Bu ülkeler, Sovyet döneminin mirasıyla başa çıkmaya ve kendi kimliklerini oluşturmaya çalışırken, iç ve dış zorluklarla da karşılaşabilirler.

SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'da güçlü bir ulusal kimlik arayışı başladı. Bağımsızlıktan sonra ülke tarihini, kültürünü ve ulusal kimliğini yeniden tanımlama sürecine başladı. Sovyet sonrası Azerbaycan'da ulusal kimlik arayışının bazı önemli yönleri şunlardır (Legvold, 2007:41)

Dil ve Kültür: Azerbaycan, Sovyet döneminde Rusça'nın resmi dil olarak kabul edilmesiyle Azeri Türkçesi (Azerbaycan) dilini yeniden vurgulamaya başladı. Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin temel unsurlarından biri olan Azerbaycan, dil politikaları ve eğitim sistemleri aracılığıyla tanıtılmıştır.

Tarih ve Bağımsızlık: Sovyet tarihi anlatısı, Azerbaycan'ın kendi bağımsızlık mücadelesini ve tarihsel gerçekliğini vurguladı. Bağımsızlıktan sonra ulusal kimlik arayışı, Azerbaycan tarihinin yeniden değerlendirilmesi ve ulusal kahramanların anılmasıyla pekiştirildi.

Kültürel mirasın yeniden keşfedilmesi: Azerbaycan, tarihi ve kültürel mirasına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Önemli tarihi eserlerin korunması, kültürel etkinliklerin düzenlenmesi ve ulusal sanat ve edebiyatın tanıtılması, ulusal kimlik arayışının bir parçasıydı.

Etnik kimlik ve çeşitlilik: Azerbaycan, farklı etnik grupların ve kültürel unsurların bir arada yaşadığı bir ülke olarak çeşitliliği yönetmeye çalışmıştır. Azerbaycan'ın ulusal kimliği, bu çeşitliliği kabul eden ve zenginleştiren bir bakış açısını yansıtmaya başladı. **Dış politika ve ulusal bağımsızlık:** SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, uluslararası arenada bağımsızlığını ve ulusal çıkarlarını savunmaya odaklandı. Azerbaycan'ın ulusal kimlik arayışını dış politika alanına yansıttığı bir süreçti.

Eğitim ve kültürel faaliyetler: Azerbaycan, ulusal kimlik arayışını desteklemek için eğitim sistemini ve kültürel faaliyetleri kullanmaya başladı. Amacı, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin temel unsurlarını genç nesillere aktarmak ve yaymaktır.

Sovyet sonrası Azerbaycan'da ulusal kimlik arayışı, ülkenin bağımsızlık ve özgürlük döneminde geçtiği önemli bir süreçti. Bu süreç, Azerbaycan'ın tarihi, kültürel

ve etnik kimliğini yeniden tanımlama ve güçlendirme ve iç ve dış zorluklarla başa çıkma çabalarını içeriyordu.

3.2. Ulusal Birlik

Sovyet sonrası ülkelerde (esas olarak Rusya'da) akademisyenler dikkate alınması gereken "özel özellikler" belirlediler. Bu akademisyenler, ana kimlik tiplerini detaylandırıdılar, eski Sovyet devletinin farklı bölgelerinde bunların oluşumunda farklı eğilimler gösterdiler ve bazı özel kimlik tiplerinin -cinsiyet, etnik, bölgesel inşa mekanizmalarını açıkladılar. Genel olarak post-Sovyet ulusal kimliğin inşasına ilişkin sorunlar, post-Sovyet devletlerde "Sovyet mirasına karşı mücadele", "ulusal baskı" ve "tarihsel köklere dönüş" söylemi içinde çözümlenmiştir (Gudkov, 1999:21).

Sovyet sonrası kimliklerin yeniden inşası halen devam etmektedir. Dünyadaki yerlerini yeniden düşünme sorunları ve ulusal kimliklerinin inşası (yeniden inşası) öncelikli görevleri arasında olmaktadır (Levada, 2001:21). Ayrıca Belarus'a gelince, iki ana teorik yaklaşım ve iki karşıt siyasi proje geliştirildi: Belarus entelektüelleriyle ilişkilendirilen milliyetçi ve resmi ideologlar tarafından geliştirilen rejim yanlısı olmaktadır.

SSCB, tarihte önemli bir yere sahiptir. Sosyal bütünleşme olarak ideolojik ilkelerin kullanımı açısından aracından oluşan bir idari yapıya sahip olmasının yanı sıra, farklı milletler ve kültürler oluşmuştur. Bu bağlamda SSCB uzun yıllar büyük ve çok farklı bir nüfusu yönetmiş, tek tip toplum yaratmak için resmi ideolojiyi kullanmıştır (Gözütok, 2010:410). Bu bağlamda eğitim, dil ve alfabe özellikle SSCB'de vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir.

SSCB'nin toplumu bir arada tutma amacını gerçekleştirmek, Sovyet idealleri ve komünist toplum yapısına ulaşma "Sovyet Adamı" yaratma çabaları olmuştur. Buna göre, tüm insanlar üzerinde etkili olan yeknesak bir zihniyetin oluşturulması farklı etnik kökenlerden gelenlerin bağlarını koparmayı gerektirmiştir (Rapoport, 2006:21). Ayrıca bir Sovyet İnsanı yaratma çabaları, Orta Asya Türkçesinin alfabelerine çeşitli müdahaleler toplumlar; Sovyet liderler alfabe ve dil dönüşümlerini bir araç olarak kullanmışlardır. (Gürsoy Naskali, 1996: 55). Bu bağlamda Sovyetler döneminin ardından gelen yeni kimliğe yönelik çalışmalarda siyasal sistemin bütün olanaklarının

kullanıldığı görülmektedir. Sovyet reformlarının ardından önemli bir adım atılmıştır. Buna bağlı olarak birçok konuya yönelik Sovyet ideolojisi önemli olmuştur (Zaprudnik, 2003:51). Bu unsur yapılırken edebiyat etkili şekilde kullanılmış, bazı önemli eserlerde Sovyet temasının kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Kırsal kesimde olan şairler de devrimin liderlerini ve Bolşevik Devrimini öven eserler oluşturmuşlardır. Sosyalist ideolojinin benimsetilmesi ve oturtulmasına yönelik eserler vermekte olan sanatçılar madalya ya da parayla ödüllendirilmiştir (Byko, 2005:51). 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olan Azerbaycan'da devlet bağımsızlığı düşüncesi daha eskiye dayanmaktadır. Bağımsızlık düşüncesi, bu zaman içerisinde bazı aşamanın ardından değişme ve gelişme göstermiştir. Azerbaycan Çarlık işgalinin ardından, bağımsızlığı tecrübe edinmiştir. Azerbaycan halkı, 1918-1920 yıllarında bağımsızlığı görmüş, daha sonrasındaki yıllarda Sovyet yönetiminde olmuştur. Bu dönem Azerbaycan için olgunlaşma dönemi olmuştur. Bunun ardından 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığına yeniden kavuşmuş ve kararlı ve hızlı politika yürütmüştür (Gözütok, 2010:410).

SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'da ulusal birlik ve sosyal bütünlüğün sağlanması çeşitli zorluklarla karşılaşan bir yolculuktu. Ancak milli birlik ve toplumsal dayanışmanın sağlanması için çeşitli çabalar sarf edildi. Sovyet sonrası Azerbaycan'da ulusal birleşme sürecinin bazı yönleri aşağıdadır:

Ortak dil ve kültür: Azericenin Azerbaycan'ın resmi dili olarak kabul edilmesi toplumsal birliğin sağlanması yolunda önemli bir adımdı. Ortak bir dil, insanların iletişim kurmasını ve kültürel birliği güçlendirmesini sağladı.

Bağımsızlık mücadelesi: Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve SSCB'den ayrılma isteği milli birlik duygusunu güçlendirmiştir. Bu süreç Azerbaycan halkının ortak bir amacı olduğunu gösterdi.

Tarihi kimlik ve ulusal kahramanlar: Azerbaycan tarihi kahramanlarını ve ulusal figürlerini anmaya ve kutlamaya başladı. Bu, halkın ortak bir tarih paydasi oluşturmaya yardımcı oldu.

Siyasi reformlar ve demokrasi: Azerbaycan, demokratik reformlar ve siyasi açıklık süreçleri yoluyla toplumsal katılımı artırmaya çalıştı. Siyasi arenada farklı grup ve tabakaların temsiline izin vererek ulusal birliği güçlendirebilir.

Ekonomik Kalkınma: Ekonomik kalkınma ve refah sosyal istikrarı artırabilir. İnsanların daha iyi bir ekonomik gelecek umudu, toplumsal birlik ve dayanışma duygusunu besleyebilir.

Eğitimsel ve kültürel etkinlikler: Eğitim sistemi ve kültürel etkinlikler ulusal kimliği güçlendirmeye yardımcı olabilmektedir. Azerbaycan'ın sosyal birliğini güçlendirmek için ulusal kültürel etkinlikler, festivaller, sergiler ve sanat etkinlikleri gibi unsurlar kullanıldı. **Etnik çeşitliliği yönetme:** Azerbaycan etnik çeşitliliği yönetmeye odaklanır ve sosyal çeşitliliği bir varlık olarak görür. Farklı etnik grupların ve kültürlerin bir arada yaşamasını teşvik eden politikalar, ulusal birliğin yaratılmasına katkıda bulunmuştur.

Sovyet sonrası Azerbaycan'da ulusal birliğin sağlanması süreci zaman alıcı ve karmaşık bir süreçtir. Ülkenin farklı bölgeleri ve etnik grupları ile farklı toplumsal sorunlar arasında denge sağlamaya yönelik çabalar, toplumsal uyumu güçlendirmenin en önemli adımlarıdır.

3.3. Ermeni Yayılmacılığının Ulusal Birliğe Etkisi

SSCB'de etnik köken, değişimin ana gücüdür. Bu bağlamda ülkenin siyasi sistemi, federal bir devlet yapısında etnik ilkeyi tanır, ancak gerçek güç, üniter ve oldukça merkezi bir Komünist parti tarafından kullanılmaktadır. Marksizm-Leninizm'in egemen ideolojisi, sınıf temelli enternasyonalizmi Sovyet ulusal bütünleşmesinin temeli olarak varsaymaktadır (Orlov, 2006:21). Rusya'nın sömürge geçmişinden miras kalan etnik düşmanlıklar, Stalinist dönemde bastırıldı, ancak Rus olmayan grupların artan etnik öz-iddiaları, hızlandırılmış modernleşmenin ve diğer politika kararlarının etkisi altında, altmışlar ve yetmişlerde görünür hale gelmiştir. Etnik kültürlerin gelişimi. Rusların niceliksel ve niteliksel hegemonyası önemli bir katalizör olmuştur (Levyash, 2003:11). Yeni Sovyet eğitilmiş seçkinler, ulusal cumhuriyetlerde toplanan etnik çıkarların sözcüleri olarak yer almıştır. Azerbaycan devlet bağımsızlığı düşüncesi, bağımsızlığını kazanmış olduğundan itibaren başlamıştır. SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsız tam bir devlet kurmuş olan Azerbaycan'ın, Azerbaycanlı kimliğe önem vermiş olduğu ve buna bağlı şekilde politikalar uyguladığı görülmektedir (Asker, 2015:516).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da milli kimliğin siyasi, sosyal gibi alanda başarılı şekilde inşa edildiği görülmüştür.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında tarihsel olarak karmaşık ilişkiler bulunmaktadır ve bu ilişkilerin bir parçası olarak Ermeni yayılmacılığı da Azerbaycan'ın ulusal birliğini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Ermeni yayılmacılığı, özellikle Dağlık Karabağ sorunu bağlamında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne ve ulusal birliğine zarar vermiştir. İşte bu konudaki bazı önemli noktalar (Orlov, 2006:21)

Dağlık Karabağ Sorunu: Dağlık Karabağ, Azerbaycan toprakları içinde bulunan ancak Ermeni nüfusu tarafından yönetilen bir bölgedir. Ermeni nüfusunun özerklik ve bağımsızlık talepleri, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit oluşturdu. Bu sorun, Azerbaycan'ın ulusal birliğini zayıflatan bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Toprak Talepleri ve Saldırganlık: Ermenistan, Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Azerbaycan topraklarına yönelik taleplerde bulunmuş ve 1990'larda savaşlarla sonuçlanan çatışmalara neden olmuştur. Bu durum, Azerbaycan'ın ulusal birliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.

Mülteci Sorunu: Dağlık Karabağ'daki çatışmalar sonucunda Azerbaycan'dan Ermenistan'a sürülen ve yerinden edilen Azerbaycanlı mülteciler, ülkenin içsel denge ve ulusal birliğini etkilemiştir. Bu mültecilerin yerleştirilmesi, toplumsal ve siyasi dinamikleri etkilemiş ve Azerbaycan'ın toplumsal birliğini zorlamıştır.

Uluslararası Boyutlar: Ermeni yayılmacılığı, bölgesel ve uluslararası boyutlarda da etkili olmuştur. Bazı ülkeler veya uluslararası aktörlerin Ermenistan'ı desteklemesi veya Dağlık Karabağ'daki durumu tanıması, Azerbaycan'ın ulusal birliğini zayıflatabilir.

Sosyal ve Ekonomik Etkiler: Dağlık Karabağ çatışması ve toprak kayıpları, Azerbaycan toplumunu olumsuz etkilemiş ve ekonomik zorluklar doğurmuştur. Bu durum, toplumsal hoşnutsuzlukları artırabilir ve ulusal birliği zayıflatabilir.

Ermeni yayılmacılığı, Azerbaycan'ın ulusal birliğini tehdit eden ve toprak bütünlüğünü zayıflatan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Azerbaycan'ın toprak talepleri, mülteci sorunu, içsel denge ve siyasi karar alma süreçleri gibi alanlarda zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur.

3.4. Milli Kimlik Sembolleri

Rusya'ya gelince, 1990'lardan beri Rusya'da herhangi bir kimliğin (ulusal, profesyonel, sosyal) benzeri görülmemiş bir şekilde zayıfladığı görülmektedir. 2014'te Rusya ile Batı arasındaki kriz başladığında, bu insanlar yalnızca medya kampanyalarının ve dramatik 1990'lardan kalma kendi klişelerinin nesneleri haline geldi. (Halman, 2001:21). Rus kimliği kitle bilincinde yeniden yaratılmaya başlandı, ancak yeterince güçlü hale gelmedi ve ülkenin somut bir kalkınma stratejisine yansımamıştır (Shimov, 2006:51). Rusya kendisini zor durumda bulmuştur. (Gapova, 2005:3). Bu nedenle Rusya'daki geleneksel dinler, topluma ahlaki normlar getirmek için çok önemlidir. Değerleri ve normları açısından gündelik, toplumsal ve devlet düzeyindeki zor durumun ulusal kimlik sorunuyla hiçbir ilgisi yoktur. Sadece Rusya'daki mevcut durumu anlatmaktadır.

Kimlik; toplumsal, sosyolojik boyutları olan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Kimlik; içerisinde bulunan toplumu kaynak olarak almakta ve toplumun değerleri ve idealleri doğrultusunda boyut kazanmaktadır. Kimlik; toplumdaki bireyleri ayırt edici şekilde birbirine benzetmektedir. Azerbaycan devlet bağımsızlığının zamanı, uzun bir zamanı kapsamaktadır (Keskin, 2022:650). Bu zaman içerisinde düşünce, gelişme göstermiş ve bağımsızlık düşüncesinde olan birçok insanı bir araya getirmiş ve milli harekete dönüşmüştür.

Azerbaycan'ın milli kimlik sembolleri, ülkenin tarihini, kültürünü ve ulusal değerlerini yansıtan önemli unsurlardır. İşte Azerbaycan'ın milli kimlik sembolleri:

Bayrak: Azerbaycan'ın bayrağı, mavi zemin üzerinde beyaz renkle çizgilerden oluşur. Bayrağın ortasında, ülkenin sembolü olan sekiz köşeli yıldız bulunmaktadır. Bu bayrak, Azerbaycan'ın milli bir sembolüdür ve ulusal kimliği temsil etmektedir.

Milli Marş: Azerbaycan'ın milli marşı "Azərbaycan Marşı"dır. Bu marş, Azerbaycan'ın bağımsızlık, milli birlik ve toplumsal dayanışma değerlerini vurgular.

Milli Renkler: Azerbaycan'ın milli renkleri mavi ve beyazdır. Bu renkler, Azerbaycan'ın tarihini ve doğal güzelliklerini yansıtır.

Sekiz Köşeli Yıldız: Azerbaycan'ın bayrağında bulunan sekiz köşeli yıldız, Azerbaycan'ın kahramanlık, özgürlük ve bağımsızlık ruhunu sembolize eder.

Nizami Gencevi: Nizami Gencevi, Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden biridir ve Azerbaycan edebiyatının önemli figürlerinden biri olarak kabul edilir. Onun eserleri, Azerbaycan kültürünün bir parçası olarak milli kimliği yansıtır.

Azerbaycan Milli Dansları: Azerbaycan'ın milli dansları, ülkenin zengin kültürel mirasını yansıtan önemli sembollerdir. Uzun hava, düz havalar gibi geleneksel danslar, milli kimlikle özdeşleşir.

At: At, Azerbaycan'ın geleneksel kültüründe önemli bir yere sahiptir. At, özgürlük, güç ve dayanıklılık gibi değerleri sembolize eder.

Milli Günler: Azerbaycan'ın bağımsızlık günü olan 18 Ekim ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 28 Mayıs gibi milli günler, ulusal kimliği kutlama ve pekiştirme fırsatları sunar.

Milli Sanat ve El Sanatları: Azerbaycan'ın halıları, bakır işlemleri ve diğer el sanatları, ülkenin milli kimliğini yansıtan özgün ve güzel eserler olarak kabul edilir.

Bu semboller, Azerbaycan'ın tarihini, kültürünü ve ulusal değerlerini yansıtan unsurlardır ve Azerbaycan halkının ortak kimliğini oluştururken önemli bir rol oynar.

3.5. Dil Olgusu ve Dil Politikası

Bu çalışmalar, Rus dilinin kullanımındaki mevcut durumu değerlendirmeyi mümkün kılmakla birlikte, belirli zaman aralıkları için göstergelerin dinamiklerinin analizini de içermekte ve bu da tahminlerde bulunulmasına olanak sağlamaktadır. Ancak bu projelerin uygulanmasının sonuçlarına ilişkin raporların yazarları, raporlarda kullanılan ve açıklanan Rus dilinin yaygınlığının tüm parametrelerinin doğası gereği hala öznel olduğunu vurgulamaktadır. (Shimov, 2006:21). Sovyet sonrası alanda Rusça konuşan nüfusun göç faaliyetini inceleme sürecinde bazen bu soruna değinilmektedir (Levyash, 2011:31). 1990'ların başında bir millileştirme devleti, bazı dillerin resmi statüsü de Rusya'nın dil planlamasının mihenk taşı haline geldi. Rusya'da da durum böyle olmuştur. Dil planlamasının özünde yer alan planlama, külliyat ve edinim ise dil planlama türleri için arka planda kalmıştır (Kirienko, 2005:21). Akademisyenler tipik olarak dil planlamasını yasama prosedürleri yoluyla politika benimseme aşamaları, uygulanması ve değerlendirme yapılmıştır (Kirkwood 1989, 2–5; Grin 2003, 47). 1990'ların başında, statü planlaması dil mevzuatının, özellikle Rusya'nın Dili'nin kabul

edilmesiyle başlatıldı. Rusya'nın dil mirası olan yasal ve idari düzenlemelere merkezi bir rol vermektedir (Kreindler, 1995:345).

Belirlenen ideoloji doğrultusunda kurulmuş olan yeni hükümette öncelikler arasında Azerbaycan kimliğini toplum içerisinde dağıtılmasında etkili olmak yer almıştır. Bu ideolojiyi de din, dil, eğitim vb. değerleri millileştirme faaliyetleri yapmışlardır. Elçibey'in ardından Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın oluşumunda önemli politikalar oluşturmuş ve önemli siyasal figür olmuştur. Aliyev bu noktada dış politikada önemli bir strateji izlemiştir. Elçibey döneminde bölgede etkili olan uluslararası aktörlerle iyi bir siyaset uygulamıştır (Nerimanoğlu, Köçerli, 2015:71). Haydar Aliyev, halkın iradesiyle örtüşmüş olan kararnamelere imza atarken, Azerbaycan uluslararası kurumlarda nüfusu arttırma amacıyla olmuştur. Türk dili şeklinde Elçibey döneminde tanımlanmış olan dilin adı, Haydar Aliyev zamanında yeniden Azerbaycan dili şeklinde değişme göstermiştir. 1993'lerde Aliyev'in yapmış olduğu konuşmalarda Azerbaycancılık düşüncesi dile getirilmiş ve burada olan farklı ve çeşitli gruplardaki kişilerin Azerbaycan'da yıllarca aynı çatıda olduğunu ve bunun devamının olacağını dile getirmiş, bütünleştirici ve birleştirici kimliğe atıfta bulunmuştur. Bu ideoloji 2000'lerde daha yoğun benimsenmeye başlamıştır (Kreindler, 1995:345). İlham Aliyev, Azerbaycan dilinde Latin grafiğinde toplu yayın uygulamasına yönelik kararnameyi imzalamıştır. Bu doğrultuda devlet eliyle, Azerbaycan tarihine yönelik herkesin kolay bir şekilde okuyabileceği bilgi kaynağını meydana getirmiştir. Bakü'de kurultaylar düzenlenerek bu dönemdeki ilişkilerin güçlü olması amaçlanmıştır. Ülkede, kültürel önemi olan anıtların onarılması ve düzenleme çalışmalarına önem verilmiş, bu doğrultuda milli bilincin dinamik olması hedeflenmiştir (Shiraliyev, 2022:145).

H. Aiyeve, Azerbaycan dilinin üslup, zenginlik ve deyim kombinasyonlarını zamanında kullanır, bazen bunlara yaratıcı bir şekilde yaklaşır, konuşmasını dinleyiciye ve seçilen konuya göre kurar, dil olgularını (Halman, 2001:21), aksan ve tonlamayı farklı şekilde kullanır. H. Aiyeve'den önce Azerbaycan dilini bilimsel zeminde açıkça savunan ikinci bir kişiyi tasavvur etmek çok zordur. Azerbaycan dilini korumak ve geliştirmek hayatının işi olmuştur. (Shiraliyev, 2022:145).

H. Aiyeve, Azerbaycan halkının ve dilinin kökeni, oluşumu ve istikrarı gibi konularda çok ciddidir ve tüm bunları bilimsel gerçeklerle kanıtlamaktadır.

Konuşmalarında dil politikası, dil inşası, dil kültürü, yazı ve alfabe, üslup vb. Azerbaycan dilini halkımızın paha biçilmez bir değeri, tarihi, kültürü, kültürel zenginliği olarak görmüştür (Ağayeva, 2023:1).

18 Haziran 2001 Azerbaycan halkının tarihinde önemli bir gün olacaktır. Bu tarihte Bay H. Aliyev, "Devlet dilinin uygulanmasının iyileştirilmesi hakkında" istisnai değerinde bir kararname imzaladı. Bundan birkaç gün sonra - 4 Temmuz 2001'de "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dil Komisyonu teşkilatının onaylanması hakkında" kararnameyi imzaladı. 9 Ağustos 2001'de "Azerbaycan alfabesi ve Azerbaycan dili gününün onaylanması hakkında" bir kararname çıkarıldı. Bütün bu ferman ve emirlerin çıkarılması, millî şevk, ahlâkî saflık, devlete, millete, onun diline sadakat ve nihayet bu alanda derin bir bilgi birikimi gerektirmiştir (Gapova, 2005:3).

H. Aliyev, öncelikle ilgililere Azerbaycan dilinin sadece bir iletişim aracı olarak anlaşılmaması gerektiğini anlattı. Her Azerbaycanlı anlamalıdır ki, büyük dedelerimizin ve beyinlerimizin bize emanet olarak bıraktığı bu dil tarihtir, maneviyattır, Azerbaycan halkının varlığıdır ve Azerbaycan denen bağımsız devletin ana simgesidir. Azerbaycan dili, Azerbaycan halkının maneviyat bayrağıdır. (Umudlu, 2021:460). Bugün Azerbaycan halkı dünyanın çoğu kıtasında yaşıyor, sayıları 50 milyonu aşmaktadır. Tarihsel olarak Azerbaycan dili çok karmaşık bir bölgede, farklı sistem dilleri ortamında oluşmuş ve gelişmiştir.

H. Aliyev, Azerbaycan'da yöneticilik yaptığı yıllarda Azerbaycan diline büyük özen göstermiş ve bekçiliğini yapmıştır. Özellikle Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden itibaren Azerbaycan diline olan ilgisini artırmıştır. Cumhurbaşkanı'nın yukarıda belirtilen Azerbaycan dili ile ilgili meşhur fermanı ve emri, geniş bir halk kitlesi, aydınlar, bilim adamları, gençlik, eğitim ve basın çalışanları tarafından minnetle karşılandı (Shevel, 2011:179).

Kararnamede Azerbaycan dilinin, halkımızın ve devletimizin varlığı ve bağımsızlığı sade ve anlaşılır bir dille anlatılmakta, Azerbaycan devlet dilinin uygulanması ve geliştirilmesi ile ilgili yapılması gerekenler belirtilmiştir. Kararnamedeki en önemli (Levyash, 2011:31) şey, H. Aliyev'in Azerbaycan dilinin uygulanması ve geliştirilmesi, Azerbaycan dilinin araştırılması ve bilimsel araştırmaların etkinleştirilmesi konusunda devletin ilgisini artırması ve bilimsel araştırmaların harekete geçmesine yol açmasıdır.

H. Aliyev'in Azerbaycan dilinin gelişmesinde yaptığı hizmetlerden bahsederken onun yazı kültürümüz, alfabe reformu ve Türk dünyasının birleşmesi alanındaki tarihi hizmetlerinden bahsetmek gerekir. 9 Ağustos 2001 tarihinde cumhurbaşkanı tarafından imzalanan "Azerbaycan alfabesinin kurulması ve Azerbaycan dili günü" kararnamesi yeni ve tarihi bir adımdı (Ağayeva, 2023:1). 19. ve 20. yüzyıllarda, Lat'ı grafik alfabeğe çevirmek için birçok girişimde bulunuldu, ancak gerçek bir sonuç alınamadı. Latin alfabesine geçiş fikri Türk dünyası için özel bir dönüm noktasıdır. Bu fikrin yaratılması, gerçekleştirilmesi ve uygulanması Azerbaycan, M.F. Ahundov, H.B. Zardabi, C. Mammadguluzade, S.M. ilgili olmuştur Milli ruha sahip bu aydınlar, Azerbaycan halkının ilerlemesinde, eğitiminde ve bilimin kazanılmasında Latin alfabesinin tarihi rolünü anladılar. O zamanın realitesi bu fikrin uygulanmasına hep engel olmuştur (Shimov, 2006:21).

1926'da Bakü'de toplanan 1. Türkoloji Kongresi, Türkçe konuşulan ülkelerde Latin alfabesine geçilmesini tavsiye etti. Kongre tavsiyesini ilk uygulayan ülke Azerbaycan oldu. Ancak 1930'ların baskısı Azerbaycan halkına büyük bir darbe vurdu. Bunlardan biri Latin alfabesinin kaldırılmasıydı. Sovyet stratejisinin şovenist politikası sonucunda yerli alfabemiz Kiril alfabesiyle değiştirildi. Azerbaycan dilinin uygulanmasının iyileştirilmesi ve Latin alfabesine geçilmesi konusunda değerli, tarihi bir kararnameye imza attı. Bu kararname, Azerbaycan dilinin tanıtılması ve Latin alfabesinin yaygınlaşması için devletin güvencesiydi (Ağayeva, 2023:1).

Yakın zamanda Azerbaycan'ın siyasal olarak gelişme göstermesi, Azerbaycan'ın belli başlıklarda incelenmesi gerektiğini göstermiştir. Azerbaycan, milli kimlik oluşumunda Halk Cumhuriyeti önemli olmaktadır. Bazı kavramlar devlete ve halka karşı yurtseverliği göstermek için kullanılmıştır. Azerbaycan adının benimsenmiş olması ve kullanılmasının ardından bu kavramlar ideoloji olmuştur. (Zamyatin, 2013:123).

Diller Bildirgesi'nin ve dil yasasının geç kabul edilmesi Sovyet dönemi, dil konusundaki ideolojik tartışmaları sona erdirmemiştir. (Osipov, 2012:425). Azınlık dillerini kamusal alanda teşvik etmenin bir nedeni, alt-yapan azınlık üyelerine kamu hizmetleri sağlama ihtiyacı ile somutlaştırılmaktadır. (Haarman, 1992:179). Diller ayrıca farklı dillerin asimetrik durumunu da ima etmektedir. Bu nedenle, dil politikasındaki ilk paradoksu ilgilendiren şey, Rusya halklarının tüm dillerinin

haklarında ilan edilen eşitlik olmaktadır. Kimlik arayışlarına yanıt bulma çabaları, toplum ve insanlardaki dili de etkilemiştir.

Mekanın Sovyet sonrası parçası olan Azerbaycan'da kimlik arayışları dil açısından hem toplumsal hem bireysel olarak farklı şekilde görülmüştür. Devletin yürütmüş olduğu dil politikalarında başlanarak farklı olaylara kadar toplumsal ve bireysel neredeyse her aşamada kimlik tespiti noktasında dil ifadesi göze çarpmıştır. Bu eğitimin de bazı tezahürleri oluşmuştur.

Sovyetizasyon, Azerbaycan'da Rusça'nın fonksiyonlarını da etkilemiştir. Rusça eğitim olan okullarda, eğitim dili Azerbaycan olan okullarda Rusça ikinci dil yerine, yabancı dil şeklinde öğretilmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak rekabet oluşmuştur (Garibova, 2012:139). Azerbaycan'daki dil politikası Azerbaycan açısından önemli bir konu olmuştur. Azerbaycan dönemi geniş bir konudur ancak bu konulardan temel unsurlardan biri de devletteki dil politikası olmuştur. Azerbaycan coğrafyası Azerbaycan'daki devlet anlayışıyla farklılaşmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, demokratik ve bağımsız özelliklerle yönetilmektedir ve kısa süre içerisinde pek çok ülkeye örnek olan bir ülke olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki zor dönemlerde devlet diline yönelik karar alınmıştır. Hükümetin verdiği kararlar Türklerin hakkı iade edilmiş ve Türk dili de resmi dil olmuştur. Buna bağlı olarak ülkede resmi yerlerde, kurumlarda, yazışmalarda Türk diline statü kazandırılmıştır.

Sovyet- Rus işgalli Azerbaycan Cumhuriyeti'ne son vermiştir. Azerbaycan, bağımsızlığını kullanarak kendi dilini de kullanmıştır. Azerbaycan'ın güneyinde yer alan Fars rejiminden farklı şekilde, resmi dil olarak kullanılması önemli bir gelişme olmuştur. Azerbaycan'da dil politikası önemli bir konu olmuştur (Hacıyev, 2017:11). Azerbaycan'da önemli konulardan biri dil olmuştur. Azerbaycan devleti, ulusal olarak ayrılmaz bir parça olmuştur (Nerimanoğlu, 2006:13). Bu noktada dil politikası, ulusal temelde olmasını gerektirmiştir. Azerbaycan'da önemli rol oynayan Safevi 16. Yüzyılda oluşmuş ve kuzey ve güneyi birleştiren etken olmuştur. Safeviler, buranın önemli bir noktası olarak kabul edilmiştir.

3.6. Din Unsuru

SSCB hükümeti, sınırları içinde dini inancı kademeli olarak ortadan kaldırmayı amaçlayan resmi olmayan bir devlet ateizmi politikası izledi. Devlet, dini hiçbir zaman resmi olarak yasadışı ilan etmemiş olsa da, yine de toplumdaki dini inancın yaygınlığını azaltmak için büyük çaba sarf etmiştir. (Grenoble, 2003:21). Bu politikanın bir yönü olan dil politikası, 1917'de kurulan ve merkezi Sovyet organları ile azınlık halkları arasında bir aracı olarak görev yapan ve hükümete çeşitli sorunlarla başa çıkmada yardımcı olan Narkomnats tarafından yürütülmüştür. Bu son görev, yani Orta Asya dilleri için yeni alfabelerin yaratılması birkaç aşamadan geçti. 1917'den önce Orta Asya halkları dillerini yazmak için Arap alfabesini kullanmıştır. (Bacon, 1966: 190). 1925'te bu politika tersine döndü ve Arap harfleriyle basılan tüm materyaller yasaklanmıştır. 1927 ile 1930 arasında beş dil de İslam'dan ve İslam'dan ayırmak için Latin alfabesine geçti. (Bacon, 1966: 191; Laitin, 1998: 49-52).

Bunun ışığında SSCB'nin dağılmasının ardından, bir toplumsal alt üst oluş süreci ve yeni, bağımsız devletlerin ortaya çıkışı gerçekleşti; Ruslar ve eski SSCB'nin diğer halkları, yeni bir ulusal kimlik kavramı aramak zorunda kaldılar. Yeni devletler kendi ulusal kimliklerini oluşturma görevi ile karşı karşıya kalırken, yaklaşık 25 milyon etnik Rus anavatanı olarak gördükleri cumhuriyetlerde bir anda yabancı vatandaş olmuştur (Conquest, 1967: 76). Dil bu süreçte önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu noktada SSCB'nin dağılmasını takip eden yıllarda, eski Sovyet cumhuriyetleri olan Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın kendi ülkelerinde Rusya'ya ve onun rolüne karşı çok farklı tutum ve politikalar benimsedikleri görülmektedir (Shevel, 2011:179).

Azerbaycan'da din Sovyet otoritesinden meydana gelen boşluğu doldurmakta olan mekanizma olarak işlev görmektedir. Burada din toplumdaki aidiyetliği güçlendirmekte olan sistem olarak algılandığı görülmektedir. Bu noktada halkın öz dine dönmesi, dikkat çekici olmaktadır. Bağımsızlığın ardından dini değerlere bağlılık ve saygıda artma olmuştur. Toplumun dine yönelik bu değişmesi, din konularında daha rahat olmalarında etkili olmuştur (Aliyev, 1997:1). Bağımsızlığın ilan edilmesinin kişiler zorlamada olmadan dinlerini seçebilme ve bunun gereklerini yerine getirme konusunda serbest kalmışlardır.

Özbekistan'ın 1995 yılında kabul edilen dil yasası, Özbekçe dilini resmi dil olarak tanır, ancak sokakların, mahallelerin vb. yeniden adlandırıldığı sembolik alanlar dışında, yasanın uygulanması biraz yavaş olmuştur (Fierman, 1995: 583). Sovyet döneminde Ruslar en ayrıcalıklı grup olmuş, ancak bu durum SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiştir (Conant, 2002:21). Kazakistan'da 1995 yılında kabul edilen anayasa, Kazakça'yı resmi dil olarak belirlerken, Rusça'yı etnik gruplar arası iletişim dili olarak kabul etmektedir ve hükümette ve medyada eşit kullanımını garanti etmiştir. Şu anda, sadece en yüksek devlet görevlilerinin Kazakça dil yeterliliğini göstermeleri gerekirken, geri kalan devlet personeline Kazakça öğrenmeleri için 15-468 yıllık bir ödemesiz süre verilmiştir (Gonzalez, 2002:5). Bu bağlamda Kazakça, hükümetin desteğine rağmen yoksulların ve toplumun kenarlarındakilerin dili olmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, Kazak hükümeti, büyük Rus azınlığı arasında düşmanlık yaratmadan Kazak dilini tanıtmanın bir yolunu aramak gerekmektedir. Ayrıca Slav Halk Hareketi "Delikanlı" liderliği, Ruslar Kazakistan'ı evleri olarak kabul edeceklerse, dil hareketini ana mesele olarak görüyorlar. Delikanlıya göre Kazakça, modern siyaset, bilim ve eğitim dili olarak hizmet edemediği için modern kamusal alana uygun değildir; Tarihsel olarak Kazakça hiçbir zaman yüksek kültür dili olmamıştır, daha çok göçebe şiir dili olmuştur (Bissenova, 2004:51). Hükümeti Kazakça'yı resmi dil yapmakta kararlı olmadığı için suçlamışlar ve Kazakistan'ın Latin alfabesine geçiş planını uygulamayan tek Orta Asya cumhuriyeti olduğuna işaret etmişlerdir. Bu bağlamda Tacikistan'daki duruma dönecek olursak, 1994 yılında kabul edilen anayasa Tacikçe'yi resmi dil olarak ilan etmiş, ancak Rusça etnik gruplar arası iletişim dili olarak kabul edilmiş ve sosyal hayatın her alanında kullanımına izin verilmiştir.

Bağımsızlığın ardından dine ve din adamlarına duyulmakta olan saygı, Azerbaycan'da din ve dindarlara yönelik yaklaşımların farklılaşmasıyla önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda din boşluğu ve din eğitimi için farklı ülkelerden Azerbaycan yardımlar almıştır. Azerbaycan özellikle Türkiye'ye gençlerini eğitim amacıyla göndermiş ve bu alana yönelik eksiklikleri gidermeye çalışmıştır (Aliyev, 1997:1). Bu noktada Bakü'de İlahiyat Fakültesi açılmış, tüm bölgelerde, köylerde, ilçelerde kurslar, camiler, din eğitimi yerleri yapılmış ve insanların buna yönelmesi doğrultusunda düzenlemeler uygulamaya koyulmuştur.

Ancak Kırgız parlamentosu, devlet görevlilerinin işlerini yapacak kadar Kırgızca bilmelerini gerektiren ve eğitimde ve kitle iletişim araçlarında Kırgızca kullanılmasını zorunlu kılan bir dil yasasını kabul etmiştir. Eski Cumhurbaşkanı Askar Akaev, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki (BDT) Rus dili konulu üç günlük uluslararası kongrede yasa lehinde konuştu ve iki dilin bir arada var olmaya devam edeceğinden emin olduğunu belirtmiştir (Hill, 2006:342). Açılış töreninde Başkan Akaev, Rus dilinin geliştirilmesinin Kırgızistan için sadece ekonomik bir öncelik değil, aynı zamanda önemli bir siyasi görev olduğunu söylemiştir (Kuzio, 1994:51). Ancak, Sovyet sonrası ülkelerin sosyopolitik yaşamında dinin gözle görülür bir güç olarak yükselişine rağmen, dinin bu bölgedeki gerilimlere veya barışa nasıl katkıda bulunduğu veya olabileceği hakkında çok az şey bilmektedir. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde din ve çatışma arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması, kritik bir boşluğu doldurabilir ve bu değişken bölgeye barış ve istikrar getirmek için çalışan politika yapıcıları ve diğer aktörleri bilgilendirmeye yardımcı olabilmektedir (Liddicoat, 2002:5).

Yazarlar, dinin rolü bağlamlar arasında farklılık gösterse de eski SSCB'de (FSU) asıl çatışma kaynağının din olmadığını bulmuşlardır. Ancak din hem devletler hem de devlet dışı gruplar tarafından destekçileri harekete geçirmek için giderek daha fazla kullanılmaktadır ve mevcut şikayetlere dinin aşılması mevcut gerilimleri şiddetlendirmiş ve barışa doğru ilerlemeyi engellemiştir (Mitrafanova, 2004:51).

- Muhalefet grupları ve devlet dışı aktörler de kendi davalarının destekçilerini seferber etmek için dini yönlendirdiler (örneğin, Kuzey Kafkasya'da).
- Din üzerindeki nispeten gevşek kontroller, Rusya ve Kırgızistan'da devlet istikrarı üzerindeki yabancı etkiler konusunda endişelere yol açmıştır
- Kazakistan ve Özbekistan'da dini kısıtlamalar daha tutarlı bir şekilde sürdürüldü ve görünüşe göre toplum üzerindeki devlet kontrolünün sürdürülmesine yardımcı olmuştur
- Bu kısıtlamaların ayrıca, bağımsız İslam'ın sosyal ve entelektüel marjinalleşmesine ve radikalleşme döngülerine yol açarak, zarar verici uzun vadeli etkileri olabilmektedir.

Dini inançlar ve din toplumdaki manevi ve milli değerleri oluşturmakta olan, toplumlarda var olmayı meydana getiren, diğer cemiyetlerden ayrılmasında etkili olan

bir olgu olmaktadır. Bu noktada inanç ve din insana sunmuş olduğu değerler aracılığıyla dinin medeniyetler arasında kendisini ifade etme olanağı sunmaktadır (Greenger, 2017:21).

İlk dönemlerden bu yana Azerbaycan'daki farklı şehirlerde yurt dışı ve yurt içi ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Albanların inançlarına yönelik bilgi veren Strabon, burada olan tanrıların adını Yunanca belirtmiştir. Bu dönemlerde İran coğrafyasından da bahsedilmiştir (Ahundov, 1962:21). 1917'de olan Rusya'daki devrimde Sovyetlerin kurulmasına ve Çarlık Rusya'nın devrilmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde Azerbaycan'da Hasan Bey Ağayev, Muhammed Emin Rasulzade, Fetali Han Hoyski ve diğerleri önderliğinde yapılan çalışmaların ardından Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur (İbrahimov, 2018:51). Azerbaycan'da çoğunluk kendisini Müslüman tanımlarken, Sovyet sonrası dönemlerdeki araştırmalarda bir kısmının da bu dinin temel unsurlarını bile anlamadıkları görülmüştür. 1991 yılında kurulmuş olan Bakü'deki Üniversite aracılığıyla din görevlileri yetiştirilmiş, ilerleme kaydedilmiş ve bütün dini olaylardan sorumlu olmuştur. Bu Üniversite 1992 yılından bu yana İlahiyat bilimcileri yetiştirmektedir.

3.7. Kültür Politikaları

Sovyet Devletinde kültür politikasının temelleri V. I. Lenin tarafından atılmıştır. Sosyalist devrimin zaferinden sonra şunu belirtti: "Kültürel düzeyi yükseltme görevi, karşı karşıya olduğumuz en acil görevlerden biridir." Lenin, ülkenin ekonomik ve siyasi alanlarda herhangi bir şey başarabilmesi için, işçi ve köylülerin belirli bir eğitim standardı, 'tüm halk bir kültürel gelişme döneminden geçmelidir'. İşçiler ve köylüler arasında keşfedilmemiş son derece zengin bir yetenek kaynağı olduğuna ve Ekim Devrimi'nin "emekçileri yeni bir hayatın bağımsız olarak yaratılması yoluna götürdüğüne" işaret etmiştir (Landau, 2001:21). Sosyalist kültürün inşası, yeni ilkelere dayanan ve ana özelliği ilerici bir dünya görüşü olan sosyalist bir kültürün yaratılması, toplumun manevi yaşamında bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu bağlamda Lenin SSCB'de yeni bir toplumun inşasının ve eskiden en iyi olan her şeyin geliştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü "kültür devrimi" kavramını ortaya atmıştır (Labdau, 1994:21). "Sadece kesin bir bilgi ve insanlığın tüm gelişimi tarafından yaratılan kültürün dönüştürülmesinin bir proleter kültür

yaratmamızı sağlayacağını açıkça anlamadıkça bu sorunu çözemeyeceğiz.". Proleter kültür, insan türünün biriktirdiği bilgi deposunun mantıksal gelişimi olması gerekmektedir (Bissenova, 2004:21).

Bu noktada Lenin, kültürün örgütlenmesini ve kültürel tanıtımı Sovyet Devleti'nin en önemli ve can alıcı işlevlerinden biri olarak görmüş ve kültürün inşasını planlamanın ve denetlemenin gerekliliğini vurgulamıştır: "Kollarımızı bağlayıp kaosu keyfimize göre gelişmesine izin vermemeliyiz." Bu süreci bilinçli olarak bir plana göre yönlendirmeli ve amaçlarını şekillendirmeliyiz. Kültürün gelişiminin Devlet kontrolü ilkesini uygulamaya koyarken, kitlelerin yaratıcı inisiyatifinden destek almış ve halk kitleleri hiçbir yerde ülkemizdeki kadar gerçek kültüre ilgi duymamıştır." (Guboglo, 1994:21). Bu fikirler Lenin'inkilerin çoğu, en önemli parti belgelerinin de gösterdiği gibi, onları her zaman akılda tutan Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) tarafından daha da geliştirildi ve uygulamaya konmuştur. Bu bağlamda Partinin 1961'deki yirmi ikinci kongresinde kabul edilen SBKP Programında ilan edilen görevlerden biri, "gerçekten zengin bir ruhani kültür yaratmak"tı. SSCB hükümet organları bu ilkeleri uygulamaya koyar ve ülkedeki kültürel gelişimin günlük denetiminden sorumlu olmaktadır (Neville, 2003:21). Genel halkın kültürel etkinliklerin düzenlenmesine katılımı, sıradan insanların sosyalist kültürün gerçekten demokratik karakterinin bir göstergesi olan yaratıcı inisiyatiflerini sergilemelerini mümkün kılmıştır (Potier, 2002:31). Kültür, insanın yalnızca sahip olduğu belirli niteliklerin -amaçlı çalışma, konuşma, düşünce ve sanatsal etkinlik kapasitesi- uygulanması yoluyla, toplumdaki yaratıcı etkinliği tarafından üretilen maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Bu noktada Kültürel faaliyetin ürünleri, doğalarına bağlı olarak, belirli insan grupları, toplum sınıfları, halklar ve uluslar, belirli toplumlar veya bir bütün olarak insanlık için değerlidir. Bir kültürel değeri tanımlamanın nesnel kriteri, onun toplum için ilerici karakteridir.

Yeni buluş ve keşifler yolundaki kültürel değerler, yeni yöntemler, yeni sosyal, ekonomik ve politik teoriler ve kurumlar, yeni sanatsal değerler, yeni davranış biçimleri vb. tüm bireysel ve sosyal faaliyetlerinde ve bunlar için ayırt edici bir araç olmaktadır. Buna bağlı olarak Kültür, maddi ve manevi değerler şeklinde tezahür etmektedir (Dickens, 2001:31). Manevi kültür ise, buluşları, keşfi ve kullanımı belirli toplumlar ve bir bütün olarak insanlık için belirleyici öneme sahip olan bilim ve sosyo-ekonomik ve politik fikirlerden, teorilerden ve kurumlardan oluşmaktadır. Kültürün

diğer ana biçimleri, estetik ve etik kültür, ayrıca insanın kendisinin fiziksel gelişimi, çalışma kültürü, konuşma, davranış, düşünce vb. ile bağlantılı basmakalıp kültür olmaktadır.

Kültür, geçmişin ve bugünün maddi kültürünün ve geçmişin ve bugünün manevi kültürünü koruyan toplumsal geleneklerin anıtlarından oluştuğu ölçüde evrensel ve bölünmezdir. Uygulamada kültür, etnik, ulusal ve sınıfsal çizgiler üzerinde gelişir; öyle ki, her etnik grup, ulus ve sınıf, kültürü kendi varlığına ilişkin belirli tarihsel koşullar içinde ve kendi bilinçli veya bilinçsiz çıkarlarına uygun olarak yaratır, ödünç alır, dönüştürür ve geliştirmektedir (Aliyev, 1997:1). Kültür, hem esas olarak biçimle ilgili kendi iç yasalarıyla hem de içerikle ilgili olarak toplumsal gelişme yasalarıyla yönetilmektedir. Toplumun ilerici gelişmesiyle birlikte aşamalı olarak gelişmiştir (Glenn, 1991:51). Bir sosyo-ekonomik kalıptan diğerine geçişle birlikte niteliği değişmektedir. Bu dönüşüm sürecinde, yeni toplum ya da yeni bir aşamaya giren toplum, geçmişin kültürünü reddetmez, ancak ihtiyaç duyduğu tüm öğeleri ondan alır, yeni bir toplumsal yapının kültürünü ya da yeni bir kültürel varyantı yaratmak için onları dönüştürür ve geliştirmektedir. Bu noktada Kültürel dönüşüm ve gelişme süreci, insan tarafından hayatının ilk yıllarından itibaren özümseven eski etnik ve ulusal kültür biçimlerinin, kültürün gelişimi üzerinde muazzam bir etkiye sahip olması gerçeğiyle karmaşıklaşmaktadır (Dickens, 2003:51).

Ya eski biçimlerini korurlar ve insanın yeni taleplerine ve yeni çıkarlarına göre dönüştürülmüş yeni bir içerik alırlar ya da insan yeni konumunu değerlendirmeye geldiğinde reddedilmektedirler. Bununla birlikte, kültürü tanımlarken sadece niteliksel yönünden bahsetmek bir hata olur; çünkü kültürel gelişimin yoğun yönüne (kültürel değerlerin yaratılması) ek olarak, bir de kapsamlı yönü bulunmaktadır. Kültürün bu "kapsamlı" gelişimi, ilerleme için belirleyici bir öneme sahiptir, çünkü bu koşullar altında kültür, insan etkinliğinin güçlü bir aracı haline gelmektedir. Aynı zamanda, kültürün "kapsamlı" gelişimi, daha hızlı "yoğun", yani niteliksel gelişimin temellerini atar. Artan sayıda insan, sadece kültürü özümsemekle kalmayıp kültürel yaşamda yer almaktadır.

Kültür sadece ilerlemek için değil, insanlığın zararına da kullanılabilir. İlerlemeyle ilgilenmeyen toplumsal sınıflar ve güçler, insanlığın ileriye doğru yürüyüşünü durdurmak için kültürel başarıları kullanmaktadır. Bu bağlamda toplumun

bir aşamadan diğerine geçişte yaşadığı kriz, paralel bir kültür kriziyle yansıtılmıştır. Kültür, farklı sınıflar ve toplumsal güçler arasındaki mücadele aracılığıyla gelişmekte ve bu, yalnızca yeni toplumsal ilişkilerin muzaffer olarak ortaya çıkmasından önceki dönemde değil, gerici sınıfların kültürel gelişme üzerinde gitmektedir (Caroe, 1967:51).

Sosyalist ve komünist kültürler, geniş işçi kitlelerine ilk kez dünya kültürünün kazanımlarını paylaşmak ve inşasında aktif rol almak için her fırsatın verildiği kültürel devrimle bağlantılı olma gerçeğiyle karakterize edilir. İkinci ayırt edici özelliği, ulusal kültürün çeşitli farklı biçimlerinin sosyalist içeriğine dayalı olarak, evrensel ve sınıf kültürünün tek bir bütün halinde tedrici ama kalıcı bir şekilde birleştirilmesidir (Conant, 2004:3). Kültür gibi sosyal bir olgunun karmaşık çelişkili yönlerinin açıklanabileceği metodolojik bir sisteme dayanmaktadır.

Bu anlayış, kültürün tanımlayıcı bir tanımındaki olumlu özelliklerin rasyonel kullanımını sağlar, ancak ilk olarak, kültürü, aldığı çeşitli farklı biçim ve tiplerin sıralanması yoluyla tanımlamayı reddetmesi ve ikinci olarak, kültürleri göre sınıflandırması gerçeğiyle karakterize edilmektedir (Aliyev, 1997:1).

Buna bağlı olarak bu tanım, kültürün gelişimi ile toplumun gelişimi arasındaki içkin bağlantıyı ve gelişiminin belirli biçimlerine uygun olarak kendi modeline sahip olan kültürün, toplumun gelişme yasalarına bağlı olduğu ve gelişiminin tedrici sürecinin belirlendiği gerçeğini vurgulamaktadır (Gonzalez, 2002:5).

Bu tanım, kültürel gelişimin hem birliğini hem de ayırık karakterini vurgular ve farklı toplumsal güçler arasındaki çatışmada ilgili mekanizmayı ve burada oynadığı rolü göstermektedir. Bu tanım aynı zamanda, kapitalizm kültüründen sosyalizm kültürüne geçişin (kültür devrimi) belirli özelliklerini, sosyalist kültürün ayırt edici özelliklerini ve hem zaferden önce hem de sonra kültürün gelişimiyle bağlantılı belirli çatışma türlerini göstermektedir (Umudlu, 221:461). Son olarak, bu tanım komünist toplumun kültürel baskınlığının doğasını ortaya koymaktadır

Bu bağlamda Kültürel insanın ilk aşaması 1917-1927 dönemini kapsamıştır. İnsanın yüzyıllarca süren kültürel gelişiminin kazanımlarına yönelik bu ilkel insan yaklaşımına, Lenin ve destekçileri kesin olarak karşı çıkmışlardır (Liddicoat, 2004:5). Eğitimin geliştirilmesine ve geçmişin utanç verici mirasıyla mücadeleye büyük önem verilmiştir. Cehaletin ortadan kaldırılması için okullar ve kulüpler, ayrıca yetişkinler

için okullar kurulmuştur. Kültürel etkinliğin eğitici işlevi ölçülemez bir şekilde artmaktadır. Kültürel gelişimin karakteri temelde değişmekte, sabit, tekdüze ve sürekli bir süreç haline gelmektedir. (Kuzio, 2004:51).

Ancak, kültürün inşasında edinilen deneyim, geniş kültür işçileri topluluğu ve şu anda var olan sağlam maddi temel sayesinde, bu sorunları çözmek ve kültürel gelişme sürecini hızlandırmak mümkündür. Ebeveynlerin isteklerine uygun olarak çocukların sosyal olarak yetiştirilmesine yönelik talebin tam olarak karşılanması üzerine; yetişen neslin yüksek standartlarda eğitim ve terbiye almasını sağlayacak koşulların yaratılması; yüksek ve orta uzmanlık eğitiminin daha da geliştirilmiştir (Umudlu, 221:461). İlk adım, ülkedeki kültürel durum hakkında bilgi edinmek olmalıdır: okuryazarlık oranı, eğitim niteliklerinin düzeyi, mevcut kültürel kurumların sayısı ve faaliyetleri, kültür işçilerinin mevcudiyeti, vb. bilgiler esas olarak gerekli verileri kültürel kuruluşlardan alan istatistik merkezleri tarafından toplanmıştır (Conant, 2000:21). Kültürel ihtiyaçların değerlendirilmesi ve kültürel gelişimin tahmini etmek ve uzun vadeli bir kültür politikası oluşturmak amacıyla, artık yapısal ve sistem analizi yöntemlerinden artan bir şekilde yararlanılmıştır. Buna bağlı olarak bu araçlarla, son süreçlerin gözlemlenmesiyle elde edilen istatistiksel eğriyi yumuşatarak, analitik terimlerle ifade etmekte ve ardından geleceğe ekstrapolasyon yaparak tahminler yapmak mümkündür. İşçilerin doğuştan gelen yeteneklerini harekete geçirmek için kültürel devrimin ilk aşaması cehaleti ortadan kaldırmaktı ve ardından halkın genel eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi, insan kişiliğinin gizli yeteneklerini ortaya çıkarma sürecini sürdürmüştür (Umudlu, 221:461).

Bunun ışığında Sovyet toplumu, yarım asırlık varoluşunda, bir bütün olarak halka sosyalist bir eğitim verme ve sosyalizmin aktif kurucularını yetiştirme konusunda büyük ilerleme kaydetmiştir. Artık toplumun tüm üyelerine eğitim almaları ve yaratıcı çalışmalar yapmaları için eşit fırsatlar verilmektedir. Aile ve sosyal yaşamda insanlar arasında artık bir bağımlılık ya da eşitsizlik ilişkisi yoktur; her yurttaşın kişisel onuru toplum tarafından korunmaktadır. Maddi malların üretimi için harcanan zaman azaldıkça, üretim, bilim, teknoloji, edebiyat ve sanat alanlarında bireysel yeteneklerin, yeteneklerin geliştirilmesi için artan fırsatlar vardır. Toplumun yaşamı, bireyi yenilenmiş kültürel çabalara davet etmektir (Bissenova, 2004:51).

Bu doğrultuda Kültür politikası ve kişiliğin oluşumu ve gelişimi manevi zenginliklerin, ahlaki bütünlüğün ve fiziksel mükemmelliğin uyumlu bir karışımı, bilim ve kültür alanları da dahil olmak üzere sosyal ve ulusal yaşamın çeşitli alanlarında aktif rol oynamıştır (Matilda, 2007:31). Bugün, sanatın ve “kültürel” olarak etiketlenen diğer uygulamaların sistematik finansmanıyla uğraşmayan ve kültürel meseleleri yönetmek için özel olarak tasarlanmış idari aygıtlara sahip olmayan bir devlet bulmak zor olmuştur.

Kültürel olarak transformasyon süreci elbette insanların düşüncesine, belirli faktörlere göre farklılık göstermektedir. Bu noktada insan ve zaman faktörleri öncelik göstermektedir. Azerbaycan kültüründe özellikle manevi olarak misafir önemli olmaktadır. Onlara  zel eşyaların saklanması bile bu değerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Farklı tabaklar, el sanatları, zevkleri burasına yönelik bilgi vermektedir (Umudlu, 221:461). Maddi kültürde diğer örnek güzel ve ünlü eşyalar olarak yer almaktadır. Azerbaycan’da eşyaların bir önemi bulunmaktadır (Aliyeva, 2010:87). Halkların temelini oluşturmakta olan ürünler, işleme yöntemleri, gelenekler dolayı olarak ilişkilidir ve halkların kültürünü yansıtmaktadır. Dünyadaki tarım kullanımı da bölgelere göre farklılık göstermektedir. Dünya halkları ve orada oluşan dönüşümler törenlerin yapısına net olarak yansıtmaktadır. Azerbaycan’daki uluslararası faaliyetler, dünya temsilcilerinin düşünce ve fikirlerine açıklık getirmektedir. İnsanların kültürel mirası öğrenmesi, korunması daha da gündeme gelmiştir (Resulzade, 1991:41). Dünyadaki kültürel üstadların bu uluslararası faaliyetlere katılması kültürel ilişkilerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Özellikle Azerbaycan bu faaliyetlerde yapmış olduğu konuşmalarda kültürün öneminden bahsetmiştir. Bu noktada kültürel bütünleşmede kazanılmış olan başarılarla Azerbaycan kültüründeki başarı milli kimliği temsil etmiştir. Bazı kaynaklar Azerbaycan kültüründeki kökün asırlara ulaştığını belirtmiştir. Azerbaycan kültürü gittikçe zenginleşmektedir. Azerbaycan kültürü, Müslüman Doğu’daki geleneklerle karşılıklı etkileşimleri doğrultusunda çalışıldığında, bilim adamları coğrafi faktörlerin önemli olduğunu belirlemekte, farklı halk ve milletin medeniyetin gelişmesinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedir.

SONUÇ

80'lerin başından itibaren, SSCB'de ulusal canlanma ivme kazanmaya başladı. SSCB'de yaşayan milliyetler ve azınlık halklar ve etnik gruplar, sosyo-politik, bölgesel, ulusal-kültürel ve dini konularda kendilerine karşı tarihsel adaletsizlikleri önlemek ve onlardan kesin olarak kurtulmak için aktif siyasi faaliyetler başlatmışlardır.

Ulusal ve bölgesel değerler tüm sosyo-politik yapılara yayılarak kendilerine yer bulmuştur. Ulusal bilincin oluşumu ulusal kurtuluş hareketlerine ivme kazandırdı, milliyetçilik ve bölgeselcilik örgütlü bir akım haline geldi. Unutulmamalıdır ki, ulusal kalkınma sürecinde sağlıklı milliyetçiliğin yanı sıra radikal milliyetçilik ve aynı zamanda olumsuz bir unsur olarak bölgeselcilik de gelişmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Rus bilim adamı I. Krupnik, "1989'un bölgesel düşüncenin kazandığı yıl olarak sona erdiğini" belirtmektedir.

Etnik temelli çatışmalar ve zulümler, ulusal sorunu alevlendiren bir unsur olarak ortaya çıktı. SSCB'nin çöküşü ve bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetlerde ulus-devlet inşası alanında yaşanan zorlu süreçler, Birlik merkezinin demir eli tarafından başarıyla bastırılan ve acımasızca köşeye sıkıştırılan konum farklılıklarını ortaya çıkardı. Burada ulusal ve etnik temellerdeki işkencelerden, uluslar içindeki çatışmalardan (bölgesel ve klan özelliklerine dayalı çatışmalardan), toprak anlaşmazlıklarından, ayrılıkçılıktan ve özerk hareketlerden bahsedilmektedir.

Daha 1989'da, SSCB Halk Temsilcileri Birinci Kongresi tarafından kabul edilen yasa ve MS Gorbaçov'un 1 Temmuz 1989'da televizyonda yaptığı konuşma, SSCB'deki ulusal sorunun varlığını ve akut doğasını doğruladı. Platform, milli meselenin son dönemde ciddileştiğini ve bu meseleye ilişkin sorunların çözümünün devletin geleceği açısından büyük önem taşıdığını belirtti. SSCB'nin çöküş sürecini hızlandıran ana faktörlerden biri, ulusal politikanın yanlış düzenlenmesiydi. Devlet, ulusal çıkarlara ve ulusal gurura dokunmadan, adil ve demokratik bir şekilde halkların çıkarlarını sağlamak yerine, otoriter rejimin gücünü ulusların değil, otoritelerin çıkarlarını sağlamak için kullandı. Herhangi bir halk ve etnik azınlık hakkında kararlar, medeni dünyanın kurallarına ve demokratik ilkelere uygun yöntemler kullanılmadan, örneğin referandum, anket yapılmadan, kamuoyu incelenmeden alındı. Bu şekilde

idari-bürokratik yöntemlerin kullanılması, ulusal sorunların daha da ağırlaşması için koşullar yaratmıştır.

Sovyet sonrası Azerbaycan, 1991 yılında SSCB'nin çöküşünün ardından bağımsızlığını ilan ettiği dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde Azerbaycan, bağımsız bir ulus olarak kendi yolunu çizmeye çalıştı ve yeni bir devlet inşa etme sürecine girdi. İşte Sovyet sonrası Azerbaycan'ın temel özellikleri:

Bağımsızlık İlanı: 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, bağımsız bir devlet olarak resmi olarak ilan edildi. Bu dönem, ülkenin bağımsızlık kazandığı ve uluslararası arenada tanındığı bir dönemi simgeler.

Toprak Sorunları ve Dağlık Karabağ: Sovyet sonrası Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle büyük zorluklarla karşılaştı. Ermenistan'ın kontrolünde olan Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgeler üzerindeki toprak talepleri, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü zorladı ve 1988-1994 arasında şiddetli çatışmalara yol açtı.

Ekonomik Zorluklar: Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan, ekonomik dönüşüm ve kalkınma süreçleriyle uğraştı. Sovyet ekonomisinden ayrılma ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci, ekonomik zorluklar ve belirsizliklerle doluydu.

Petrol ve Enerji: Azerbaycan, zengin enerji kaynaklarına sahip bir ülke olarak öne çıktı. Petrol ve doğalgazın keşfi ve geliştirilmesi, ülkenin ekonomik büyümesine ve uluslararası ilişkilerine önemli katkılar sağladı.

Demokratik Süreçler: Sovyet sonrası Azerbaycan, demokratik süreçleri benimsemeye ve demokratik kurumları oluşturmaya çalıştı. Ancak bu süreçte demokratikleşme, toplumsal dinamikler ve siyasi istikrar arasında dengelemesi zor bir yolculuk oldu.

Uluslararası İlişkiler: Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası arenada yer almaya başladı. Ülke, bölgesel ve uluslararası organizasyonlara katıldı, diplomatik ilişkiler kurdu ve ulusal çıkarlarını savunmaya çalıştı.

Kültürel ve Kimlik Arayışı: Sovyet sonrası Azerbaycan, kendi kültürel ve milli kimliğini yeniden tanımlama sürecine girdi. Azerbaycan kültürü, edebiyatı, sanatı ve müziği üzerinde duruldu. Dil ve milli kimlik vurgusu, bu dönemin önemli özelliklerindendi.

Sosyal Dönüşüm: Toplumsal yapıda da değişimler yaşandı. Eğitim, sağlık hizmetleri ve diğer toplumsal alanlarda dönüşümler gerçekleşti.

Sovyet sonrası Azerbaycan, zorlu dönüşümler ve zorluklarla karşılaşarak bir bağımsız devlet olarak yolunu çizmeye çalıştı. Dağlık Karabağ sorunu, ekonomik zorluklar ve demokratikleşme çabaları gibi faktörler, ülkenin içsel ve dışsal dinamiklerini şekillendirdi.

SSCB'nin çöküş sürecini hızlandıran ana faktörlerden biri, ulusal politikanın yanlış düzenlenmesiydi. Devlet, ulusal çıkarlara ve ulusal gurura dokunmadan, adil ve demokratik bir şekilde halkların çıkarlarını sağlamak yerine, otoriter rejimin gücünü ulusların değil, otoritelerin çıkarlarını sağlamak için kullandı. Herhangi bir halk ve etnik azınlık hakkında kararlar, medeni dünyanın kurallarına ve demokratik ilkelere uygun yöntemler kullanılmadan, örneğin referandum, anket yapılmadan, kamuoyu incelenmeden alındı. Bu şekilde idari-bürokratik yöntemlerin kullanılması, ulusal sorunların daha da ağırlaşması için koşullar yaratmıştır.

SSCB'de Rusların çoğunlukta olması, Rus olmayan milletlere karşı ayrımcılığa uğradığını, onlara güvenilmediğini, tabiri caizse Sovyet-Rus milliyetçiliğinin geliştiğini kanıtlamaktadır. Gelner, "milliyetçilik her şeyden önce siyasi ve milli-kültürel değerlerin örtüşmesini gerektiren bir siyasi ilkedir. Bu ilkenin çiğnenmesi, milletin ve kültürünün gelişmesini sağlayan siyasi ve devlet kurumlarının eksikliği, milliyetçi duyguların ortaya çıkmasına neden olmakta ve büyük protestolar oluşmaktadır. Bu tür ihlallerin olduğu yerde çatışmalar kaçınılmazdır" Gelner'e göre milliyetçilik geri kalmış bir topluma özgü değildir, milliyetçilik aynı zamanda yüksek okuryazarlık, bilgi medyası ve iletişim, ulusal entelektüel seçkinler ve nitelikli personel talebi çağında da ortaya çıkabilir. Sanayileşme döneminde toplum milliyetçiliğe hazırsa gelişiminin önüne geçilmesi mümkün değildir. "Kitleler, mümkün olanla ulusal kültürlerinin durumu arasındaki tutarsızlığı hissettiklerinde, ulusal kültürleri iktidar tarafından sağlanamadığında, ulusal uyanış gerçekleşmektedir. Bu aşamada milliyetçilik saldırganlaşmaktadır"

Sovyet toplumunun da aktif bir sanayileşme dönemi yaşadığını, okuryazarlık düzeyinin ve ulusal seçkinlerin yüksek olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ulusal kültürler, devlet kurumlarının yardımına ihtiyaç duyuyordu veya buna bağlıydı.

Bir bütün olarak ele alındığında, SSCB'nin çöküşünün nedenleri hakkında üç ana versiyon vardır. 1) SSCB uluslararası bir komplo sonucunda çöktü; 2) SSCB bir imparatorluktu ve büyüyen ulusal kurtuluş hareketlerinin bir sonucu olarak emperyal politikanın çökmesi nedeniyle çöktü; 3) SSCB, yüksek siyasi kademede iktidar mücadelesi sonucunda çöktü.

Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkmasıyla birlikte SSCB'nin dağılma süreci hızlanmıştır. Bu çatışma aynı zamanda Birlik topraklarında ulusal-siyasi çatışmalara veya yeniden alevlenmeye yol açmıştır. Ermenilerin Azerbaycan'a karşı saldırgan ayrılıkçılığının 1987'nin sonlarından itibaren aktif hale geldiğini belirtmek gerekir. Ermenilerin saldırgan ayrılıkçılık ve terörizme eşlik eden mücadelesi, SSCB'deki etno-politik durumu temelden değiştirdi ve bir kez daha Sovyet liderliğinin ulusal sorunları çözmekten aciz olduğunu kanıtladı. Dağlık Karabağ sorununun içinde ve dışında yaşayan saldırgan-milliyetçi Ermenilerin, örgütlerinin ve Sovyet liderliğinin Ermenileri himaye etmesi veya bu konudaki eylemsizliğinin rolü büyüktür. Ermenilerin bu yönde yürüttükleri çalışmalar hem yurt dışında hem de Birlik çerçevesinde yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Azerbaycan'ın yaklaşık otuz yıllık bağımsızlık sonrası gelişiminin yakından incelenmesi, kimliğin yeniden inşasına yönelik üç ana stratejiyi göstermektedir: Politika oluşturma ve yasama, sembolik ve söylemsel kaynakların inşası ve sosyal katılım olmaktadır. Bu stratejiler, sırayla, toplum içinde kimliği ifade etmenin sırasıyla uyarlanabilir, algılayıcı ve aracı olarak kabul ettiğim üç farklı tarzını üretmiştir. İlk iki strateji, bağımsızlıktan sonraki ilk yirmi yıl için daha tipikken, üçüncüsü, bağımsızlığın üçüncü on yılında daha fazla önem kazanmıştır. Sovyetlerden arındırma, ortaya çıkan her devlette değişen yoğunluk, derinlik ve genişlik dereceleriyle tüm Sovyet sonrası alanda meydana geldi.

Sovyetsizleştirme, her şeyi kapsayan bir süreçti ve bağımsızlığın önemli bir göstergesi olmuştur. Kimliklerin yeniden inşası için rotayı tanımladı ve ulusal ve toplumsal düzeylerde entegrasyonu teşvik etmeyi amaçlamıştı. Yol boyunca Sovyetsizleştirme, kesinlikle ayrı gelişmeler olarak görülebilecek olan kendi alt süreçlerini üretmiştir. Bununla birlikte, bu eğilimler, Sovyetlerin üye cumhuriyetler için egemenlik işaretleri olarak ana hatları çizdiği şeye kavramsal bir karşıtlık içinde

ortaya çıktıklarından, onlara Sovyetsizleştirmenin alt süreçleri olarak bakma eğiliminde olmaktadır.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde tasarlanan ve bestelenen bayrak, devlet amblemi ve milli marş, yeni bağımsız Azerbaycan'ın sembolleri olarak geri getirildi. Tarihsel anlatılar, çok eski zamanlardan beri Azerbaycan'ın devlet olma geleneklerine güçlü bir vurgu yapmıştır. Sovyetler döneminde yasaklanan kahramanlar, tarihi ve edebi anlatılarda ve medya sunumlarında yeniden canlandırılmıştır. Bağımsızlığın erken dönemi, Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan ile yaşanan çatışma nedeniyle Azerbaycan'ın topraklarının kaybedilmesine denk geldi; bu nedenle, yeniden inşa edilen tarihsel anlatı, Sovyet rejiminin bölgeleri kontrol altında tutmak ve etnik çatışmaya eğilimli olmak için nasıl yapay sınırlar çizdiğini vurgulamıştır. Sovyetler tarafından din özgürlüğüne getirilen kısıtlamalara yönelik eleştiriler, Sovyet karşıtı söylemin bir parçası olmasına rağmen, Azerbaycan, İslam'ı kimlik inşasının kültürel katmanına yerleştirerek laik yaşam tarzına bağlılığını ilan etmiştir. Azerbaycanca 1956'dan beri devlet dili statüsüne sahip, dolayısıyla bağımsızlıktan önce uzun bir süre fiili resmi kullanımdan yararlanmıştır. Bu nedenle, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası resmi statüsünün kurumsallaştırılması, Orta Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu kadar sancılı olmamıştır. Azerbaycan'ının resmi statüsü için yasal altyapının hazırlanmasının yanı sıra, Azerbaycan'ının ana dil olarak önemi etrafında aktif bir söylem ortaya çıkmıştır. Bu yönde atılan en önemli adım 1991'de Latin alfabesine geçiş olmuştur.

Özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında yabancı kelimelerin Türk kökenli kelimelerle değiştirilmesi yoluyla kelime dağarcığı müdahalesi de yoğun olmuştur.

SSCB'nin dağılması, yeni devletler ve Rusya ile ilişkilerde jeopolitik bir boşluk ve yoğun bir gerilim yaratmıştır. Belirlenen eğilimler, eski Sovyet cumhuriyetlerinin mevcut durumunu analiz ederek, SSCB'nin çöküşünden 20 yıl sonra Sovyet sonrası alanı ele alarak geriye dönük olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Çöküşün ardından doğan yeni nesil, kültürel unutulma sürecini sürdürürken, Sovyet kültürünün hafızasını yeniden bütünleştirmektedir. Sovyet sonrası kimlik tartışmalı, kararsız bir olgudur. “Uzaylı” imajı, kimlik çatışmasına yol açan bir geçiş türü olmuştur. Modern bilimsel söylemde net bir yorumu yoktur. Kimlik inşasının sosyokültürel bağlamları değişmektedir. Değişiklikler, Sovyet toplumu retrospektifi ile modernitenin aktif

dijitalleşmesinin sentezinde ele alınmıştır. "Sovyet sonrası" kavramının teorik çerçevesinin farkındalığı birkaç temele dayanmaktadır: Sovyet sonrası alan fenomeninin tamamen reddi; varlığını tamamlamış bir olgu veya modern Rusya ve BDT ülkeleri için bir geçiş kültürel olgusu olmuştur. Genç kuşağın geçici mesafesi, "Sovyet"i toplumdaki bireyin belirli varoluş ve etkileşim biçimlerinin bir kümesi olarak tanımlayarak, "Sovyet"in anlamını SSCB'nin siyasi ideolojisi dışında keşfetmemize olanak tanımaktadır.

“Kolektif kimlik”, “kolektif hafıza” ve “Dost-Düşman” kategorilerini kullanarak “post-Sovyet” çalışması, Sovyet değerlerinden vazgeçilmesinin eksikliğini yansıtmaktadır. “Biz” kolektifi henüz “Bizim” ve “Uzaylı” kavramlarını oluşturma aşamasındadır. "Sovyet sonrası"nın mevcut durumunu güncellemek, geçmişin, bugünün ve geleceğin görüntülerinin şeklini belirlememize olanak tanımaktadır. “Sovyet”in nostaljik görüntüsünü temsil eden alan internettir. Sanal "Sovyet" formatı, yeni kültürel bağlar ve kopuşlar oluşturan genç nesiller tarafından tüketilmiştir.

SSCB altındaki tüm ulusları asimilasyon girişimi olarak, Sovyet Milliyetler Politikası, ulusları, Merkezin beş farklı ulusunu yaratan ulusal sınırlandırma politikasının yardımı yapılmıştır. Milliyetler politikası ile ekonomik, kültürel ve siyasi eşitlik milliyetçi eğilimleri yok etmiştir. Bölgesel kimlik dönüştürülmüştür. Bu nihayet bu insanların milliyetlerinin farkında olmalarına yol açmıştır. Sovyet rejiminin bu grupları ulus-altı kimliklerinden kurtarma mantığı olmuştur.

Ancak, SSCB açısından bu mantıklı hamle, bu insanları etnik çatışmaları sınıf çatışmasından daha önemli görmek ve rejimin ana hedefi olmaktadır. Ayrıca rejim, bölgede yaşayan insanların farklılıklarını görememiştir. Orta Asya; Elbette Birlik, farklılıkların olmadığı bir toplum yaratmayı amaçlamıştır. İnsanlar arasında, ama başlangıçta liderler onları olarak görmemelidir. Rejim idealleri de bu şekilde görülüyordu, ancak Merkez Asya, bence asıl sorun insanların rejimden habersiz olmasıydı; Ne zaman Sovyetler Birliği, SSCB'nin amaçlarını anlamalarına yardımcı olacak kadar başarılı olamamıştır. Neredeyse yetmiş yıllık bir Sovyet deneyimi Birlik, Orta Asya ülkeleri kendilerini ifade etmekte gerçekten zor zamanlar geçirdiler. Onları karakterize eden şey bastırıldı ve başka bir şeye dönüştürülmüştür. Sonuç olarak, SSCB Milliyetleri konusunda farklı politikalar benimsemiştir.

Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da kimlik inşası karmaşık ve çok yönlü bir süreçti. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, Azerbaycan, tarihini, kültürünü ve ulusal kimliğini yeniden tanımlama ve inşa etme yolunda önemli adımlar attı. Ancak bu süreç, içsel ve dışsal zorluklarla karşılaştı ve tam bir ulusal kimlik birliğine ulaşma süreci zaman aldı. İşte Sovyet sonrası Azerbaycan'da kimlik inşası sürecinin bazı sonuçları:

Tarih ve Kültür Yeniden Değerlendirilmesi: Bağımsızlık sonrası Azerbaycan, tarihini ve kültürel mirasını yeniden değerlendirmeye başladı. Edebiyat, sanat, müzik gibi kültürel alanlarda milli kimliği yansıtan eserler üretildi.

Dil ve Eğitim Politikaları: Azerice, resmi dil olarak kabul edildi ve milli eğitim sistemi bu yönde şekillendi. Azerbaycan, dilin korunması ve güçlendirilmesine önem verdi.

Etnik ve Dini Çeşitliliğin Yönetimi: Azerbaycan, etnik ve dini çeşitliliği yönetme konusunda çaba gösterdi. Farklı etnik grupların ve dini cemaatlerin haklarına saygı duyma ve koruma politikaları benimsendi.

Dağlık Karabağ Sorunu: Ermenistan'la yaşanan Dağlık Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın ulusal kimlik inşası sürecini etkiledi. Sorunun çözümü, ülkenin toprak bütünlüğünü koruma ve ulusal birlik sağlama çabalarını etkiledi.

Dış Politika ve Bağımsızlık: Azerbaycan, uluslararası sahnede bağımsızlık ve ulusal kimliğini güçlendirmeye çalıştı. Bu bağlamda, dış politika tercihleri ve uluslararası ilişkiler milli kimliği şekillendirdi.

Ekonomik Kalkınma ve Refah: Ekonomik kalkınma ve refah, toplumsal istikrarı artırdı. Ekonomik gelişme, insanların milli kimlikle özdeşleşme isteğini etkiledi.

Medya ve İletişim Araçları: Bağımsızlık sonrası dönemde medya ve iletişim araçları, milli kimlik ve değerlerin yayılmasında önemli bir rol oynadı. Yerel medya ve dijital platformlar, toplumsal birliği pekiştirmek için kullanıldı.

Eğitim ve Genç Nesil: Eğitim sistemi, genç neslin milli kimlik değerlerini öğrenmesi ve benimsemesi için kullanıldı. Eğitim politikaları, gelecek nesillerin Azerbaycan kimliğine bağlılık göstermesini teşvik etti.

Sonuç olarak, Sovyet sonrası Azerbaycan'da kimlik inşası süreci karmaşık ve sürekli bir yolculuk olmuştur. Ülke, tarihini, kültürünü ve ulusal kimliğini yeniden tanımlarken içsel ve dışsal faktörlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu süreç, Azerbaycan'ın ulusal birlik ve kimlik duygusunu güçlendirmek için attığı önemli adımları yansıtmaktadır.

Modern dönemde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasındaki ana yönlerden biri, BDT- Rusya Federasyonu, Rusya Federasyonu gibi Slav ülkeleri ile kapsamlı karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin kurulması ve daha da geliştirilmesi ile bağlantılı olan Doğu Avrupa yönüdür. Bu, Azerbaycan'ın bu ülkelerle, özellikle Rusya, Ukrayna ve Polonya ile olan bağlarının oldukça derin tarihsel gelenekleri tarafından büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır. Modern çağda zaten bağımsız bir devlet ve uluslararası toplumun tam teşekküllü bir öznesi olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bu geleneklere dayanarak, BDT'nin Slav ülkeleri ve Doğu Avrupa ile kapsamlı ilişkiler geliştirmeye ve güçlendirmeye devam etmektedir.

Doğu Avrupa Slav ülkeleri ile ilişkilerini geliştiren Azerbaycan Cumhuriyeti, diplomatik ve ekonomik alanda ilişkilerin güçlendirilmesine büyük önem vermektedir. Sonuç olarak, Azerbaycan şu anda bu ülkelerin neredeyse tamamı ile oldukça istikrarlı ilişkilere sahiptir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Slav ülkeleri, hem BDT hem de Doğu Avrupa ile çok taraflı siyasi, ekonomik ve insani işbirliğinin oluşumunda, totaliter sistemden demokratik, merkezi sistemden demokratik sisteme geçiş büyük rol oynadı. Ayrıca hem Azerbaycan hem de Sovyet sonrası uzayın ve Doğu Avrupa'nın Slav ülkeleri son on beş yılda bu süreci bazı ortak zorluklar ve kazanımlarla yaşadılar.

Azerbaycan ve Slav devletlerinin AGİT, BDT, GUAM, KEİ vb. gibi bir dizi pan-Avrupa ve bölgesel örgüte katılımı, tüm faaliyet alanlarında karşılıklı yarar sağlayan bağların kurulmasında önemli bir rol oynadı. Bu yapılar çerçevesinde ortak siyasi ve ekonomik çıkarların yanı sıra uluslararası terörizm ve suçla mücadelede işbirliği ve karşılıklı yardım mekanizmaları geliştirildi.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasının Doğu Avrupa yönünde, en büyük Slav devleti olarak Rusya Federasyonu ile ilişkileri şüphesiz öncelikli bir yer tutmaktadır. Bu, büyük ölçüde Azerbaycan-Rus siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin oldukça derin tarihsel geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan

1991'in sonlarında tam bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan-Rusya ilişkileri gelişmelerinde niteliksel olarak yeni bir aşamaya girdi.

KAYNAKÇA

- Aghayeva, Z. (2023). Haydar Aliyev ve Sovyet Rejiminin Dil Politikasının Felsefi Özü.
- Akçalı, P. (2010). Society And Culture in Eurasia Lecture Notes [Word Document]. Retrieved from Middle East Technical University, Ankara.
- Aklaev, A. (2008). "Causes and Prevention of Ethnic Conflict: An Overview of Post-Soviet Russian-Language Literature". Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences, Archived From the Original on 2010-01-10. Retrieved 2010-05-29.
- Aliyev, H. (1997). Bağımsızlığa Giden Yol, Seçilmiş Fikirler, Bakü.
- Alpargu, M., Şahin, E. (2007). Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi.
- Altstadt, A. L. (1996). "The Azerbaijani Bourgeoisie and the Cultural Enlightenment Movement in Baku: First Steps Towards Nationalism", in Transcaucasia: Nationalism and Social Change, ed. Ronald Grigor Suny, Revised ed., 119-209. Ann Arbor: University of Michigan.
- Altstadt, A. L. (2003). "Azerbaijan and Aliyev A Long History and An Uncertain Future", Problems of PostCommunism, Vol. 58, No 5.
- Anderson, B. (1995). Hayali Cemaatler, İ. Savaşır, (trans.), Metis Yayınevi, İstanbul.
- Anderson, B. (1983). Imagined Communities. London: Verso.
- Anderson, B. (1991). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso. p. 133. ISBN 9780860915461.
- Anderson, B. (1991). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London.
- Anthony D. S. (1986). The Ethnic Origins of Nations, Oxford: Basil Blackwell.
- Arslanel, M. N. ve Eryücel, E. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15 (2), 1-20.
- Asker, A. (2005). Azerbaycan Milliyetçiliği.
- Asker, A. (2007). Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasının Sosyo- Ekonomik ve Fikri Temelleri (19. Yüzyılın ortaları-20. Yüzyılın Başları).

- Asker, A. (2013). Ulus Devlet İnşası Bağlamında Post Sovyet Sürece İlişkin Bazı Hususlar: Milli Kimliğin Oluşumunda Semboller, Din ve Dil Olgusu.
- Asker, A. (2015). Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasında Sosyo-Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri
- Asker, A. (2015). Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler, Yeni Türkiye, 75, 536-546.
- Asker, A. (2015). Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler
- Asker, A. (2015). Azerbaycan'da Ulusal Kimliğin İnşasında Sosyo-Ekonomik Faktörler ve Ulusluğun İdeolojik Temelleri. Yeni Türkiye, (75), 516-535.
- Aslan, E. ,Avcı, A. A. (2007).‘‘Kimlik Sunumu Olarak Tarih Eğitimi’’ DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 22.
- Aslanoğlu, R. (1998). Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Asa Yayınları
- Bacon, E. (1966). Central Asians Under Russian Rule, Ithaca: Cornell University Press
- Bacon, E., & M. Sandle. (2002). “Brezhnev reconsidered” in E. Bacon and M. Sandle (eds.), Brezhnev Reconsidered, Palgrave Macmillan UK, 203-217
- Banac, I. (1988). The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. Cornell University Press. p. 27. ISBN 9780801494932. Retrieved 9 September 2021.
- Beissinger, M.R. (2002). Nationalist Mobilization an the Collapse of the Soviet State ,Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, C. I. (2003). Comprehensive Multicultural Education: Theory and Practice. Boston: Allyn and Bacon.
- Berger, P. L. - Luckmann, T. (2008). Gerçekliğin Sosyal İnşası, Çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Bilgin N. (1996). İnsan İlişkileri ve Kimlik, Sistem Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N. (1999). Kolektif Kimlik, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Bissenova, A. (2004). “Language Debate in Kazakhstan Reflects RussianKazakh Tensions”.
- Blommaert, J. (2006). Language İdeology. In: K. Brown (Ed.), Encyclopedia of language and lin-guistics (2nd ed., Vol. 6, pp. 510–522). Oxford: Elsevier.

- Boham, J. (1995). Public Reason and Cultural Pluralism, *Political Theory*, 23 (2), 253 – 258.
- Bremmer, I. & R. T. (1993). *Nations Politics in the Soviet Successor States*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge
- Bremmer, R. T. (2003). (eds.). *Nations Politics in the Soviet*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge, 655-680.
- Broers, L. (2005), “After the ‘Revolution’: Civil Society and the Challenges of Consolidating Democracy in Georgia” *Central Asian Survey*, Vol. 24.
- Browne II, J. R. (2012). *Walking the equity talk: A Guide for Culturally Courageous Leadership in School Communities*. Corwin Press.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press. ISBN 97806740289
- Brubaker, R.(1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in New Europe*. United Kingdom: Cambridge University Press. pp. 44. ISBN 0521576490.
- Brubaker, R.-Cooper, F. (2000 Bölükbaşı, S. (2004). “Azerbaycan’da Ulusun İnşası: Sovyet Mirası ve Karabağ Sorunu’nun Etkileri,” *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları 20.Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek*, haz. Willem Van Schendel-Erik J. Zürcher 49-88. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burmistrova, T. Y, Gusakova, V. S (1976). *Natsionalnıy vopros v programmah itaktike politicheskikh parti v Rossii: 1905-1917* , Moskva: MYSL.
- Byko, S. (2005). *Belarus – Strana Druzby İ Natsionalnogo Soglasıya, Belaruskaya Dumka*” .
- Canatan, K. (2009). *Avrupa Toplumlarında Çok Kültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 71.
- Carother, T. and Marina O. (2000). (eds.), *Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion*, Washington, Carnegie.
- Conant, E. (2002). “Saying Nyet to Russian”, [www.pravapis.org/ art_no_ russian.afp](http://www.pravapis.org/art_no_russian.afp), *Newsweek International*.
- Connolly W .(1995). *Kimlik ve Farklılık*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Connolly, W. E. (1991). *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Pparadox*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Connor, W. (1984). *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Conquest, R. (1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice*. New York: Praeger.
- Conquest, R.(1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London: The Bodley Head, Chapters 1-4.
- Cornell. S.E. (1999). “The Nagorno-Karabakh Conflict”, Report No.46, Department of East European Studies, Uppsala University.
- Davis, H. B. (1994). *İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun*, (tr. Yavuz Alogan), İstanbul:Belge Yayınları.
- Deng, Francis M. (1995). *War of Visions: Conflict of Identities in the Sudan*. Washington, DC: Brookings.
- Dickens, M. N. D. (2001). ‘Soviet Language Policy in Central Asia’.
- Djackov, M. (1993). *Minoritarnye jazyki v Rossii*. Socis,1, 113–115
- Drobizheva, L.; Catherine M. K.; Lee W. (1998). *Ethnic Conflict in the Post-Soviet World: Case Studies and Analysis*. M.E. Sharpe. ISBN 978-1563247415.
- Dugin, A. G. (2011). *Geopolitics of the Post-Soviet Space (theses)*. In *Leviathan: Proceedings of Seminars on the Problems of Geopolitics and Multipolarity*, iss. 2 (pp. 63–69). Eurasian movement.
- Duncan P. (1990). “The USSR” in M. Watson (ed.), *Contemporary Minority Nationalism*, London, New York: Routledge.
- Dunlop, J. (1983). *The Faces of Contemporary Russian Nationalism*, Princeton.
- Edgar, A. L. (2006), *Tribal nation: the making of Soviet Turkmenista*, Princetonn and Oxford: Princeton University Press.
- Egorov, V. (2011). *Post-Soviet Space as a Subject of Scientific Understanding*. Reviewer, 9, 48–59.
- Eliyeva, M. (2010). *C. Memmedquluzade Yaradıcılığında Xalq Meişəti (Etnoqrafik Tedqiqat)*
- Emerson, R. (1960). *From Empire to Nation*. Boston, MA: Beacon Press
- Erdenir, H. B. (2005). *Avrupa Kimliği*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Erikson, H. E. , Erikson, M. J. (1998). *Yaşam Döngüsü Tamamlandı: Genişletilmiş Versiyon* (WW Norton).
- Erkal, M. (1982). *Sosyoloji (Toplum Bilim)*. Trabzon: K.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

- Fierman, W. (1995). "Problems of Language Law Implementation" Nationalities Papers Vol. 23, No. 3, 573-95.
- Fleron, F. J. & Erik P. Hoffmann, R. (2017). F. Laird (ed.), Soviet Foreign Policy 1917-1991: Classic and Contemporary Issues, London: Routledge.
- Fragner, B. G. (2004). "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, (der. Willemvan Schendel ve Erik J.Zürcher, tr . Selda Somuncuoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Frolova-Walker, M. (1998). "National in Form, Socialist in Content: Musical Nation-Building in the Soviet Republics", Journal of the American Musicological Society, 51(2), 331-371.
- Gahramanova, A. (2009). "Internal and External Factors in the Democratization of Azerbaijan", Democratization, Vol. 16, No 4.
- Gapova, E. (2005). O Politicheskoy Ekonomii "Natsionalnogo Yazyka" v Belarusi, "Ab Imperio".
- Gasimova, M. (2006). Azerbaycan'da Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü (Doctoral Dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey).
- Gellner, E. (1974). Contemporary Thought and Politics. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gellner, E. (1983). Nations and Nationalism. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gellner, E. (2006). Uluslar ve Ulusçuluk, Çev. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları.
- George, D. (1996). National Identity and National Self Determination. Boulder: Westview Press.
- Giddens A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya, O. Akınhay, (trans.), Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Giddens, A. (2010). Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.
- Gill, G. (2000). The Dynamics of Democratization Elites, Civil Society and the Transition Process, New York, St. Martin's Press.
- Glenn, J. (1991). The Soviet Legacy in Central Asia, London: MacMillan Press Ltd.
- Gonzalez, A. (2002). "Language Planning and Intellectualisation", Current Issues in Language Planning, Vol. 3, No. 1, 5-27.

- Gorbachev, M. S. (2000). *On My Country and the World*, Columbia University Press.
- Gorenburg, D. (2005). Tatar Language Policies in Comparative Perspective: Why Some Revivals Fail and Some Succeed. *Ab Imperio*, 1, 257–284
- Gorodetsky, G. (ed.). (2014). *Soviet Foreign Policy, 1917-1991: A Retrospective*, London: Routledge.
- Göka E., Beyazyüz, M. (2005). “Yeni Dünya Düzeninin ‘Kimlik Siyaseti’: Psikolojik Bir Bakış Denemesi”.
- Göka, E. (2006). *İnsan Kısım Kısım (Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler)*. 2. baskı. Ankara: Aşina Kitaplar
- Gökalp, Z. (2003). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Gökçe O. (1988). Milli Kültür ve Küreselleşme, B. Yediyıldız et.al. (eds.), *Milli Kültürler ve Küreselleşme*, Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Göz, T. (2010). Yeni Turan'da Ulusal Kimlik Sorunu. *Türkiye Çalışmaları*, 5(2), 410-448.
- Greenger, N. (2017). "Azerbaijan a Destination Worthwhile. My Week Travel Log in Azerbaijan - Day Two". *The Jerusalem Post*.
- Grenoble, L. A. (2003). *Language Policy in the Soviet Union*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Guboglo, M. (1990). “Demography and Language in the Capitals of the Union Republics”, *Journal of Soviet Nationalities*, I, no. 4, 1-42.
- Gudkov, S. (1990). *Character Natsionalnoy İdentishnosti v Rossii [in:] Geopoliticheskoe Polozenie Rossii*. Moscow.
- Guibernau, M. (2004). "Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment". *Nations and Nationalism*. 10 (1–2): 125–141
- Güneroğlu, N., & Bekar, M. (2017). Dönüşüm ve Kimlik Kavramı: Trabzon Örneği. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 17(4), 580-593.
- Hacısalihoğlu, F. (2012). “Azerbaijan Haarmann, Measures to Increase the Importance of Russian Within and Outside the Soviet Union: A Case of Covert Language Spread Policy. *International Journal of the Sociology of Language*, 95(1), 109–129.
- Hacısalihoğlu, F. (2012). Azerbaycan’da Ulusal Tarih Yazımı. *History Studies (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı)*, 173-194.

- Hall S. (1998). Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi, Antony D. King et.al. (eds.), Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, pp. 63-96.
- Halman, L. (2001). The European Values Study: A Third Wave, Tilburg.
- Hayit, B. (2006). Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Trkistan Trklğ'nn Milli Mücadelesi, (tr. Elif Kırıl), İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı.
- Hill, F. (2006). "Moscow Discovers Soft Power," Current History, October, 342.
- Hobsbawm, E. (1991). Nations and Nationalism Since 1780, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1990). Nations and Nationalism, Programme, Myth and Reality. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffmann, S.; Ignatieff, M. (1994). "Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism". Foreign Affairs. 73 (3): 148. doi:10.2307/20046666. ISSN 0015-7120. JSTOR 20046666.
- Horowitz, D. L. (1985). Ethnic Groups in Conflict. Berkeley, CA: University of California Press.
- Hosking, G. (2011). Rusya ve Ruslar: Erken Dnemden 21. Yzyıla, (tr. Kezban Acar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hughes, J. Gwendolyn S. G. (2001). "Comparing Regional and Ethnic Conflicts in Post-Soviet Transition States: An Institutional Approach", ECPR Joint Sessions, Grenoble, Workshop 2, 7-11 April
- Hunter, S.T. (1997). "Azerbaijan: Searching for New Neighbors" in I. Bremmer, R. Taras. (eds.), New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Huskey, G. (2008). "Kyrgyzstan: the Politics of Demographic and Economic Frustration" in I.
- Inac, H., & Unal, F. (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. International Journal of Humanities and Social Science, 3(11), 223-232.
- Irdam. E. (2012). "De Facto Independent States in the Post-Soviet Territory: A Comparative Study of Transnistria and South Ossetia", European Consortium for Political Research(ECPR), Graduate Student Conference.
- İbrahimli, H. (2019).Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu: Tarihi ve İdeolojik Açıdan Karşılaştırmalı Tahlil

- İbrahimov, E. (2018). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dil Meseleleri. Bakü: Han Yay.
- Joldoshev, A. (2013). Kabilecilik, Bölgeselcilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Çalışmaları. Orta Asya ve Kafkas Çalışmaları, (15), 101-133.
- Kaçak, N. (2006). Hukuk Davalarına İlişkin 2005 Yılına Ait Emsal İçtihatlar Külliyyatı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006
- Kaliyeva, Z. (2021). Sovyet Sonrası Dönem (Modern) Kazakistan'da Ulusal Kimlik Oluşumu Bağlamında Sosyo-Kültürel Televizyon Yayınlarının İncelenmesi (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi (Türkiye).
- Karen D., Bruce P. (1997). (eds.), Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus, Cambridge, Cambridge University Press.
- Keating, M. (2001). Nations Against the State The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland, 2nd Ed., Houndsmill, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave
- Kelman, H. (1997). Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions. Chicago: Nelson-Hall Publishers. pp. 171–173.n,
- A. O. (2017). “Kimlik Sorunu ve Düşünce Dünyası”, Türk Kimliği, Editör: M. Çağatay Özdemir, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Keskin, A. (2022). Milli ve Kültürel Kimlik Sembolizmi Bağlamında Kharibbulbul. Motif Akademi Antropoloji Dergisi, 15(39), 650-676.
- Keyder Ç. (2000). İstanbul Küresel İle Yerel Arasında, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Keyman, F. (2007).“Türkiye’de Kimlik Sorunları ve Demokratikleşme”, Doğu Batı Düşünce Dergisi.
- Khazanov, A. M. (1995). “The Ethnic Problems of Contemporary Kazakhstan”, Central Asian Survey, 14(2), 243-264.
- Kılıçoğlu, A. (2006). Sinaî Haklarla Karşılaştırmalı Fikrî Haklar, Ankara 2006. (Kısaltma: Kılıçoğlu, Fikrî Haklar)
- Kıvrak, E. (2021). Orkhan Valiyev, Azerbaycan’da Milliyetçilik Ulusun ve Ulus-Devletin Oluşumu, Ankara, Türkiye Notları Yayınevi, 2020, 232 s.
- Kirienko, V. (2005). Mentalnost Sovremennyh Belorusov, Gomel.
- Kirkwood, M. (1989). Some Methodological Preliminaries. In M. Kirkwood (Ed.), Language Plan-ning in the Soviet Union (pp. 1–22). London: University of London
- Kohn, H. (1955). Nationalism, New York: D. van Nostrand Co Seton-Watson, H. (1977), Nations and States, Boulder, CO: Westview Press

- Kohn, H. (1983). Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği , (tr. Agâh Oktay Güner), İstanbul: KervanYayınları.
- Kolsto. P. (2006). "The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States", Journal of Peace Research, Vol. 43, No. 6, Nov.
- Kreindler, I. T. (1995). The non-Russian languages and The Challenge of Russian: The Eastern Versusthe Western Tradition. In T. K. Isabelle (Ed.), Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Lan-guages: Their Past, Present and Future (pp. 345–367). Contributions to the Sociology of Language40. Berlin and New York: de Gruyter Mouton
- Kula, M. N. (2000). Kimlik ve Din, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kuzio, T. (2004). "Russia's Imperial CIS Designs," [www.taraskuzio.net/ media/ russian_imperialism.pdf](http://www.taraskuzio.net/media/russian_imperialism.pdf)
- Kymlicka, W. (1995). Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press.
- Laitin, D. D. (1998). Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Laitin, D. D. (1999). "Somalia: Civil War and International Intervention." In Civil War, Insecurity, and Intervention, ed. Barbara F. Walter and Jack Snyder. New York: Columbia University Press.
- Landau, J. M. and Barbara, K.H.(2001). Politics of Language in the exSoviet Muslim States: Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Tajikistan. London: Hurst and Company.
- Lapidus, G. W. (2005). "Ethnic Conflict in the Former Soviet Union". Center for International Security and Cooperation, Stanford University. Retrieved 2010-05-29.
- Layton, S. (1997). "Nineteenth Century Russian Mythologies and Caucasian Savagery", in Russia's Orient, Imperial Borderlands and Peoples, 1700-1917, eds. Daniel R. Brower and Edward J. Lazzerini, 80-99. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Legvold, R. (2007). Russian Foreign Policy in the Twenty-first Century and the Shadow of the Past, Columbia University Press.
- Lenin, V. (2001) [1914], "The Right of Nations to Self-Determination" in V. Pecora (ed.) Nations and Identities: Classical Readings, Oxford: Blackwell, 220-8.
- Lenin, V. İ. (1979). Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları , (tr. Yurdakul Fincancı),Ankara: Sol Yayınları.

- Levada, J. (2001). Homo Sovieticus: Problema Rekonstrukcii. "Monitoring of Public Opinion" 2001, no. 2
- Levada, Y. (2004). Soviet Man.
- Levyash, B. (2005). Belorusskaya İdeya: V Poiskah İdentichnosti. "Belorusskaya Dumka".
- Levyash, I. (2003). Belorusskaya İdeya: V Poiskah İdentichnosti. "Belorusskaya Dumka" 2003, no.11
- Liddicoat, A.J. and Bryant, P. (2002). "Intellectualisation: A Current Issue in Language Planning", Current Issues in Language Planning, Vol. 3, No. 1,1-4.
- Liedy, A. (2011). "National Identity Through the Prism of Immigration: The Case Study of Modern Russia". Kennan Institute. Archived From the Original on 17 November 2015.
- MacIver, D. (1999). The Politics of Multinational States, Houndsmill, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan
- Martin, A. M. (2006). "Russia and the legacy of 1812", in The Cambridge History of Russia, Imperial Russia 1689-1917, vol. 2. ed. Dominic Lieven, 145-161. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matilda D. (2007). States Under Scrutiny: International Organizations, Transformation and the Construction of Progress.
- Matveeva, A. (2008). "Exporting Civil Society The Post-Communist Experience", Problems of Post-Communism, Vol. 55, No 2.
- Mihaylov, V.A (1997). Natsionalnaya Politika Rossii: İstoriya i Sovremennost, Moskva:Russkiy Mir.
- Minahan, J. (2004). The Former Soviet Union's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook (Ethnic Diversity Within Nations). Santa Barbara: ABC-CLIO. ISBN 978-1576078235.
- Mitrofanova, E. (2004). 'Russkii İazyk – Instrument Sotrudnichestva İvzaimodeistvia V Ramkakh SNG'.
- Mollaer, F. (2019). Kimlik, Tanınma Mücadelesi ve Şarkiyatçılık. İstanbul: Metis Yayınları.
- Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı/Postmodernism and Postmodern Identity Understanding. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2).

- Muhittin, I. M. I. L. (2019). Modernizm Sonrası Ulus Kimlik ve Bileşenleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (48), 61-72.
- Naby, E.(1994). The Emerging Central Asia, Central Asia and the Caucasus After the Soviet Union, University Press of Florida
- Nesibli, L. N. (2019). Azerbaycan Tarihi Millet. Devlet ve Siyaset, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Nesibli, N. (2021). Azerbaycan Tarihi, Millet, Devlet, Siyaset, 2. Baskı, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Nerimanoğlu, K. V. ve Koçerli, F. B. (2015). Türk Dünyasında Devlet Dili Politikası (Azerbaycan Türkçesi Örneği). Aydın Türkçesi Bilgisi, 1(1), 71-85.
- Neville, P. (2003). Russia, the USSR, the CIS and the Independent States, Windrush Press.
- Niall M F. (1990). “A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute”, The Journal of Conflict Resolution, Vol. 34, No. 4.
- Orlov, V. (2006). Destruction of Identity, [www. belaruspartisan.org](http://www.belaruspartisan.org).
- Osipov, A. (2012). Implementation Unwanted? Symbolic vs. Instrumental Policies in the Russianmanagement of Ethnic Diversity. Perspectives on European Politics & Society,13(4).
- Öztürk, Y. (2007). “Tarih ve Kimlik” Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:’,Sayı:1.
- Özyurt, C. (2005). Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma, İstanbul: Açılık Kitap.
- Pegg, S. (1998b). “International Society and the De Facto State”, Aldershot, UK.
- Potier,T. (2002). “Language Across Russia’s Soft Underbelly”.
- Prazauskas, A. (1996). From the Russian Empire to the USSR Union. Herald of Eurasia, 1(2), 111–130.
- Rapoport, T. (2006). Politisheskaya Modernizatsiya İli Politisheskaya Emansipatsiya?, com.
- Rasizade, A. (2004). “Azerbaijan After Heydar Aliiev”, Nationalities Papers, Vol. 32, No 1, 2004, p. 137-164.
- Resulzade, M.E. (1991).Azerbaycan Şairi Nizami, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1991

- Romanova, A. P. (2016). The image of Alien in the Post-Soviet Space. *Caspian Region: Politics, Econ., Cult.*, 4(49), 159–166.
- Savin, S. D. (2010). Culture as a Factor in the Dynamic Stability of Russian Society. *Bull. of St. Petersburg. Univer.*, 2, 12, 105–112.
- Seksenbaeva, G. (2018). 20-30'larda Sovyet Devleti ve Çocukluk. *Kazakistan'da. Vestnik KazNU. Tarihsel Dizi*, 90(3), 132-139.
- Selçuk, S.S. (2012). “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadele Edenler Kimlerdir? *Türk Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 180(180), 49-84.
- Serov, V. (2005). *Homo Sovieticus. Encyclopedic Dictionary of Winged Words and Expressions*. Lokid-Press.
- Service, R. (2015). *The End of the Cold War*, London: Macmillan.
- Shevel, O. (2011). Russian Nation-Building From Yeltsin to Medvedev: Ethnic, Civic or Purposefullyambiguous? *Europe-Asia Studies*, 63(2), 179–202.
- Shimov, B. (2006). *Belarus: Eastern-European Paradox*.
- Shiraliyev, M. (2022). Borçalı ve Güney Azerbaycan Türklerinde Dil Politikaları ve Anadil Sorunu. *Diaspora*, 2(2), 145-164.
- Shtromas, A. (1978). “The Legal Position of Soviet Nationalities and Their Territorial Units According to the 1977 Constitution of the USSR”, *The Russian Review*, 37(3), 265-272.
- Smith A. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, S. Bayramoğlu & H. Kendir, (trans.), Dost Kitapevi, Ankara.
- Smith, A. D. (1983). "Book Review: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford: Basil) Blackwell, 1983". *Millennium: Journal of International Studies*. 12 (3): 280–282.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. Reno, NV: University of Nevada Press.
- Smith, G. (1996). “The Soviet State and Nationalities Policy”, in G. Smith (ed.), *The Nationalities Question in the post-Soviet States*, London: Longman.
- Smith, G. (1996). “The Soviet State and Nationalities Policy”, in G. Smith (ed.), *The Nationalities Question in the post-Soviet States*, London: Longman.
- Snyder, L. L. (1990). *Encyclopedia of Nationalism*, New York: Paragon House.

- Sözen, E. (1991). Sosyal Kimlik Kavramı'nın Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik bir İncelemesi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (23), 93.
- Şimşek, U., & Ilgaz, S. (2007). Küreselleşme ve Ulusal Kimlik, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 189-199.
- Tajfel, H.; Turner, J. C. (2004). "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior". In Jost, John T.; Sidanius, Jim (eds.). *Key Readings in Social Psychology. Political psychology: Key readings*. Psychology Press. pp. 276–293).
- Taylor, C. (1989). *The Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Terzi, H. M. (2019). *Rusya'da Çok Kültürlülük ve Tatar Kimliği (Doktora)*
- Tokluoğlu, C. (2002). Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları. *Bilgi Dergisi*, (23), 39-69.
- Touraine A. (2000). Eşitliklerimiz ve Farkındalıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?, O. Kural, (trans.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Turan, R. (2018). Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (61), 429-451.
- Turner, S. B. (2004). *Klasik Sosyoloji, İdil Çetin (Çev.)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turşak, M. (2022). Kur'an'da İtaat Kavramı ve Ulu'l-Emre İtaatın Mahiyeti [The Concept of Obey in the Qur'an and the Quality of Ulu'l-Emr]. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*. 8(1), 325-347.
- Türkoğlu N. (2004). Toplumsal iletişim: İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Tanımlar Kavramlar Tartışmalar, *Babil Yayınları*, İstanbul.
- Tylor, S. E. B. (2016). *Kültür Bilimi*, *ViraVerita E-Dergi*, (4), 91-110.
- Umland, A. (2006). *Post-Soviet Civil Society: Democratization in Russia and the Baltic States*, London, Routledge.
- Umutlu, İ. (2021). Azerbaycan'da Devlet Politikası Düzeyinde Çok Kültürlülüğün Gelişimi - Haydar Aliyev Dönemi, *KONFERANS TUTANAKLARINDA* (s. 460-462).
- Valiyev, A. M. (2006). "Parliamentary Electons in Azerbaijan A Failed Revolution", *Problems of Post-Communism*, Vol. 53, No 3.
- Veliyev, O. (2021). *Tarih ve Bilgi: Azerbaycan Milliyetçiliğinin Epistemik Tahlili*.

- Webster, A. M. (1981). "Identity", Webster's New Collegiate Dictionary, Massachusettes.
- Wendt, A. (1992). "Anarchy is What States Make of It." *International Organization* 46 :391–426.
- Yakupov, R. A., & Yakupova, D. V. (2016). SSCB'de Tüketim Sistemi 1970-1980-E İdeolojizm Üzerine Söylem'de "Homosoveticus". *Tarih, Kültür ve Edebiyatta VO Klyuchevsky'nin Yaratıcı Mirasında* (s. 223-228).
- Yetişgin, M. (2007). "Tari Usborne, E., & de la Sablonnière R. (2014). Understanding My Culture Means Understanding Myself: The Function of Cultural Identity Clarity for Personal Identity Clarity and Personal Psychological Well-Being, *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Coğrafya ve Sosyo- Kültürel Ortamın Türkkimliğinin Gelişmesine Etkileri" *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1.
- Young, I.M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Yulia, G. (2007). *Soviet People with Female Bodies: Performing Beauty and Maternity in Soviet Russia in the Mid 1930-1960s*.
- Zakir, Ü. (2020). *Sovyet Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kültür ve Kimliğin Dönüşümü*.
- Zamyatin, K. (2013d). Sovereignisation and State Languages: Early Formation of Language Policy of Russia's Finno-Ugric Republics in the Conditions of the USSR Disintegration. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, 36, 123–165
- Zaprudnik, J. (2003). *Belarus in Search of National Identity*. [in:] *Contemporary Belarus. Between Democracy and Dictatorship*, E. Korosteleva, C. Lawson, R. Marsh (eds.), London.
- Zaslavsky, V. (1993). "Nations Politics in the Soviet" in I. Bremmer, R. Taras (eds.), *Success and Collapse: Traditional Soviet Nationality Policy*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Zenkovsk, S. (2000). *Rusya'da Türkçülük ve İslam* , (tr. Ali Nejat Ongun), Ankara: Günce Yayıncılık.
- Zinoviev, A. (1986). *Homo sovieticus*. Grove Atlantic

ÖZGEÇMİŞ

Malak ATAKISHIYEVA; 2016 yılında başladığı Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümü lisans eğitimini 2020 yılında tamamladı. Lisans eğitiminin ardından 2020 yılında Karabük Üniversitesinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler alanında Yüksek Lisans Programını kazandı ve eğitimine aktif öğrenci olarak devam etmektedir.

